

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛ - СЕПТЕМБАР

1958

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, др. Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

ЧЛАНЦИ

Андре Бесон: Осигурање и грађанска одговорност — —	257
Др. Михаило Константиновић: Осигурање и одговорност у југословенском праву — — — — —	264
Жорж Гурвич: Социологија и дијалектика — — — —	276
Др. Михаило В. Поповић: Неке карактеристике Гурвичеве дијалектике — — — — —	285
Др. Ружица Гузина: Карл Маркс о „уставној монархији“ код Срба — — — — —	291
Др. Борислав Благоев: Неки теоретски проблеми и вези са доношењем закона о радним односима — — —	301
Др. Милош Радовановић: Један нов покрет у науци кривичног права — — — — —	317
Александар Давинић: Правне последице ненадлежности по закону о општем управном поступку — — —	333

СУДСКА ПРАКСА

Др. Владимир Јовановић: Приговори код исплате менице	340
Др. Владимир Јовановић: Застарелост потраживања Државног осигуравајућег завода према Железничком транспортном предузећу — — — — —	344

ПРИКАЗИ

Dr. Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 — др. Велимир Васић — — — — —	352
Gabriel Lepointe: Manuel d'histoire des institutions et des faits sociaux. — Gabriel Lepointe: Droit romain et ancien droit français (Biens) — др. Драгомир Стојчевић — — —	354
Schönke — Schröder: Strafgesetzbuch Kommentar — др. Драгољуб В. Димитријевић — — — — —	356
Edmond Noël Martin: L'option entre la responsabilité concracte et la responsabilité delictuelle — Добросав М. Митровић — — — — —	358

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година VI

Јул-Септембар 1958

Број 3

ОСИГУРАЊЕ И ГРАЂАНСКА ОДГОВОРНОСТ*

Осигурање, говорећи уопште, заузима у животу људи и у привреди земаља све важније место: за последње пола века његови облици су се намножили у најразличитијим областима. Али се не може спорити да се његово умножавање нарочито манифестовало у области покривања грађанске одговорности.

Осигурање од одговорности има све шире поље примене, и то како када је реч о покривању уговорних, тако и деликтних или законских одговорности; како када одговорности настају због доношења другог материјалне штете, тако и када оне настају због доношења моралне или телесне штете. Најобичнији примери осигурања од одговорности су ови: осигурање од одговорности у случају пожара, при чему може бити у питању одговорност закупца према власнику (осигурање закупног ризика и губитка закупнине), одговорност власника према закупцу (осигурање од закупчевог захтева), или одговорност сваког држаоца према суседима (осигурање од суседовог захтева); осигурање од одговорности послодаваца због несрећних случајева чије су жртве њихови радници и намештеници приликом рада (изузев оног дела који је обухваћен Социјалном сигурношћу — *Sécurité sociale*); осигурање од одговорности сопственика некретнина било због саме некретнине, било због личних и теретних дизалица, било због лица у његовој служби (настојника зграде) или трећих лица (лопова); разна осигурања од професионалне одговорности (нарочито ради покривања одговорности лекара и хирурга, јавних бележника и других сличних судских сарадника, грађевинских предузећа и транспортних предузећа); најзад и све чешће осигурање од одговорности у области саобраћаја, тј. осигурање од несрећних случајева који би били проузроковани трећим лицима од аутомобила (тачније речено од свих моторних возила по земљи).

Ово умножавање осигурања је последица развијања грађанских одговорности. Прецизније речено, постоје уски односи између осигурања и грађанске одговорности: ту постоје узајамни утицаји, интерференције. Данас су ова два питања практично нераздвојива. Док је раније — а та прошлост није тако далека — одговорност постојала и била одређена за себе, то ће рећи независно од сваког осигурања, сада није више тако: пошто се евентуални одговорници све више и више осигуравају, судови, свесно или несвесно, прилазе решавању питања њихове одговорности водећи рачуна о осигурању које их

* Ово је реферат који је прочитао на Трећим француско-југословенским правничким данима у Паризу 30 маја 1958 Андре Бесон (André Besson), професор Правног факултета у Паризу. В. белешку у „Аналима“, 1958, бр. 2, с. 252.

покрива, тим пре што директна тужба, која се у Француској даје жртви против осигурача од одговорности, има за последицу да пружи жртви врло знатну заштиту.

Ми ћемо покушати да испитамо ове утицаје и интерференције истражујући сукцесивно:

- Развијање одговорности помоћу осигурања;
- Развијање осигурања помоћу одговорности;
- Ограничавање одговорности помоћу осигурања.

I. — *Развијање одговорности помоћу осигурања.* — Практиковање осигурања од одговорности неоспорно помаже развијању грађанске одговорности: оно се чак и не ограничава на то да је развија; оно је трансформише, а некад је чак и деформише. У овом погледу утицај осигурања на одговорност јавља се на три начина:

1^о — Осигурање од одговорности има за дејство *умножавање кривица и штета.*

Оно заиста доводи до попуштања човекове будности и иде за тим да се збрише значај појма кривице. Пошто је кривица осигурана, њене последице не сноси лице које је криво него осигурач: одговорности је тиме одузета њена суштина, она више нема улогу санкције. Идеја кривице и одговорности бледи и опрезност попушта. У суштини, помоћу осигурања одговорност од индивидуалне претвара се у колективну, пошто ће проузроковане штете дефинитивно сносити чланови заједнице коју организује и зводи осигурач. За осигураника све се своди на плаћање премије, на питање општих трошкова. Морални смисао одговорности ишчезава.

И осигураник, сасвим природно, пошто је мање пажљив, много лакше ће другима проузроковати штете, јер због тога што је осигуран он неће сносити њихове последице. Ова констатација је тачна нарочито ако је износ осигурања врло висок, поготову ако је осигурање неограничено (али треба приметити да ипак остају кривичне последице, које се не могу осигурати).

Али, има још више. Поред умножавања непажњи и нехата, узрока одговорности, осигурање може имати за последицу да изазове подвале које, ако не буду откривене, стварају случајеве одговорности који без осигурања не би постојали. У том погледу осигурање може бити извор колузија између жртве и осигураника: осигураник призна лажне чињенице да би омогућио жртви да добије накнаду од осигурача. Могуће су и подвале осигурачу од самог осигураника: такав је, на пример, случај који се десио у пракси, и у коме је несрећни случај аутомобилом изазвало лице без возачке дозволе, али је лице које је седело поред њега и које је имало дозволу изјавило да је оно возило кола кад се несрећа десила; пошто је лице са возачком дозволом кривично осуђено (врло благо), осигурач није могао доказивати подвалу пред грађанским судом због апсолутног ауторитета пресуђене ствари од кривичног суда, чијем суђењу он није присуствовао.

2^о — На другом месту, осигурање утиче на *проширење случајева одговорности и умножава спорове о одговорности.* У том по-

гледу оно је изазвало проширење одговорности: кад не би било осигурања не би никако било могуће изрећи против појединаца знатне осуде које се данас изричу против њих: данашња тежња која се састоји у томе да се за сваку штету нађе одговорник, може се објаснити скоро једино том чињеницом да се појединци могу да осигурају од последица својих кривица, да се они стварно осигуравају и да тако иза сваког одговорника постоји осигурач, осигурач који ће да плати.

а) Ово проширење одговорности десило се упочетку под утицајем законодавца и судија.

Законом су били створени случајеви одговорности, који се, да није било осигурања несумњиво не би ни појавили, јер су у питању биле штете мање или више анонимне или без кривице. Најзначајнији је случај одговорности послодаваца због несрећних случајева чије су жртве њихови радници и намештеници приликом рада, случај створен у Француској 1898, а који је данас апсорбован највећим делом Социјалном сигурношћу. Исто тако може се објаснити осигурањем одговорност стављена на терет држалаца ваздухоплова за штете проузроковане на земљи (закон од 31 маја 1924).

Али је нарочито судска пракса знатно проширила домен одговорности под утицајем осигурања. Судије, кад имају тужбу по основу одговорности против неког осигураног лица, показују се строжији, пошто знају да ће на крају накнаду имати да поднесе осигурач. Због тога су они дали широка и смела тумачења закона, натежући текстове до крајности и усвајајући понекад решења која би се тешко могла одбранити у праву, а све то да би се жртва могла користити осигурањем. Најочигледнији пример ове тежње појавио се стварањем одговорности за ствари без живота (специјално за аутомобиле), при чему је судска пракса извукла из једног незначатног текста (чл. 1384, ст. 1, *C. civ.*) претпоставку кривице, па чак и претпоставку одговорности, против сваког чувара такве ствари, тако да жртве више немају терет доказивања кривице туженога, а овај се не може ослободити одговорности доказујући отсуство кривице.

Али још је значајније подвући хипотезе у којима због осигурања судска пракса деформише или је деформисала одговорност искључиво у интересу жртава, и то противно уобичајеним правним правилима.

Тако, судови су дуго сматрали — а Касациони суд је пресудом од 3 марта 1936 прихватио то схватање — да сопственик аутомобила који му је украден остаје и даље чувар својих кола, и да је због тога одговоран за несрећне случајеве које би проузроковао лопов: ово тумачење, противно здравом правном смислу, било је дато једино у циљу стављања у покрет сопствениковог осигурања и да би се тим осигурањем могла користити жртва, која би без тога имала само илузорну тужбу против непознатог или презадуженог лопова. Ова деформација елементарних правила одговорности била

је најзад одбачена од стране пленарне седнице Касационог суда чувеном пресудом од 2 децембра 1941.

У истом смислу може се навести — а ова пракса се још про-
дужава — да у случају судара аутомобила претпоставка извучена
из чл. 1384, ст. 1, *C. civ.*, терети оба аутомобила и да, ако се не до-
каже нечија кривица, ове две претпоставке се не неутралишу, него
се обе примењују, тако да је сваки дужан да потпуно накнади ште-
ту коју је претрпео онај други. На тај начин се без ваљаног разлога
одбацује у овом случају теорија подељене одговорности у случају
заједничке кривице, и то због тога што ће терет штета сносити
дефинитивно осигурачи аутомобилиста, пошто су се оба аутомоби-
листа осигурали од одговорности. Кад не би постојало осигурање,
такво решење не би никад било прихваћено.

Један још интересантнији случај појавио се у области несрећ-
них случајева у лову и спорту. Догађа се најчешће доста често у
току лова да неко лице (ловац или неко трећи) буде погођено кад
је више ловаца пуцало истовремено. Иако новија судска пракса
показује све више тежњу да у овом случају установи колективну
одговорност ловаца, обично се сматра да жртва не може да добије
накнаду помоћу чл. 1384, ст. 1, *C. civ.*, ако не докаже из које су пу-
шке изашле сачме које су је погодиле: ако су се ловци, који су
пуцали истовремено, служили идентичним пушкама и сачмама, овај
доказ је практично немогућ. Исто је кад се несрећни случај догоди
у току спорта, ако не може да се утврди који је играч бадио ствар
којом је погођена жртва. Међутим, у једном случају у коме је овај
доказ управо био немогућ, једном одлуком (*Aix-en-Provence*, 6 јуна
1950) проглашени су сви тужени за солидарно одговорне; уствари,
сви су они били осигурани под истим условима код истог осигу-
рача, и тако је том одлуком био непосредно осуђен осигурач, јер
се сматрало да је за њега без значаја који је од осигураника ствар-
но проузроковао штету, пошто је он покривао одговорност сваког
од њих. Ако је ово решење очигледно правично, оно је ипак прав-
но необично, јер је осигурач од одговорности осуђен иако прави
одговорник није одређен.

б) Ван проширења случајева одговорности путем закона и суд-
се праксе, осигурање од одговорности изазива настанак спорова који
без њега не би никад били покренути, било стога што је одговор-
ник презадужен, било из личних разлога. У овом другом погледу
карактеристичан пример даје нам бесплатан превоз, кад неки ауто-
мобилист позове неког рођака или пријатеља да се попне у његова
кола: ако овај буде жртва неког несрећног случаја он се обично
устеже да подигне тужбу за накнаду штете, јер сматра да је оба-
везан услугом онога кога би требало да тужи. Али ако постоји
осигурање од одговорности, све се мења: жртва не оклева да по-
дигне тужбу, понекад чак на потстрекавање осигураника, пошто зна
да ће дефинитивно сам осигурач сносити тежину осуде.

30 — Најзад, осигурање од одговорности утиче на повећање
износа накнада досуђених жртвама. Пошто је одговорник осигуран

и пошто на крају осигурач плаћа, оцена висине штете врши се све шире. Жртве више не оклевају да траже, а судије не оклевају да им досуде велике накнаде, чији терет неће пасти на одговорника. Ово је извесно кад је у питању материјална штета. Али је то још извесније кад је у питању морална штета, нарочито *pretium doloris*, и повреда осећања: ако у овој области судови најчешће досуђују врло велике накнаде жртвама или њиховим правоследбеницима, то је због тога што је одговорник осигуран; кад не би било осигурања они би се показали уздржљивији при оцени моралне штете.

У овом погледу, кочница тежње да се досуђују високе накнаде утолико је слабија уколико је осигурање закључено за већу суму, поготову ако је осигурање неограничено. А кад је осигурање закључено за одређену суму, није ретко да судије — коинциденција која много каже — изрекну осуде које се тачно поклапају са овом сумом, да не би одговорник био лично погођен. На сваки начин, свесно или несвесно, судови су склони да одреде висину накнаде у функицији висине осигурања од одговорности.

II. — *Развијање осигурања помоћу одговорности.* — Одговорност, умножена помоћу осигурања, са своје стране утиче, развијајући се, на осигурање. Између ове две институције постоји стално узајамно утицање, нека врста бескрајне трке.

С једне стране, суочени са развијањем одговорности (што се тиче њених узрока и њеног обима) појединци су потстакнути да се више осигурају да би са себе скинули терет једног све тежег ризика, а што се више осигуравају све више су склони да учине кривицу и да проузрокују штету. Корисност, или боље нужност осигурања ради заштите од могућних одговорности је све већа, и то за све веће суме. У овом погледу, у отсуству прецизног текста, чињеница да је неко пропустио да се осигура може му се, што се тиче неких ризика, понекад уписати у кривицу: постоји у том смислу једна јасна тежња у судској пракси. Тако, на уговорном терену, судови по некад сматрају да је крив уговорник који је пропустио да се осигура од своје уговорне одговорности. На пример, има доста одлука према којима је оставопримац неке ствари дужан да се осигура против текућих ризика (пожар и крађа): ово решење је донето особито за предузећа која примају намештај на чување и за предузећа која организују путовања: ова предузећа су дужна, кад поверавају путнике неком аутомобилисти ради екскурзије у неку земљу где осигурање није обавезно, да буду обазрива и да се обрате неком осигураном аутомобилисти. У истом реду идеја може се указати на решење које је прихваћено у Француској од 1952 у погледу одговорности за штету од аутомобила: пре него што је установио обавезно осигурање, законодавац (закон од 31 децембра 1951) је створио један аутомобилски гарантни фонд, који је имао за сврху да пружи накнаду жртвама телесних повреда у саобраћају, у случају кад је учинилац непознат или је неосигуран и презадужен; а за снабдевање овог фонда било је предвиђено да ће извршити допринос

(10% дужне накнаде у случају одговорности) давати сваки аутомобилист који би проузроковао телесну повреду, а који не би био осигуран. На тај начин је посредно санкционисана чињеница што је аутомобилист пропустио да се осигура.

С друге стране, у истој мери у којој законодавац и судови проширују и отежавају одговорности, осигурачи да би дали осигурањима максимум сигурности, теже да повећају дате гаранције. У том циљу они су прво пошли путем повећања висине гаранција; пракса неограниченог осигурања, која је уведена у Француској под утицајем стране конкуренције, карактеристична је у том погледу. Осигурачи су такође пошли путем повећања домаћаја њихових гаранција: тако на пример, они су под утицајем судске праксе о одговорности унели у полисе осигурања аутомобилиста клаузуле о крађи кола, или о возачу овлашћеном од осигураника, или о лицима која се превозе бесплатно. Ово проширење гаранције има за нужан одраз стално повећање премија, тако да цена осигурања од одговорности постаје све већа и да осигураници протестују против повећања тарифа; али ово повећање је неизбежна последица развијања одговорности и ови протести су утолико мање оправдани што су плаћањем премије која одговара покрићу осигуране одговорности, појединци ефикасно заштићени, ван опасности личних обавеза.

Најзад, утицај одговорности на осигурање манифестује се разноврсним обавезним осигурањима које законодавац установљава на све већем броју сектора. Најзначајнији француски примери су следећи: законодавац је једно за другим прописао обавезно осигурање од одговорности за спортске утакмице, за јавне превозе путника и робе, и, недавно (закон од 18 новембра 1955) за несрећне случајеве у лову. Најзад, недавно је проглашен закон од 27 фебруара 1958 који установљава обавезно осигурање од одговорности за несрећне случајеве у саобраћају од моторних возила по земљи, у чему је Француска пошла за примером многобројних страних земаља: овај закон, чије спровођење у живот зависи од објављивања једне наредбе државне управе, свакако ће бити примењен почев од идућег 1 јула (1958).

III. — *Ограничавање одговорности помоћу осигурања.* — Узајамни утицаји између осигурања и одговорности повлаче, као што смо видели, једно утркивање коме нема краја. Уколико се више развија осигурање, утолико се лакше утврђује да постоје одговорности које су све теже; и, као реперкусија долази паралелно повећање цене осигурања. Нема ли у томе у друштвеном погледу неке опасности? И може ли се допустити неодређено и неограничено развијање осигурања од одговорности? И сами осигурачи су свесни незгода ове еволуције, како са опште тачке гледања, тако и у погледу њихових сопствених интереса. И ми присуствујемо покушајима чија је сврха да помоћу осигурања обуздају развијање одговорности.

У овом смислу може се пре свега указати на неке праксе чија је сврха избегавање неограниченог осигурања. Прва, која је позната одавно, али која се мало примењује је пракса обавезног открића

(*découvert obligatoire*), а која се обично назива франшизом; према њој, кад се догоди несрећни случај, један део штете (који се обично изражава разломком са ограниченом сумом) остаје на терету одговорника. То неоспорно претставља кочницу која има за сврху да морализује осигурање, пошто је осигураник увек заинтересован да се несрећни случајеви не догоде, и тако је потстакнут да буде пажљив. Ова пракса се сада све више развија у области аутомобилског осигурања, и на њу указује и скорашњи закон о обавезном аутомобилском осигурању, бар поводом отежаних ризика. С друге стране, ако се неограничено осигурање одавно било увелико развило, између осталог за ризике у саобраћају, данас се враћа, у принципу, ограничењу осигураних суме; и врло је вероватно уосталом да ће обавезно аутомобилско осигурање бити наметнуто само у границама одређене суме.

У другом једном правцу све више се осећа потреба да се одговорности ограниче, да би се могле осигурати, јер суочени са напред изнесеним развитком осигураници су у неизвесности о гаранцијама које треба да пруже, и желели би да могу тачније да оцене ризике чији терет преузимају и да могу да конституишу на сигуран начин техничке резерве које би одговарале њиховим обавезама.

Први пример у овом смислу дало је законодавство о несрећним случајевима при раду, које је створило један систем у коме је висина накнаде одређена унапред, што омогућава осигурање у здравим техничким и финансиским условима. Овај систем је задржавала Социјална сигурност уколико је обухватала несреће при раду (изузев земљорадњи). Ограничење одговорности у функцији осигурања учињено је новијег датума у погледу одговорности ваздухопловног превозиоца, нарочито према путницима: овде је пут обележен прво на међународном плану Варшавском конвенцијом од 1929; а недавно је француски законодавац законом од 2 марта 1957 увео такво ограничење одговорности у унутрашњем ваздухопловном транспорту, ослањајући се непосредно на међународну конвенцију, тако да је одговорност ограничена у сваком ваздухопловном транспорту, те се осигурање може лакше да оствари.

Слично решење је пре извесног времена било предлагано за несрећне случајеве од аутомобила. Пре него што се потпуно развила теорија одговорности за ствари, мислило се, с обзиром на специјални ризик саобраћаја, а у циљу олакшања његовог осигурања, да се установи одговорност ограничена на одређену суму за случај да се не докаже кривица проузроковача штете; Друштво за законодавне студије (*Société d'Études législatives*) било је израдило 1932 један пројект у том смислу. Али тај пројект није никад био узет у рад. А данас он изгледа да је превазиђен, у том смислу што би без сумње било врло штетно добити од Парламента један закон који би ограничавао одговорност аутомобилиста, с обзиром на то што по систему који се данас примењује за сваког аутомобилисту се претпоставља да је одговоран за сваку штету проузроковану његовим колима.

Најзад, исти проблем се поставља сада, само са повећаном озбиљношћу, што се тиче атомских ризика при употреби атома у мирољубиве сврхе. Скорашња открића у овој области — а будућност садржи још веће опасности — направила су човека правим „ђавољим шегртом“, који веше не господари снагама које је разуздао. И нико не може да претскаже какве ће нам све штете моћи да проузрокује сутра нуклеарна енергија, како самим атомским предузећима, тако и запосленом особљу и нарочито трећим лицима; а што се тиче повреде лица, опасност је утолико већа што су оне такве да се могу манифестовати тек после краћег или дужег времена. Овај проблем задаје бригу истовремено државама, атомским предузећима и осигурачима. Пошто штете могу бити огромне не изгледа могуће да се прихвати аутоматски систем потпуне одговорности; у сваком случају осигурачи, ако у општем интересу пристају да покрију ове атомске ризике, они на то пристају само у одређеним границама (бар због конституисања њихових резерви и застарелости која би се примењивала); при чему ће се они морати организовати на међународном плану. Неке државе су већ предузеле у овој области неке гаранције. Али главни проблем који има да се реши у вези са осигурањем је проблем међународног регулисања атомске одговорности. Сада се студира један пројект у том смислу и у њему се претпоставља да ће одговорност бити ограничена, што је једино решење које омогућава осигурање такве одговорности. Овде су, још једанпут, одговорност и осигурање уско повезани, при чему ова друга установа утиче на прву у смислу ограничавања.

Андре Бесон (André Besson)

ОСИГУРАЊЕ И ОДГОВОРНОСТ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРАВУ *

Осигурање од одговорности је код нас релативно скорашњег порекла и још није достигло онај степен развика који је достигло у другим земљама. Према последњим обавештењима било је 1957 свега 49.057 уговора о осигурању од одговорности, од чега је било 45.113 осигурања од одговорности аутомобилиста. Притом ваља приметити да велика већина ових осигурања нису добровољна осигурања, него осигурања која су индустријска, трговинска или транспортна предузећа и друге социјалистичке организације („осигураници из социјалистичког сектора“, — како их правила називају) законом обавезани да закључе да би покрили своју одговорност и тако заштитили друштвену имовину која им је поверена на управљање и искоришћавање. Има мало осигурања које су закључили појединци, и то су махом осигурања од одговорности аутомобилиста.

Ми ћемо видети која су главна правила режима осигурања појединаца од одговорности, који уосталом претставља општим режим. Али је потребно нагласити још сада да су осигурања социјалистич-

* Ово је реферат који је био прочитан на Трећим француско-југословенским правничким данима у Паризу 30 маја 1958. В. белешку у „Аналима“, 1958, бр. 2, с. 252.

ких организација не само најмногобројнија, да она претстављају највећи волумен послова у овој области, него још и то да су она најинтересантнија по новинама које су донеле у ову материју. Ова осигурања подлежу специјалном режиму из разлога који се тичу својстава ових осигураника, њихових друштвених функција и њиховог прворазредног значаја за националну економију. Правила тог режима отступају у знатној мери на неким важним тачкама од општер режима осигурања од одговорности; тако на пример, она предвиђају настанак односа осигурања пре закључења уговора о осигурању, она дозвољавају осигурање и у случају намерно проузроковане штете, она своде случајеве губљења права од стране осигураника на минимум.

Овај специјални режим још се изграђује и он још није добио дефинитивну физиономију. Али његова основа, коју чини јединство друштвене имовине, и његов циљ, који се састоји у чувању ове имовине, омогућује да се већ сада сагледају његове контуре. Атмосфера у којој се изграђује овај режим карактерише се отсуством неизгладиве супротности интереса између осигураника и осигурача. То не значи и отсуство сукоба, али се ови сукоби решавају у оквирима једног врло обухватног друштвеног рачуноводства. За разлику од онога што се догађа на плану приватних осигурања, овде нема трке између осигурања и одговорности.

Ипак одатле не би требало закључити да код нас нема узајамних утицаја између осигурања и одговорности. То би било нетачно, и било би лако демантовано чињеницама. Тако, нема сумње да је проширење основа одговорности, а нарочито увођење одговорности за опасне ствари, имало за последицу да нагна држаоце ових ствари, нарочито аутомобилисте, да се осигурају. Могли би се навести и други примери. Али ови узајамни утицаји нису имали времена да се покажу на тако многобројним тачкама, и на тако јасан и видљив начин као у Француској. Осигурање од одговорности нема код нас за собом дугу историју, из разлога које ћемо видети мало после. Уосталом, као што ћемо такође видети, сукоби између осигураника и осигурача излазе врло ретко пред судове, што чини да нам недостаје главни извор обавештења о проблему узајамних односа и утицаја између одговорности и осигурања. У недостатку тог материјала из праксе, све што би се о овом проблему рекло било би чисто умовање.

Место тог спекулисања у овој еминентно практичној материји, мислим да ће бити много корисније и више у складу са циљем наших састанака дати неколико обавештења о проблемима осигурања од одговорности код нас. Ја ћу се ограничити на то да изнесем неколико детаља о организацији и функционисању осигурања од одговорности код нас, да укажем на неке иновације у овој материји, које су у вези са основима правног поретка који се сада изграђује код нас, и да изложим неке идеје које владају код нас у

овој материји. У том циљу ја ћу груписати разна питања која имам намеру да додирнем око три следеће тачке:

- Узроци слабог развитка осигурања од одговорности код нас;
- Битна правила о осигурању од одговорности;
- Осигурање од одговорности социјалистичких организација.

I. — *Узроци слабог развитка осигурања од одговорности код нас.* Има их више.

Прво, до скорих времена наша земља је била пољопривредна земља. Тек после последњег рата ми смо пошли путем индустријализације. Непосредно после Првог светског рата четири петине становништва Југославије живело је на селу и занимало се пољопривредом. Развитак индустрије и модерних саобраћајних средстава био је тек започет. То значи да су разноврсне опасности, ризици које ствара машинизам, били минимални. Један од битних услова за развитак осигурања, то ће рећи постојање ризика којима је изложен велики број лица, није био остварен на задовољавајући начин.

Затим, у нашем праву пре Другог светског рата одговорност је била субјективна, заснивала се на доказаној, а у извесном броју случајева на претпостављеној кривици. Тек после Другог светског рата судска пракса је увела и чврсто ustalила објективну одговорност за опасне ствари, или како се у пресудама често каже „за активност која ствара повећану опасност за околину”. Ова одговорност је повукла за собом убрзање развитка осигурања од одговорности.

Најзад, и нарочито, осигурање од одговорности имало је да се бори код нас са неким предубеђењима, и то заслужује да се на њему задржимо неколико тренутака. У широком покрету социјализације одговорности, који је једна од одлика наших времена, и који се среће у свим земљама, интересантно је констатовати да у неким социјалистичким земљама постоји отпор против увођења осигурања од одговорности. Један од основних принципа грађанског друштва ових земаља је да награда треба да буде сразмерна заслуги. Сматра се да овај принцип захтева као допуну личну одговорност. Свак треба да одговора лично за своје кривице. Осигурање од одговорности изгледа присталицама ових идеја као противно једном од основних принципа социјалистичких друштава. Они тврде да осигурање од одговорности има за последицу да се код осигураника угаси осећање одговорности, пошто му омогућава да пребаци на другог последице сопствених кривица. Опрезност попушта, а то повлачи повећање броја несрећних случајева и штета. Сматра се да осигурање штити непажњу, да даје слободу нехатности, да претставља скоро „позив *ad delinquendum*”, како је то још одавно рекао Потие (*Pothier*). Мисли се да нас лична одговорност нагони да будемо пажљиви, да предузмемо све што је потребно да би се избегла штета. Губитци који настају због личних кривица смањују друштвено богатство; у социјалистичком друштву они улазе дефинитивно у друштвену пасиву. По овом мишљењу, све ове последице захтевају личну одговорност штетника. Верује се да ова одговорност по-

већава пажњу чланова друштва и штити друштвени капитал од губитака. Због тога законодавци и правници ових земаља не гледају повољно на осигурање од одговорности.

Тако они долазе, једним занимљивим обртом, до оних истих закључака које су противници осигурања извесних ризика, а нарочито осигурања од одговорности, у Француској и неким другим земљама били давно пре њих формулисали. Интересантно је приметити да су отада ове земље прилично еволуисале. Под утицајем разних фактора један моћан идејни покрет тамо је дубоко изменио идеје о друштвеним односима, што је имало за последицу не мање дубоке промене у основним правним установама, као што су својина, уговор, одговорност. У току ових трансформација осигурање од одговорности добило је своје место; пошто га је био уобличио практичан живот, судови су га санкционисали и законодавац га је најзад признао и организовао.

Стога није потребно задржавати се дуже на овом предмету. Чињеница је, која се може проверити свакодневним искуством, да нас лична одговорност не спречава да будемо неопрезни. Уосталом, познато је да су погрешке, омашке, пропусти, у извесној мери нужна последица сваке активности. Као што је то већ толико пута истакнуто, баш најактивнији људи, дакле они који су друштвено најкориснији, налазе се у положају да направе највише грешки. Спречити их да се осигурају од ризика који би могли да повуку њихову одговорност, то би значило казнити их што су активни. Ови аргументи имају још више тежине кад се пређе са плана субјективне одговорности на план објективне одговорности, где се штета појављује као последица фаталности, као откуп за технички напредак, или, како је добро речено, као последица опште кривиче.

Вредност личне одговорности је извесно много претерана у овој дискусији. Постојање осигурања од одговорности не значи нужно да ће опрезност осигураника попустити и да ће се штете повећати. Уосталом, ако би осигураник због личне неодговорности попустио у пажњи, то попуштање шкодило би такође и њему у већини случајева на овај или на онај начин: он би изложио своју личност или своја добра опасности коју би створио својом небригом; његов поступак би могао бити и нехатно кривично дело, и повући његову кривичну одговорност.

Осигурање значи сигурност за осигураника. Оно му даје слободу да дела. Накнада штете проузроковане непажњом, кад не би постојало осигурање, могла би повући материјалну пропаст за проузроковача штете. У осигурању од одговорности он налази заштиту од опасности економске пропасти. На путу ослобођења човека, осигурање од одговорности омогућава да се учини један одлучан корак. После укидања принуде над лицем, која се практиковала у ранијим временима, ми присуствујемо постепеном укидању принуде над имовином. Осигурање од одговорности је једно средство у служби овог ослобођења. Са овог гледишта, својом техником и хоризонтима које је отворила, оно је један од најинтересантнијих феномена.

Што се тиче жртве, осигурање јој пружа већу извесност да ће добити накнаду, јер је штити од могуће штетникове презадужености. Уосталом, са гледишта друштвеног интереса, како моралног тако и материјалног, много је важније осигурати накнаду штете жртви него натоварити личну одговорност на штетника. Данас у питањима одговорности нашу пажњу привлачи више штета коју треба накнадити него кривица коју треба казнити, више интерес жртве него штетников поступак, уколико овај поступак нема обележја кривичног дела. У првом плану не налази се више одговорност, него накнада. Ако још увек говоримо о одговорности, то је да бисмо могли наметнути обавезу накнаде проузроковане штете и тако прибавити жртви репарацију губитка који је претрпела. Тако да ако би се ова репарација могла добити из неког другог извора, проузроковач штете не би нас интересовао.

Ове идеје су опште познате, и нису више предмет спора код нас. Због тога, после једног првог периода непосредно после ослобођења, у коме је осигурање од одговорности било више запуштено, сада овај облик осигурања почиње да се развија нешто брже. Као што ћемо видети ускоро, неки скорашњи прописи, међу њима и наредба од 13 марта 1958, намећу обавезу привредним организацијама да закључе осигурања која треба да покрију њихову одговорност у читавом низу случајева.

II. — *Битна правила о осигурању од одговорности.* — Наша земља нема још један потпун закон о осигурању, као што је француски закон од 13 јула 1930. То није без незгода. Ослањајући се на неколико текстова Српског грађанског законика од 1844, који су састављени по угледу на Аустриски грађански законик од 1811, а који у осигурању виде само алеаторан уговор, као што су коцка и опклада, пракса осигурања остала је верна класичном уговорном схватању. целокупна организација и функционисање осигурања од одговорности прожети су овим схватањем, које је и сувише уско да би могло дати задовољавајуће решење неких важних питања. Али ово је тачно само када су у питању индивидуална осигурања. Ми ћемо видети, кад будемо прешли на осигурање социјалистичких организација, да су ту одлучно одбачени сувише уски оквири које даје уговорно схватање. То је створило један дуализам у овој материји, што је шкодило складу система.

Наша земља остварила је монопол осигурања. Једини осигурач код нас је Државни осигуравајући завод. Он пружа потпуну сигурност пошто држава одговара за његове обавезе. Он врши разна осигурања, између осталих и осигурање од одговорности. Услови под којима се могу закључити уговори о осигурању утврђени су правилима које доноси савет Државног осигуравајућег завода а потврђује Савезно извршно веће.

У нашем праву осигурање од одговорности штити осигураника од одговорности која би могла да настане за њега због смрти, телесне повреде или повреде здравља трећег лица, или због униште-

ња или оштећења туђе ствари. Она покрива не само његову одговорност за последице његових сопствених поступака и пропуштања, него такође и његову одговорност за радње других лица, као и његову одговорност за опасне ствари. У погледу одговорности за другога, за разлику од француског права, осигурање не покрива штете које би намерно проузроковала лица за која осигураник одговара грађански, изузев кад је осигураник социјалистичка организација, као што ћемо то видети доцније.

Осигурање од одговорности закључује се најчешће ради покривања одговорности које могу настати због несрећних случајева у саобраћају, а нарочито због аутомобилских акцидента. Али оно такође служи ради покривања одговорности које могу настати приликом вршења ма које активности, индустријске, професионалне, спортске или које друге. Она се практикује такође ради заштите од одговорности која може настати из држања зграда или земљишта. Правилник за осигурање од одговорности прецизира за више од двадесет разних случајева који су ризици покривени у сваком поједином случају.

Односи осигурања настају уговором о осигурању између осигураника и Државног осигуравајућег завода. Не постоји аутоматско осигурање од одговорности, које би стварало односе осигурања независно од воље осигураника и осигурача. Такво осигурање постоји код нас у области осигурања лица од несрећних случајева чије би жртве били путници на железницама и неким другим транспортним средствима. Али има случајева у којима је обавезно закључење уговора о осигурању од одговорности. Тако, привредне организације су законом обавезане да осигурају своја основна и обртна средства као и средства заједничке потрошње од разних ризика којима су она изложена. Што се тиче ризика грађанске одговорности, оне су дужне да се осигурају од одговорности која проистиче „из поседовања и држања” моторних и других возила на суву, ваздухопловног средства, поморских, речних и језерских пловних објеката. Изузетно, а овај изузетак је значајан, кад су у питању социјалистичке организације односи осигурања настају и пре закључења уговора, у тренутку када је понуда осигурања уручена Државном осигуравајућем заводу. Али то је ствар на коју ћу се вратити када будем прешао на режим осигурања ових организација.

Државни осигуравајући завод не практикује неограничено осигурање. Свака полиса осигурања мора садржати висину суме која претставља границу обавезе осигурача из једног штетног догађаја. С друге стране, штете ниже од 2.000 динара не накнађују се; њих сноси сам осигураник.

Осим ових граница, које садрже ова два правила, нема других граница за обавезу осигурача. Државни осигуравајући завод не практикује систем пропорционалних франшиза. Ван сумње је да тај систем може натерати осигураника да буде опрезнији у оним ретким случајевима у којима му његов сопствени интерес не би диктовао да буде пажљив, и у којима би он био склон да се понаша

нехатно. Са овим сисетмом избегавају се приговори који се чине осигурању од одговорности да отупљује осећање одговорности код осигураника и да успављује његову пажњу. Али је он двоструко незгодан: он је тежак за осигураника и неправичан за оштећеника у случају презадужености осигураника. Могу се десити случајеви у којима би део накнаде који би по овом систему био остављен на терету осигураника, био тако тежак за њега, да би повукао његову економску пропаст. Затим, ако се систем франшизе може бранити некако кад је штета резултат осигураникове кривице, он је без логичке основе и без оправдања кад штета има свој узрок не у кривици него у створеном ризику.

Осигураник нема право да призна чак ни делимично своју одговорност, нити да се поравна са оштећеником без претходне сагласности Државног осигуравајућег завода. Он нема право да исплати оштећенику тражену накнаду. Ако осигураник повреди неку од ових забрана, он губи право на накнаду од Државног осигуравајућег завода. Али правила садрже један изузетак од овог строгог прописа, и одређују да ће бити друкчије „ако осигураник према чињеничком стању није могао да одбије признање односно задовољење, а да тиме не учини очигледну неправду”. Овде се може приметити да се овим изузетком отклањају оне замрке које се иначе могу учинити одредби правила која забрањује осигуранику да призна своју одговорност. Многи сматрају да је та одредба неморална, јер, обвезујући осигураника да ћути, она може у неким случајевима довести до немогућности да се утврди истина. Међутим, начин на који је формулисан изузетак од те забране даје суду врло широку могућност оцене. Кад то правичност захтева суд може признати право на накнаду и осигуранику који је поступио против забране, а кад постоји колузија између осигураника и трећег лица, одбити осигураников захтев накнаде.

Тежња да се избегну колузије осигураника и трећег лица на штету осигурача инспирисала је такође и правило по коме осигураник нема право на накнаду ако је оштећеник члан осигураникове породице или „рођак до трећег колена (степен?) у правој и побочној линији“.

Исплатом отштете на Државни осигуравајући завод прелазе до износа исплаћене отштете сва права осигураникова против трећих лица која су штету проузроковала. Али ако је штету проузроковао неки члан осигураникове породице или осигураников намештеник који живи са њим у кућној заједници суброгација се догађа само ако је штета била проузрокована намерно.

Најзад, у нашем праву оштећеник нема сопствено право на накнаду из осигурања и не располаже директном тужбом против осигурача. Као што смо већ видели, односи настали осигурањем од одговорности остају по правилу у оквирима класичног уговорног права. Кад се деси штетни догађај који је предвиђен у полиси, онда настаје одговорност осигураника према оштећеном трећем лицу; с друге стране, настаје истовремено обавеза за осигурача да узме

на себе терет накнаде штете за коју је одговоран осигураник. Судови одбијају тужбе које жртве несрећних случајева изазваних од стране осигураника подносе директно против осигурача. Жртва има тужбу само против проузроковача штете. У том погледу ми се налазимо у ситуацији која је постојала у Француској пре сукцесивних закона који су жртви признали сопствено право на накнаду из осигурања.

У нашем праву не постоји, дакле, ништа слично чл. 53 француског закона од 13 јула 1930, и осигурач није дужан да утврди, пре него што исплати осигуранику дужну суму, да је оштећено треће лице обештећено. Да би се заштитила од ове опасности жртва би могла да изврши пленидбу осигураниковог потраживања од осигурача. То је прилично ефикасно средство. У нашем праву пленидбом тражилац извршења стиче заложно право на заплењеној тражбини, тако да ако има више тражилаца извршења они немају нужно исти ранг и не наплаћују се сразмерно, него по реду првенства који се одређује према датуму пленидбе.

Али, уствари, оштећена трећа лица не врше никад пленидбу, зато што Државни осигуравајући завод поступа исто као да треће оштећено лице има сопствено право према њему. Правна служба Државног осигуравајућег завода показује све више тежњу да призна жртви правни положај који има корисник у уговору у корист трећег. Државни осигуравајући завод преговара непосредно са оштећеником и не врши никакву исплату осигуранику све док оштећеник не буде обештећен. Дакле, у овом погледу бива све као када би оштећеник имао сопствено право на накнаду из осигурања.

III. — *Осигурање од одговорности социјалистичких организација.* — Када је осигураник из социјалистичког сектора, дакле, нека социјалистичка организација, на пример, неко предузеће или која друга привредна организација, нека задруга, нека државна установа, за односе који настају из осигурања важе у извесним погледима специјална правила. Нека од ових правила имају своје порекло у идеји према којој сврха осигурања је да обезбеди обештећење жртве. Друга нека имају за сврху да пруже нарочиту заштиту друштвеној имовини којом управљају разне социјалистичке организације. Треба одмах подвући да су сва та специјална правила, која се појављују као изузетна правила која се тичу једне категорије осигураника, стварно изузетна само по форми, јер осигурања од одговорности на која се она односе уствари су најмногобројнија и најважнија.

Тако, када је осигураник нека социјалистичка организација, осигурач одговара чак и за штете које би биле проузроковане намерно. Једна општа одредба правила каже да осигурање не покрива штете које би биле намерно проузроковане од стране осигураника, и да се не може ни посебним споразумом уговорити да ће осигурач одговарати и за ове штете. Али друга једна одредба истих правила каже да то правило не важи за осигуранике из социјалистичког сектора. Дакле, Државни осигуравајући завод дужан је да накнади у

овим случајевима чак и штете проузроковане намерно. И то је правично, пошто права сврха осигурања треба да је да заштити жртву и да јој пружи репарацију у сваком случају; уосталом, жртва долозних радњи заслужује бар онолико пажње и обзира колико и жртва просте непажње.

Ово правило је, нема сумње, врло корисно за оштећеника, али треба одмах приметити да оно није диктовано искључиво бригом за интересе жртве, већ такође бригом за интересе осигураника. Ево зашто: ако намерно проузрокована штета не би била покривена осигурањем, осигураник би био дужан да накнади штету жртви својим сопственим средствима, што би повукло смањење његове имовине, која је друштвена имовина. То се управо није хтело. И то објашњава једно друго интересантно правило у овој материји. Кад би осигурање намерно проузроковане штете било диктовано искључиво интересом жртве, осигурач би имао право регреса према осигураннику, што би уосталом било такође правично, пошто сваки треба да сноси штетне последице својих злонамерних радњи. Слична правила већ постоје у неким страним законодавствима. Али код нас Државни осигуравајући завод нема право регреса према осигураннику у случају намерно проузроковане штете, он има само право да захтева накнаду од органа, намештеника, радника, који је штету намерно проузроковао, и то ће право најчешће бити илузорно. Овде је очигледно да је и ово правило настало у тежњи да се очува друштвена имовина, као што је то уосталом случај са свима изузетним правилима постављеним у корист ових осигураника.

Искључење регреса према осигураннику, а дозвољавање регреса против његових органа, намештеника, радника, је правило које се среће и у другим случајевима. Тако, као што ћемо видети кроз неколико тренутака, ако осигураник пропусти да изврши неку од обавеза које за њега произилазе из осигурања и ако због тога настане штета за осигурача, онда овај нема право регреса према осигураннику, него само према његовим органима, намештеницима, радницима, чијом је кривицом дошло до овог пропуштања. Тим поводом интересантно је указати на промену која се догодила у нашем праву. Раније, у циљу пружања веће сигурности оштећенику била је установљена одговорност послодаваца и предузимача за штете које би њихови радници, намештеници и ученици проузроковали трећим лицима у вршењу својих функција. Кад ова одговорност за туђе радње не би постајала, одговорност проузроковача ових штета била би илузорна и већина ових штета остала би без репарације. Ова одговорност за другога постоји и сада у нашем праву. Али је жеља да се очува целина колективне имовине захтевала да ово питање буде решено на други начин у области која нас сада интересује, и осигурање је омогућило његово решење на жељени начин. Кажем осигурање, јер је очигледно да су се у овом питању помешали са осигурањем од одговорности и извесни елементи осигурања од несрећног случаја. На први поглед ово решење изгледа као враћање натраг, али ако се оно испита изблиза, онда се види да није тако. Јер, овде није

реч о лицу које би било у опасности да трпи због штетникове презадужености, те му је због тога потребно дати за дужника лице које може да плати. Реч је о моћној организацији, какав је Државни осигуравајући завод, чија је улога управо да организује накнаду штета. Он је извесно у стању да се помоћу тарифа премија заштити од губитака које би могао претрпети због презадужености осигураникових органа, намештеника или радника, чијом је кривицом настала осигураникова одговорност према повређеним трећим лицима.

Поред правила по коме осигурач одговара чак и за штете које би биле намерно проузроковане кад је осигураник из социјалистичког сектора, постоје и друга специјална правила за осигурање од одговорности ових истих осигураника. Сва она имају једну заједничку црту, а то је да проширују поље примене осигурања и да чине да оно функционише и тамо где би нормално требало да буде искључено. Она нам се јављају као знаци развитка у правцу замене одговорности осигурањем. Тако, опште је правило да је осигураник дужан да предузме потребне мере, које су предвиђене уговором а чија је сврха да се спречи увећање опасности, као и да предузима мере које надлежни органи у ту сврху прописују. Ако осигураник не поступи према овој обавези, осигурач има право, ако услед тога настане каква штета, да смањи накнаду коју дугује осигуранику у мери у којој је штета проузрокована том повредом осигураникове обавезе. Али неће бити тако, и осигурач ће бити дужан да исплати целу накнаду ако је осигураник нека социјалистичка организација. Као и у случају намерно проузроковане штете и овде, такође, Државни осигуравајући завод нема право регреса према осигуранику, него само према његовим органима и службеницима чијом је кривицом настало ово пропуштање.

Исто је у случају када осигураник повреди неку од многобројних обавеза које према полиси има после остварења ризика. Ове повреде повлаче за собом различите последице према томе да ли је осигураник приватно лице или је из социјалистичког сектора. Тако, сваки осигураник је дужан да извести Државни осигуравајући завод ако је против њега поведен кривични поступак због насталог догађаја на коме се заснива потраживање трећег лица, или ако је истакнут захтев за накнаду штете, као и о свакој другој судској мери према њему. Он је дужан да према упутствима Државног осигуравајућег завода предузме потребне мере ради отклањања штете, а ако се штетни догађај већ десио, онда потребне мере ради смањења штете. Он је дужан да обавести Државни осигуравајући завод о околностима у којима се штета догодила и да сарађује са њим у спору поводом захтева оштећеника. Он је дужан да вођење спора препусти Државном осигуравајућем заводу и да изда пуномоћје за заступника кога му буде одредио Државни осигуравајући завод. Али је он исто тако дужан и не чекајући налог Државног осигуравајућег завода да у прописаним роковима истакне приговор, или предузме потребан правни лек против налога за плаћање или одлуке о

накнади штете. Ако осигураник повреди коју од наведених обавеза и ако та повреда повуче за собом повећање штете, Државни осигуравајући завод неће бити дужан да накнади онај део штете који је тако настао. То је опште правило. Али ако је осигураник нека социјалистичка организација ово правило се не примењује и Државни осигуравајући завод дужан је да исплати интегралну накнаду, која покрива сву штету. У овом случају такође Државни осигуравајући завод нема право регреса према осигуранику, него само према његовим органима и намештеницима одговорним за пропуштање због која је настало увећање штете.

Ево још једне важне тачке где се осигурање од одговорности социјалистичких организација дубоко разликује од режима који је у другим земљама нормалан режим за ово осигурање. Као што смо већ видели испитујући битна правила осигурања од одговорности, опште је правило да без претходне сагласности Државног осигуравајућег завода осигураник нема право да призна, чак ни делимично, право оштећеника на накнаду, нити да се о томе са њим поравна, а још мање да оштетни захтев задовољи исплатом тражене накнаде. Биће друкчије ако су околности случаја такве да осигураник „није могао да одбије признање односно задовољење, а да тиме не учини очигледну неправду”. Али ван овог изузетка повреда ове забране ослобађа Државни осигуравајући завод његове обавезе да плати накнаду. Међутим, ова санкција не примењује се кад је осигураник нека социјалистичка организација, и осигурачева обавеза постоји и даље иако је осигураник повредио прописану забрану. Ако му је ова повреда проузроковала штету, осигурач, као и у другим случајевима имаће право регреса само према осигураниковим органима или службеницима.

Има још врло важних тачака на којима осигурање од одговорности показује интересантне особености. Тако, опште је правило да ако премија није плаћена најдаље у накнадном року од шездесет дана рачунајући од доспелости, уговор о осигурању престаје да важи истеком тога рока. Ако је осигураник нека социјалистичка организација, уговор не престаје да важи него остаје на снази и после истека накнадног рока за исплату премије, и осигурач остаје у обавези да исплати накнаду и за оне штете које би се десиле после овог рока. Поред тога, у овим случајевима осигурање не може се раскинути вољом осигурача због неплаћања премије о року. Осигурање социјалистичких организација једном закључено траје неограничено. Повреда од стране осигураника његове обавезе да плати премију може да повуче његову осуду и евентуално принудно извршење, али не и раскид уговора.

Тако смо дошли до последњег важног питања у вези са осигурањем од одговорности социјалистичких организација, које се тиче настанка односа осигурања. По правилу уговор о осигурању је закључен када Државни осигуравајући завод прихвати понуду осигурања коју му је учинио клијент, а која мора испуњавати извесне услове постављене од Државног осигуравајућег завода. Ово прихватање

констатује се састављањем полисе. Сасвим је другојаче кад је реч о осигурањима социјалистичких организација. Државни осигуравајући завод дужан је да прихвати њихову понуду осигурања. Уистини, за настанак односа из осигурања (а то важи за сва осигурања, а не само за осигурање од одговорности) није нужно чекати да Државни осигуравајући завод прихвати понуду осигурања која му је учињена од неке социјалистичке организације. Ти односи настају на крају дана када је понуда осигурања стигла Државном осигуравајућем заводу. Разуме се, да би тако било потребно је да понуда испуњава услове предвиђене у правилима. Али ако су ови услови испуњени, односи из осигурања настају пре прихватања понуде од стране Државног осигуравајућег завода, пре састављања полисе, и пре исплате премије, што је противно правилима која обично постоје у овој материји. То значи да се заснивање осигурања од одговорности за социјалистичке организације одвојило од уговора.

Може ли се ићи још даље и установити аутоматско осигурање социјалистичких организација, као што се то предлаже? Ове организације су обвезане законом да се осигурају од једне читаве серије ризика. Треба ли учинити и последњи корак и установити односе осигурања аутоматски, што ће рећи узајамна права и обавезе који иначе настају уговором о осигурању, између Државног осигуравајућег завода и сваке социјалистичке организације која испуњава услове предвиђене у закону? Ми већ имамо нешто слично на плану радног права. Односи који нормално настају уговором о раду, настају такође самом чињеницом да једно лице ради за друго. Радник у том положају има сва права загарантована законима о социјалном осигурању, чак и ако његов послодавац није извршио потребне пријаве заводу за социјално осигурање. Би ли требало учинити исто и на плану осигурања од одговорности? Неки тако мисле и питање је у проучавању. Оно заслужује да буде поменуто овде као индикација могућег доцнијег развитка осигурања од одговорности, као и других осигурања.

Али већ досадашњи развитак осигурања омогућава нам да констатујемо да је у неким погледима осигурање изашло из оквира уговора. С друге стране, односи осигурања и одговорности, када је осигураник нека социјалистичка организација, дубоко су измењени. Тенденција постепене супституције осигурања одговорности, која је одавно запажена, овде је већ остварена у великој мери. Државни осигуравајући завод има за дужност да накнади штете које би проузроковали ови осигураници, без обзира на неизвршење важних обавеза које уговор о осигурању намеће осигуранику, па чак и оних штета које би биле проузроковане и пре закључења уговора.

IV. — Један скупни поглед на осигурање од одговорности довољан је да би се могле приметити неусклађености између његових делова. С једне стране, постоји јака тежња да се супституише осигурање одговорности, и да се од обештећења жртве направи главни циљ осигурања. С друге стране, непостојање сопственог права и ди-

ректне тужбе у корист оштећеника и незгоде које отуда потичу могу да умање гаранције које осигурање по својој сврси треба да пружи оштећенику.

Али се ове незгоде могу објаснити. Осигурање од одговорности има код нас, као што сам показао, релативно кратку историју. Стварање његових правила било је углавном дело Државног осигуравајућег завода, дакле осигурача, који поред тога има монопол осигурања. Затим, сукоби интереса у овој области били су врло ретки. Државни осигуравајући завод, за разлику од приватних осигуравајућих друштава имао је уопште врло помирљив став према својим клијентима и трећим оштећеним лицима. Он се не држи стриктно правила, као што смо видели. Његова пракса је кориговала у знатној мери текстове уколико су претерани. Најзад, и нарочито, сукоби интереса у овој области врло ретко су изношени пред судове, тако да ови нису имали могућност да одиграју овде своју стваралачку улогу, као што су то учинили у толиким другим областима.

Може се, на крају, приметити да чак и у земљама у којима је осигурање од одговорности имало дужу историју и много повољније опште услове за свој развитак, решења разних практичних питања нису увек у потпуној хармонији.

Михаило Константиновић

СОЦИОЛОГИЈА И ДИЈАЛЕКТИКА*

Циљ овог предавања је да покаже да од свих наука, чак и од наука о човеку, социологија има највећу потребу за применом дијалектичке методе. Штавише, наша амбиција иде даље, желели бисмо да покажемо да се питање односа између социологије и друштвених наука, као и питање односа између социологије и филозофије, може решити само помоћу дијалектичке методе.

Али, треба утврдити смисао ових израза. Све у историји познате дијалектике, изузев Прудонове и Марксове, биле су *утешитељске* и *апологетске дијалектике*, било да су оне *узлазне* или *силазне*, *позитивне* или *негативне*. Свима њима владају унапред прихваћена догматичка гледишта. Изабраћу само неколико примера, било да је реч о Платоновој узлазној дијалектици која је само једно мучно уздизање ка контемплацији вечних идеја, о Платиновом дијалектици, о Лажбницовој дијалектици синтезе Једног и Мноштвеног, о хегелијанској дијалектици која описује фазе отуђења Бога у свету и повратак света Богу кроз једно време које сублимира свако стварно кретање да би га сачувало, одржало и превазишло (*aufheben*) у живој вечности и да би поистоветило време, дух, ум, човечанство и божанство; — свуда су овде унапред познати одговори.

* Поводом схватања проф. Гурвича изнесеног у овом предавању, „Анали“ доносе чланак др. Михаила В. Поповића под насловом „Неке карактеристике Гурвичеве дијалектике“ (Примедба Уредништва).

Једино су Прудом и Маркс радије везивали дијалектику за стварну борбу, за људску делатност у друштву, за друштво *en acte*, како се изразио Сен-Симон. Међутим, ни Прудон ни Маркс нису успели да дијалектику потпуно ослободе њеног узлазног и, стога, утешитељског карактера. Идући више за Платоном него Маркс, Прудон је говорио о „универзалном измирењу помоћу универзалне дијалектике“; Маркс је сматрао да историска дијалектика доводи до потпуног измирења човека и друштва са самим собом који нису више отуђени.

Прави задатак дијалектике је разарање свих стечених и искристалисаних појмова да би се спречило њихово окамењивање које потиче од њихове неспособности да схвате целине у кретању, као и да истовремено узму у обзир цело и његове делове. Стога би дијалектика, да би била плодна, морала у суштини бити антидогматичка, искључујући свако узимање филозофског и научног става унапред. Непоколебљива и некомпромисна дијалектика, вирулентна дијалектика и дијалектика која служи свом позиву не може бити ни узлазна, ни силазна, нити и једно и друго истовремено. Она не може довести ни до спасења, ни до очајања, нити кроз очајање до спасења. Она не претставља никакво универзално средство измирења човечанства са самим собом. Она не може бити ни спиритуалистичка, ни материјалистичка, ни мистичка. Она се не може пројецирати ни у свест, ни у биће: јер су односи између њих и сами дијалектички и морају бити дијалектизовани.

Према том гледишту, рећи да је социологији више него свакој другој науци потребна дијалектика никако не значи жељу да се социологија припоји филозофији. Дијалектика има смисла само ако се сматра као претходно очишћење, *ордалија*, као тешко проверавање које је потребно свакој науци и свакој филозофији. Само њено име то потврђује. *Dia* значи *преко*, „пут ка“. Пут ка чему? На ово питање одговорићемо: ка стално обнављаним искуствима које се не могу затворити ниукакав непокретан оперативан оквир.

Свака непоколебљива и некомпромисна дијалектика води у безгранично различита искуства; стога смо предложили да ту дијалектику назовемо *хиперемпириском* и говорили смо о *дијалектичком хиперемпиризму*. То значи, с једне стране, да су „непосредно дато“ и „конструисано“ само гранични случајеви, бесконачни циљеви које не можемо достићи јер непрестано доживљујемо само различне области и ступњеве који им претходе, а с друге стране, разноврсност искуства нам увек припрема нова изненађења, непредвидљиве и неочекиване заокрете где се отварају неслућени понори.

Упадљива сродност између дијалектике и искуства који се једно на друго ослањају потврђује се чињеницом што се обоје везују за људско. *Искуство је увек људско*: то је напор човека, групе, друштва да се оријентишу у свету, да се прилагоде и најзад, да се сами измене. Млади Маркс је истицао *праксу*, како колективну тако и индивидуалну. И само научно искуство, не само у друштвеним нау-

кама већ и у природним, остаје усуштини људско искуство и има обележје људског и друштвеног. Види се, дакле, како је дијалектички хиперемпиризам људски и како је људско по превасходству хиперемпириско и дијалектичко.

Дијалектика је, дакле, пут којим је људско у покрету пошло да би схватило покретне стварне целине које непосредно или посредно имају његово обележје, укључујући саму људску стварност као и њене променљиве односе са укупношћу стварног бића. Ово обухвата низ ступњева интензитета дијалектике која, по нашем убеђењу, достиже, као што смо већ рекли, свој максимум у социологији и у тоталним друштвеним појавама које она проучава.

Једна од великих грешака свих прошлих дијалектика била је њихова тенденција да сведу различне техничке поступке дијалектизације на један, на поступак противречности или поларизације између противречности. Присталице антитегичке дијалектике, као што су Фихте, Прудон и Киркегор (Kierkegaard), нису мање грешили у том погледу од присталица синтетичке дијалектике, као што су Платон, Лајбниц или Хегел. Чак их ни Маркс, који је иначе предосећао неколико дијалектичких поступака, није довољно разликовао. У новије време, савремени претставници нуклеарне физике, као што су Нилс Бор (Niels Bohr), Хајзенберг (Heisenberg), Луј д Брољи (Louis de Broglie), Ж. Л. Детуш (J. L. Destouches), иако прибегавају дијалектици да би решили сукоб између корпускуларне и ондулаторне теорије светлости, ипак изрично своде читаву дијалектику методу само на комплементарност.

Међутим, изгледа нам недопустиво сводити дијалектику уопште и дијалектички хиперемпиризам посебно на један једини или чак на неколико оперативних поступака или техника дијалектизације. У начелу, могло би се наћи $n + 1$ поступак. С обзиром на данашње стање наших знања, предлажемо да се разликује пет техничких поступака дијалектичког хиперемпиризма. Овде ћемо покушати да ближе одредимо оне области његове примене у социологији где се он може најуспешније применити. То су:

- 1 — Дијалектичка комплементарност,
- 2 — Узајамно дијалектичко обухватање,
- 3 — Дијалектичка двосмисленост,
- 4 — Дијалектичка поларизација,
- 5 — Реципрочност перспектива.

Сви ови наведени оперативни поступци могу постати истовремено неопходни и заједнички се примењивати у социологији. Да бисмо добили у времену, узећемо све наше примере из социолошке области.

Али, шта је социологија? Подручје социологије је друштвена стварност — која је стварност учешћа људског у људском — узета у свим њеним размерама, у свим њеним видовима (на пример, структуралним и неструктуралним) и у свим њеним спратовима. Од спо-

љашње љуске друштва — његове морфолошке основе (географске, демографске, еколошке, инструменталне, итд.) — идући преко организованих апарата, преко еластичних свакодневних врста праксе, преко техничких и нетехничких узора, преко знакова, преко симбола, до колективних понашања дерогације и новачења која мењају праксу и узоре и стварају нове симболе, до колективних вредности и идеја и до колективног менталитета, — постоји вечито кретање од једног ка другом и натраг. Сви ти спратови друштвене стварности узајамно се прожимају, чине нераскидиву целину — тоталне друштвене појаве — не искључујући изванредан дисконтинуитет између тих спратова друштвене стварности. Исто тако, структурални, структурални и неструктурални елементи налазе се у вечитој борби коју допуњује борба спонтаног и организованог а да се и не помиње борба група и друштвених класа и њихови сукоби са глобалним друштвима у којима су они уклопљени; исто тако, постоје односи који су истовремено присни, затегнути и амбивалентни између ове три врсте појава: *микросоциолошких* (односи са другим, Ми, маса, заједница, присна заједница), *групних* (породице, занимања, предузећа, класе, државе) и *глобалnodруштвених* (на пример, нације).

Ову сложену и пуну унутрашњих затегнутости друштвену стварност проучава социологија на посебан начин који се веома разликује од начина посебних друштвених наука: (а) социологија узима увек у обзир све спратове, све размере и видове друштвене стварности истовремено, одједном, посматрајући их као целину; (б) она проучава друштвену стварност ослањајући се на *типолошку методу* која се разликује како од више-мање уопштавајуће методе природних наука тако и од *индивидуализирајуће методе* (својствене историји, географији и етнологији) и *систематизујуће методе* својствене извесним посебним друштвеним наукама (које израђују доследне системе узора, знакова и симбола који важе у једном конкретном друштвеном оквиру, на пример, као политичка економија, техничко проучавање права, граматика, фонологија). На тај начин, може се укратко рећи да је *социологија наука која проучава тоталне друштвене појаве у сталном кретању структурисања и де-структурисања и њихових испољавања у микросоциолошким, групним и глобалnodруштвеним типовима који су у току стварања и разарања*.

Али, не може се предузети ниједна анализа у тој науци, не може се схватити ни њено подручје, ни њена метода, ни њен предмет — који произилази из комбинације подручја и методе — не узимајући у помоћ пет поступака дијалектичког хиперемпиризма које смо поменули.

Испитајмо, најпре, поступак дијалектичке *комплементарности* где се под привидношћу узајамног искључивања супротни изрази откривају као близанци, двојници, потврђујући се једни као функције других и улазећи у исте целине.

Тако, разни видови друштвеног, економски, политички, културни, психолошки, пре свега су комплементарни видови исте тоталне друштвене појаве; исто тако, однос између организованог и спонтаног, структуралног, структурабилног и неструктуралног, символа и оног што је симболизовано. Исто то вреди за феномене Ја, Други и Ми, за масу, за заједницу и присну заједницу, најзад за микросоциолошке елементе, за групе и за глобална друштва која не можемо ни свести једне на друге, ни одвојити једне од других. У занемаривању тих ситуација лежи грешка сваке недијалектичке мисли. Уосталом, ова комплементарност се може или састојати у чињеници што се изрази, привидно супротни, допуњују идући у истом смеру, или упуштати се у компензације. На пример, међу спратовима друштвене стварности, према стањима и типовима структура, демографска основа, организовани апарати, узори, симболи, веровања могу час ићи у истом смеру, час се раздвајати. Ја, Други и Ми, као и микросоциолошки, групни и глобалнодруштвени типови, налазе се у истој ситуацији, док комплементарност између спонтаног и организованог, структурисаног и неструктуралног, симболизованог и символа, чак и три ступња феномена Ми: маса, заједница и присна заједница, јесте комплементарност компензације.

Али поступак дијалектичке комплементарности — који води утврђивању управне или обрнуте сразмерности — своди се у социологији на истицање да се разни елементи тоталне друштвене појаве дефинишу једни само у односу на друге. Он не показује какви су ти односи. Ти односи се састоје било у *узајамном обухватању*, било у *дијалектичкој двосмислености*, било у *дијалектичкој поларизацији*, било најзад у *реципрочности перспектива*.

Узајамно дијалектичко обухватање поново налази у елементима, који се на први поглед не могу свести једни на друге, секторе који би се такорећи секли, садржавали један другог, прожимали се до извесне мере или били делимично иманентни једни другима. На пример, не може се рећи да се спонтано и организовано, симболизовано и симболи, друштвене класе, маса, заједница и присна заједница узајамно обухватају, иако су они комплементарни. Али, треба утврдити да већина спратова друштвене стварности, као и односи између феномена Ја, Други и Ми, између разних размера друштвене стварности: микросоциолошке, групне и глобалнодруштвене, најзад односи између менталитета индивидуалног, интерперсоналног и колективног нису само комплементарни већ често изискују осветљење дијалектике узајамног обухватања. Тако у нормално доба — али не у тренутку криза и револуција — разни спратови друштвене стварности налазе се у исти мах у вечитом узајамном прожимању и у вечитом сукобу. То је оно што је Маркс истакао у погледу односа између производних снага, односа производње и идеологије. Како би се могли схватити, на пример, односи морфолошке основе, економских узора и понашања, друштвених улога новаторских понашања, колективних вредности и идеја, а да не буду

подвргнути осветљењу узајамног дијалектичког обухватања чији ступњеви интензитета могу бити различити и имати час потенцијалан, час стваран карактер? Треба овде још једном истаћи сву снагу везе која се открива између примене дијалектичког поступка и истинског социолошког емпиризма. Исто тако, требало би утврдити да Ја, Други и Ми нису само комплементарни већ допуштају разне ступњеве *узајамног обухватања* или *реципрочне иманентности* које, на пример, расту кад се иде: (а) од масе ка заједници и од заједнице ка присној заједници; (б) од дисхармоничних глобалнодруштвених структура, у стварању или у опадању, ка глобалним структурама у релативној равнотежи; (в) најзад, од душевних стања (индивидуалних претстава, осећања, меморија) ка колективним мишљењима и од ових ка колективним душевним актима (интуицијама и расуђивањима). Одустајемо од навођења примера и упућујемо на наша дела.

Пређимо на *дијалектичку двосмисленост* и *дијалектичку амбиваленцију*. Да је све што је људско подложно двосмислености открио је Фројд који је, међутим, погрешно што је њу сводио само на сексуалност и није видео да се ту сусреће један дијалектички поступак или осветљење који се нарочито могу применити у социологији. Сама чињеница да социологија захтева истовремену примену свих дијалектичких поступака указује да она ради у једном подручју пуном двосмислености, штавише амбиваленције. Јер, *бити повезани и остати у извесној мери несводљиви, још више, узајамно се прожимати не поистовећујући се, суделовати у истим целинама и борити се међу собом, бити многоструки и јединствени, често се истовремено откривати као пријатељи и као непријатељи, истовремени центри привлачења и одбијања, огњашта охрабрења и претње — што је судбина човека који живи у друштву, судбина оног што се зове Ми, судбина група, класа, читавих друштава, зар то не значи пасти у амбиваленцију?*

А како схватити без помоћи дијалектичке амбиваленције однос између организованог и спонтаног у друштвеном животу? С једне стране, та вечита претња *претеране организације* и *склеротичне крутости* која притиска организоване апарате гонећи их да угуше своје сопствене животноворне изворе који имају корена у друштвеној спонтаности. С друге стране, не мања опасност растурања, стерилизације спонтаности која пресушује кад организовани центри више не успевају да је каптирају, каналишу и изразе и самим тим унапреде. Узећемо само један врло једноставан пример: драма прелаза из монархског ауторитаризма у почетку капитализма који је истовремено организовао и гушио, у либералну демократију која скоро достиже економску анархију, карактеристичну за конкурентски капитализам. Нећемо се задржавати на случају друштвених симбола који откривају сакривајући и сакривају откривајући, који гоне на суделовање и ометају га у извесној мери, чији се степен може открити само поступком дијалектичке двосмислености.

Дијалектичка двосмисленост припрема поступак дијалектичке поларизације или стављања у противречност који је поступак класичне дијалектике. Верни ставу који бранимо, овом поступку стављамо приговор *инфлације противречности и фетишизма противречности* за које постоји сувише склоности да се сматрају — као увек — спасоносним. За дијалектички хиперемпиризам не постоје противречности по себи, већ случајеви где се оне појављују и изискују да буду осветљене поступком поларизације. Чак *друштвене класе*, које претстављају најпротивречнији елемент друштвене стварности, могу, кад их је више и кад су једнаке снаге, правити компромисе, док појединац и друштво који су најмање противречан елемент друштвене стварности, јер по правилу имају тенденцију да ступе у реципрочност перспектива и да остану потпуно симетрични, могу у одређеним околностима постати поларни.

Поступак дијалектичке поларизације нарочито намеће друштвена стварност у тренутку ломљења структура, револуција, важних промена цивилизације, итд. Расцеп између спратова друштвене стварности који тада настаје могао би послужити као пример поларизације. Маркс је предвидео овај случај у својој социологији револуције: он је говорио о противречности између производних снага и односа производње која капиталистички режим чини нарочито експлозивним. То је исто тако био случај на крају римске империје и такав је случај и данас где присуствујемо завршетку колонијалне епохе. У свим тим случајевима друштвене структуре и цивилизације које су се по правилу налазиле у односу узајамног обухватања, постају протевречне и захтевају примену поступка поларизације. Други пример, својствен свим прелазним друштвима, јесте случај противречности које се појављују између феномена Ја, Други и Ми, као и између облика друштвености, група и глобалних друштава. Онда, разни Ја, разни Други и разни Ми, захваћени различитим струјањима и подложни упадљивим отступањима ритмова, кретања и оријентација могу изазвати жесток судар у оквиру група и глобалних друштава који уосталом и сами долазе у сукобе. Тај судар постаје знак преокретања хијерархије група, деструктурисања и реструктурисања глобалних друштава. Укратко, *дијалектичка поларизација* није општи дијалектички поступак; она се намеће социологији извесним заокретима у друштвеној стварности који су више изузетни.

Пети и последњи оперативни поступак дијалектичког хиперемпиризма је поступак *реципрочности перспектива*. У питању је да се *уоче у елементима који не допуштају ни идентификовање ни одвајање, њихова узајамна иманентност која је толико ојачала да доводи до паралелизма или до више-мање снажне симетрије између њихових манифестација*. На тај начин се може доказати да се по правилу појединац и друштвено налазе у реципрочности перспектива у свим размерама: (а) на нивоу феномена Ми где се открива паралелизам између притисака које врши маса на заједницу а

ова на присну заједницу, и притисака које у самом појединцу човек масе врши на човека заједнице и човек заједнице на човека присне заједнице; (б) на нивоу група где борби између разних група у којима човек учествује одговара расцеп између разних Ја истог појединца који има разне друштвене улоге у тим групама; (в) на нивоу друштвених класа и глобалних друштава који израђују своје критеријуме хармонизације људске личности. Стављање у реципрочност перспектива примењује се још у многим другим појавама друштвене стварности, нарочито у колективном и појединачном доприносу културним радовима као што је морал, уметност, знање и чак религија и право. Најзад, стављање у реципрочност перспектива примењује се на односе између друштвених детерминизама и људске слободе где се утврђује симетрија највећих степена слободе (одлучивање, новачење, стварање) и највећих степена социолошког детерминизма (који може постати свестан подухват: нацрт, управљање, планирање). Само, с једне стране, та реципрочност перспективе допушта степене и даје разне одјеке према подручјима или нивоима где је примењена; с друге стране, у свим поменутим подручјима и у функционалној зависности од конкретних стања ствари у друштвеној стварности, реципрочност перспектива се може распрнути и уступити место противречним поларизацијама, што важи не само за односе друштвених детерминизама и људске слободе, као и за колективан и појединачан допринос културним радовима, већ исто тако за опште односе између појединца, групе и друштва.

Стављање у реципрочност перспектива може, *дакле, увек припремити изненађења* и довести до утврђивања раскида паралелизма и симетрије. Овде смо поново упућени на хиперемпиризам непредвидљивом и неочекиваном скученошћу резултата стављања у реципрочност перспектива које је пре један начин постављања проблема него средство њихових решења једном за свагда. Управо стога, искуство остаје једино компетентно; оно једино одлучује о самом избору између многоструких оперативних дијалектичких поступака, што га не спречава да буде, са своје стране, вођено, продубљено и проширено, да буде начињено еластичним и бескрајно променљивим, у самим својим оквирима, разним дијалектичким поступцима које смо набројали и настојали да илуструјемо социолошким примерима.

Пре но што завршимо, хтели бисмо да учинимо још две напомене. Једна од њих односи се на проширење значаја подручја примене дијалектике у социологији, јер је реч о прибегавању поступцима дијалектичког хиперемпиризма да би се решио проблем односа између социологије и друштвених наука, као и односа између социологије и филозофије. Друго разматрање намерава да покаже границе дијалектике у социологији, јер, ако нам дијалектика помаже да припремимо објашњење, она нам никако не пружа то објашњење.

Посебне друштвене науке разликују се од социологије својим методама, које су било систематишуће било индивидуалишуће, и својим подручјем које, са изузетком историје и етнологије, узима у обзир само један спрат друштвене стварности. У начелу то би требало да доведе до превласти социологије над свим друштвеним наукама. Међутим, не може се порећи ни да се доста друштвених наука конституисало пре социологије, ни да у разним фазама њихових узајамних развоја њихови односи нису били различити. Проблем се може решити једино водећи рачуна о стварним ситуацијама, другим речима, стављајући социологију и посебне друштвене науке час у однос дијалектичке комплементарности, час у однос дијалектичке противречности: треба такође истаћи дијалектичку двосмисленост односа између социолога и претставника посебних друштвених наука који често конкуришу једни другима. Најзад, социологија и остале друштвене науке такође се могу поларизовати у погледу извесних проблема или извесних сектора или с обзиром на извесне покушаје. Тако Диркем, на пример, кад је тражио утапање друштвених наука у социологију и кад је изазвао њихову жестоку реакцију, постигао је ипак свој циљ и не увиђајући, јер су се посебне друштвене науке „социологизирале” на битан начин сачувавши методолошку аутономију. Реципрочност перспектива је задатак који социологија треба да постави себи у погледу посебних друштвених наука али који она још није могла да потпуно оствари.

Што се тиче односа између социологије и филозофије — које треба да позитивно и негативно сарађују а да се не помешају, узајамно се критикујући и узајамно постављајући питања — поступци дијалектичког хиперемпиризма нам могу поново помоћи да их тачно одредимо.

Социологија и филозофија су у односу *дијалектичке комплементарности* у том смислу што филозофија помаже социологији да у друштвеној стварности разликује моралне, когнитивне, естетске, правне чињенице, а што социологија, са своје стране, помаже филозофији да схвати конкретне и стварне варијације тих појава у њиховој бескрајној многострукости.

Социологија и филозофија су у односу *узајамног дијалектичког обухватања* јер филозофија не може занемарити колективне субјекте когнитивних и моралних аката као што су феномени Ми, групе, класе и глобална друштва, а социологија не може занемарити значења, симболе, идеје и вредности чију важност она доказује.

Дијалектичка двосмисленост између филозофије и социологије не односи се само на претставнике две науке, чак не само на њихове претензије на узајаман империјализам, већ исто тако на чињеницу што су извесни социолози, хотећи да филозофију утопе у социологију, социологију уствари подвргли једном одређеном филозофском ставу (Конт, на пример, ставовима Босиеа и д Боналда а Диркем Кантовом ставу) и што су филозофи, као Хегел и Дјуи, хо-

тећи да социологију утопе у филозофију, напротив, читаву филозофију начинили социолошком.

Дијалектичка поларизација између филозофије и социологије примењује се било на догматичке интерпретације филозофије (укључујући кантовски идеализам) и на механистичке и бихевиористичке интерпретације социологије које произвољно сужавају њено подручје, било на супротстављање између објашњавајућег задатка социологије и оправдавајућег и проверавајућег задатка филозофије.

Најзад, *реципрочност перспектива између филозофије и социологије* које су постале паралелне и симетричне у њиховим резултатима, може се сматрати само као један врло удаљен циљ који допушта само сасвим приближна решења, плод опрезне и брижљиве сарадње између филозофа и социолога.

Али, пошто смо приписали тако велик значај прибегавању дијалектици у социологији, не бисмо хтели да завршимо не указавши на њене границе.

Ако дијалектика помаже да се избегне свака догматизација једне ситуације, свако олако решење, свака свесна или несвесна сублимација, свако произвољно изоловање, свако заустављање кретања у друштвеној стварности, — она не објашњава, она нам не даје схему објашњења. Она нас доводи до прага објашњења у социологији али не прелази тај праг. Она нас учи да се објашњење има тражити у тоталним друштвеним појавама у кретању, у којима делују вулканске силе. Она нам описује кретања структурисања и деструктурисања тих тоталних друштвених појава. Она нас учи да социолошки типови нису „слике Епинала”, него центри колективних привлачења у вечитом динамизму. Стога емпириска дијалектика може само да поставља питања а сама не даје одговоре. Изгледа нам да прибегавање дијалектици као објашњењу само потстиче чисту дескрипцију — мање овлашну од оне којој се предала америчка социологија али ипак само дескрипцију. „Најлепша девојка у Француској може дати само оно што има...” Дијалектика само припрема оквире објашњења. Ово последње остаје да се сваки пут поново нађе. А најпоузданије схеме објашњења дала је социологији историска узрочност. Кад она настоји да објасни, социологија треба да почне, дакле, да тесно сарађује са историјом.

Жорж Гурвич (Georges Gurvitch)

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГУРВИЧЕВЕ ДИЈАЛЕКТИКЕ

Дијалектика Жоржа Гурвича није усамљен напор у савременој општетеориској, филозофско-научној мисли да се одбаце „метафизички“ окамењени појмови и да се научна мисао дијалектизира. У области природних наука то су чинили и још увек чине неки са-

времени епистемолози као француски филозоф и добар познавалац хемије, Гастон Башелар и швајцарски филозоф - математичар Фердинанд Гонзет. Штавише ова тенденција ка дијалектизирању општих категорија видна је у извесној мери и код неких егзистенцијалистичких филозофа, Сартра, Јасперса, Ернста Мајера и других.

У савременој, пак, грађанској социолошкој теорији најзначајнији присталица примене дијалектике у области друштвених наука, посебно у социологији, је свакако Жорж Гурвич. Он је на свој начин, као бивши феноменолог (мада су неки битни моменти ове филозофске методе још увек уочљиви у његовом начину мишљења), увидео да се са „метафизички“ крутим, склеротичним појмовима не може ни у социолошкој теорији ни у научној пракси отићи далеко и да се мишљење, служећи се оваквим појмовима, такорећи саплиће на сваком кораку и показује немоћним да схвати сву комплексност и динамичност друштвене стварности која је битно дијалектичка. И управо тенденција савремених мислилаца ка дијалектици, не само Гурвича, манифестује се, пре свега, у знаку борбе против догматског, метафизички склеротичног мишљења које се, како би рекао Хегел, чврсто држи једне разумске апстракције и није у стању да рационално схвати прелаз ка њеној супротности.

Када у свом предавању *Социологија и дијалектика*, објављеном у овом броју *Анала Правног факултета у Београду*, Гурвич каже да је прави задатак дијалектике „разарање свих стечених и искристалисаних појмова да би се спречило њихово окамењивање које потиче од њихове неспособности да схвате целине (тоталитете) у кретању, као и да истовремено узму у обзир цело и његове делове,“ онда он, с једне стране, углавном понавља познате принципе Хегелове дијалектике које су Маркс и Енгелс настојали материјалистички да интерпретирају и примене у свом научном раду. Но, с друге стране, Гурвич управо ставља акценат на „деструктивну“ улогу дијалектике у односу на чврсто фиксирани појмове и ставове и то чини у духу својеврсне релативистичке дијалектике Гастона Башелара. Богатство једног научног појма, по речима овог француског филозофа, мери се управо његовом моћи деформације. „Да би се обухватили нови експериментални докази, пише Башелар, треба деформисати првобитне појмове, проучити услове њихове примене и нарочито увести услове примене једног појма у сам смисао, значење тог појма“ (1)

За Гурвичеву концепцију дијалектике у целини могло би се рећи да је у њој више наглашена „деструктивна“ него „конструктивна“ улога дијалектичке методе, што у крајњој линији води једном „дијалектичком“ релативизму, тј. апсолутизирању једног низа категорија (посебно, различито, случајно, променљиво, дисконтинуирано) на рачун њима супротних категорија (опште, исто, нужно, стално, континуирано) у јединству са којима оне прве тек имају, уствари, свој пуни дијалектички смисао. У том смислу Гурвич пише

(1) G. Bachelard: *La formation de l'esprit scientifique*, Paris, 1947, p. 61.

да „савремена социологија обраћа увек више своју пажњу на оно што је различито и дисконтинуирано који у друштвеној стварности врло снажно ограничавају оно што је опште и континуирано“ (2).

Тако у духу овог дијалектичког (уствари недијалектичког), плуралистичког релативизма Гурвич каже да не постоји „Друштво“ са великим Д, него да постоје *многострука друштва*, па према томе општа „социологија“ не може бити *једна наука*, него постоје *више социологија*. Свако друштво има, наиме, *своју социологију* (3).

Овде релативистичка тенденција води очигледно негирању оног што је опште, што претставља општу структуру, општу законитост сваког људског друштва и тежи претварању тог општег у прост скуп посебних друштава. Да је ова тенденција дијалектички и уопште логички неодржива, може да покаже следећа њена, релативно једноставна анализа.

Ако не постоји друштво уопште, тј. општа структура својствена сваком друштву као предмет *једне опште социологије*, него само *посебна друштва* са својим посебним социологијама, онда се поставља питање која су то посебна друштва? Ако су то феудализам, капитализам, социјализам, тада је очигледно да постоје још посебнија друштва, на пример енглеско феудално друштво, или француско капиталистичко друштво, итд. Према томе, доследно логици релативистичког плурализма, не би требало да постоји не само друштво уопште, него ни феудализам, ни капитализам, ни социјализам, јер и то је нешто опште. Дакле, постојало би само оно што је посебно у односу на феудализам или капитализам, тј. енглеско феудално или француско капиталистичко друштво, итд.

Али такође и посебни облици феудализма или капитализма су релативно нешто опште у односу на, на пример, француско капиталистичко друштво из 1848 које је проучавао Маркс у свом раду *Класне борбе у Француској од 1848 до 1850*, или то исто друштво данас, 1958, када оно преживљава врло тешку кризу. У крајњој линији, дакле, доследно логици релативистичког плурализма, могле би да постоје једино социологија француског друштва из 1848, или социологија француског друштва из 1958, итд., са чиме се очигледно не би сложио ни Гурвич.

Када се овако негира или у најмању руку врло ограничи општи карактер друштва, онда се доследно овом ставу мора негирати и постојање друштвених закона као оног што је *релативно* опште, идентично, стално, нужно у кретању друштва, у његовом развоју. Гурвич, на пример, дозвољава постојање „посебне узрочности“ (*causalité singulière*) у друштвеним појавама, али пориче у овој области стварности егзистенцију „узрочних закона“ (*lois causales*) као оног што је опште, релативно константно у узрочним односима између друштвених појава. Уопште он пориче у друштву постојање сваке врсте законитости, осим статистичке. Једино је, по Гурвичевом ми-

(2) G. Gurvitch: *La vocation actuelle de la sociologie*, Paris, 1950, p. 21.

(3) *Op. cit.*, p. 21—22.

шљењу, статистичка општост могућа у социологији и посебним друштвеним наукама (4).

За разлику од Гурвичеве дијалектике у којој је више наглашена њена „деструктивна“ улога у разарању чврсто фиксираних појмова и у којој је методом релативистичког плурализма јасно изражена тенденција разарања оног што је опште у друштву и његовог претварања у скуп различитих посебности, — за Марксову дијалектику, као материјалистичку, карактеристична је управо тежња да се дијалектички поларне категорије, као што су опште и посебно исто и различито, нужно и случајно, позитивно и негативно, схвате и примењују у научном раду држећи се притом гледишта њихове принципијелне равноправности и стварне неодвојивости. Тако Енгелс, говорећи о узајамној повезаности ових и других супротности, пише „да су неодрживе круте супротности као на пример разлог и последица, узрок и дејство, идентичност и различитост, појава и суштина, да анализа открива већ у једном полу заметак другога, да се на одређеној тачки један пол претвара у други и да се читава логика развија тек из напредовања тих супротности“ (5). Притом су полови ових супротности, као позитивно и негативно у електрицитету или магнетизму, на пример, међусобно равноправни, тако да се морају сматрати „подједнако вредним, без обзира на то која је страна позитивна, а која негативна“ (6).

Из тога произилази да се, са гледишта материјалистичке дијалектике, не може раздвојити посебно и опште тако да се тврди да не постоји друштво уопште (тј. општа структура друштва), него да постоје само посебна, многострука друштва и да, према томе, социологија не може бити једна наука, већ да свако друштво има своју социологију.

Из овог дијалектичко-материјалистичког схватања односа супротних категорија произилази даље да се не може порицати постојање закона о друштву (закона развоја, закона узрочности, итд.) као оног што је релативно опште, исто, константно, нужно у процесу друштвеног развитка, мада, несумњиво, у овој области стварности долазе више до изражаја моменти разлике, случајности, дисконтинуираности него у области природе.

Оно што даље карактерише Гурвичеву концепцију дијалектике, поред њеног плуралистичког релативизма, јесте одлучно наглашавање улоге конкретног, стално живог и неочекивано променљивог искуства у процесу непрестаног дијалектизирања научних појмова. „Свака непоколебљива и некомпромисна дијалектика, пише Гурвич у овом чланку, води у безгранично различита искуства; стога смо предложили да ту дијалектику назовемо *хиперемпириском* и говорили смо о *дијалектичком хиперемпиризму*.“

И овде када говори о „упадљивој сродности између дијалектике и искуства“ Гурвич умногоме прихвата и даље развија, при-

(4) G. Gurvitch: *Déterminismes sociaux et liberté humaine*, Paris, 1955, p. 43—67.

(5) Engles: *Dijalektika prirode*, Beograd, 1951, s. 206

(6) Op. cit., p. 222.

мењујући у области социологије, став „отворене филозофије“ Башелара и Гонзета о непосредној повезаности, сталном допуњавању и кориговању теорије и методе од стране искуства. Кад Гурвич каже да „свака непоколебљива и некомпромисна дијалектика води у безгранично различита искуства“, да нам „разноврсност искуства увек припрема нова изненађења“, која једна бескомпромисна дијалектика треба стално да следи и да их интерпретира на нов начин, развијајући себе и своје принципе, он примењује на свој начин Башеларову тезу да „свака научна мисао мора да се промени пред једним новим искуством“ (7), да „свако ново искуство каже не старом искуству“, али да „ово не није никад дефинитивно за дух који уме да дијалектизира своје принципе, да конституише у себи нове врсте доказа“ (8).

Другим речима, Гурвич се попут претставника „отворене филозофије“ залаже за једну отворену дијалектичку методу у социологији чија се отвореност, антидогматичност огледа највише у њеној спремности да поштује искуство, да се коригује, ревидира пред једним новим искуством. Њен „хиперемпиризам“ требало би, дакле, да буде највећа залога њене антидогматичности и бескомпромисности, њеног неприхватања сваког филозофског и научног става унапред. Овај антидогматизам и антиаприоризам хиперемпириске дијалектике је, за Гурвича, исто што и одбацавање могућности да таква дијалектика буде било спиритуалистичка, било материјалистичка, или мистичка. Она би као хиперемпиријска требало, дакле, да буде независна од сваке филозофије, материјалистичке или идеалистичке, јер би је наводно ово затварање, укључивање у један филозофски систем онемогућило да води рачуна о новим искуствима.

Гурвичу би се, пре свега, могло приговорити да у овом погледу ставља у исти ранг материјалистичку дијалектику заједно са спиритуалистичком и мистичком, да не прави између њих битну разлику. Ако би се за спиритуалистичку и мистичку дијалектику могло рећи да су догматичне, да не воде рачуна о научном искуству, о променама у том искуству, то се не би могло рећи за материјалистичку дијалектику. Напротив, она је по својој суштини отворена, антидогматска, јер тежи да изрази живу дијалектику саме материјалне, природне и друштвене стварности која је у сталном развоју, јер је свесна да је то изражавање само апроксимативно и да се мора кориговати после једног новог искуства, у процесу развитка практичне људске активности. Уколико су поједини „марксистички“ догматизовали ову дијалектику претварајући је у просте и вечите шаблоне, они су уствари негирали њен материјалистички карактер и њу саму као дијалектику.

Гурвичев дијалектички хиперемпиризам с једне стране уствари присваја себи ове прогресивне квалитете материјалистичке дијалектике, а с друге хоће да иде даље од ње чистећи је од „догмат-

(8) G. Bachelard: *La philosophie du Non*, Paris, 1940, p. 9—10.

ских заостатака“. Који су ти заостаји, према Гурвичу? То је пре свега погрешно веровање да се сви различити технички поступци дијалектизације могу свести на један, на поступак противречности или поларизације противречности. Поред овога, по Гурвичу, могу се данас разликовати бар још четири „техничка поступка дијалектичког хиперемпиризма“.

Не улазећи овде у анализу свих тих поступака, као ни у разматрање принципијелне могућности њиховог разликовања, желимо само да истакнемо њихову општу филозофско-методолошку карактеристику. Она би се могла назвати *техницистички методологизам*.

Кад Гурвич говори о „дијалектичкој комплементарности“, „дијалектичкој двосмислености“ или „реципрочности перспектива“ и о могућности примене ових поступака у решавању појединих социолошких проблема, он их посматра и схвата искључиво као техничке поступке једне бескомпромисне дијалектичке методе. Поставља се, међутим, принципијелно питање како је човек у свом сазнању и пракси дошао до ових методолошких поступака? Зашто, на пример, како он каже, баш „поступак дијалектичке поларизације нарочито намеће друштвена стварност у тренутку ломљења структура, револуција, важних промена цивилизације, итд.“?

На ово питање Гурвич није ни покушао да да један општи конзеквентни одговор. Његов „дијалектички хиперемпиризам“ га је уствари онемогућио да постави ово принципијелно питање и да потражи његово доследно решење. Јер, кад се пође од једног таквог филозофског становишта, онда највише што може да се каже то је да ови наводно чисто технички поступци одговарају људском искуству. Али зашто баш такви поступци, а не неки други, одговарају људском искуству као „напору човека, групе, друштва, да се оријентишу у свету, да се прилагоде и најзад, да се сами измене“?

Одговорити до краја на ово питање значило би уствари прећи границе „дијалектичког хиперемпиризма“, напустити га и доћи на позиције дијалектичког материјализма, јер само ако се пође од материјалистичке претпоставке да објективно постоје дијалектички закони природе и друштва и да овим законима одговарају приближно тачно одређени поступци дијалектичке методе може се објаснити и њихово одговарање успешном људском искуству у коме се релативно адекватно изражавају ови објективни дијалектички закони. Људско искуство, пракса је ту нека врста посредника, моста између објективне дијалектике ствари и субјективне дијалектике мишљења. Одговарање дијалектичке методе искуству, пракси, претпоставља, дакле, одговарање тог искуства самој објективној стварности и њеној законитости.

У свом предавању *Социологија и дијалектика* Жорж Гурвич говори о појединим моментима и елементима друштвене стварности чије објашњење може да припреми, али не и да пружи сама примена дијалектике у социологији, односно примена појединих њених техничких поступака, како сам каже. Утолико је Гурвич *implicite* или *делмицино* материјалист, јер смисао и вредност појединих поступака.

дијалектичке методе види у извесном њиховом одговарању одређеним моментима или стањима друштвене стварности чије социолошко објашњење треба само да припреми примена ових поступака.

Али, кад треба да заузме општи филозофски став, кад треба принципијелно да окарактерише дијалектику као методу, он јој одриче могућност да буде истовремено и емпиристичка, радикална, бескомпромисна и материјалистичка. Ту он уствари понавља на свој начин стару тезу грађанских филозофа да су дијалектика и материјализам неспојиви, тезу коју је, например, заступао Берђајев и коју је ту скоро обновио Густав Ветер, томиста, идеолог католичке цркве.

Уствари неспојиви су стари, груби, механицистички, контемплативни материјализам и дијалектика, чија стварна отвореност и бескомпромисност су директно противречни тежњи да се материјална стварност, која је у сталном развоју, угура у један затворен, тобоже апсолутно истинит филозофски систем. Ово утолико пре није могуће што се само научно сазнање, на коме мора бити заснована једна заиста материјалистичка дијалектика, непрестано развија. Утолико је Гурвич у заблуди кад не види да се дијалектички материјализам битно разликује од досадашњег класичног материјализма.

Али, с друге стране, његово инсистирање на бескомпромисности дијалектике која треба да је стално окренута искуству, пракси, друштвеној стварности, када ово инсистирање ослободимо од релативистичког плурализма и хиперемпириског методологизма, јесте нешто позитивно што може да покрене у прогресивном правцу савремену теориску социолошку мисао. Најзад, Гурвичево залагање за једну такву дијалектику која се неће задовољавати само општим, интегралним прокламацијама, него ће ући у конкретну анализу са циљем да што више диференцира различите типове и случајеве дијалектичких закона и методолошких принципа, такво залагање може позитивно да утиче и на даљу разраду материјалистичке дијалектике.

Др. Михаило В. Поповић

КАРЛ МАРКС О „УСТАВНОЈ МОНАРХИЈИ“ КОД СРБА

Средином XIX века Карл Маркс, у својим дописима америчком листу *Њујорк Трибјуну*, поред других савремених политичких проблема, разматрао је, у оквирима такозваног „Источног питања“, и став великих сила према Турској, која се тада, по Марксовим речима, налазила „у стању трулења“. — Коментаришући, углавном, политику Русије, Аустрије и Енглеске — од којих су прве две тежиле за њеном поделом, а трећа за одржањем *status-quo-a*, што значи и балканских народа у турском ропству, — Маркс се дотакао и положаја Срба и Србије у склопу те политике. — Тако, поред других напомена о Србима (који „имају своју историју, своју литературу“) — Маркс је написао 1853 и то да Срби „за своју унутрашњу неза-

висност имају да захвале једанаестогодишњој храброј борби против непријатеља који је бројно много надмоћнији“, мислећи притом на српске устанке против Турака почетком XIX века. — Међутим, да би Србија, по Марксовом мишљењу, могла „да утврди свој самосталан положај као хришћанска држава морала је узети од Западне Европе њене политичке институције, њене школе, њена научна знања, њене индустријске изуметке“, „чиме се“, како даље Маркс наводи, — „и објашњава та аномалија да је Србија, иако под руским патронатом, још од свог ослобођења уставна монархија“ (1).

Како је Србија средином XIX века била вазална кнежевина у оквиру Турске, са уставом додељеним од Порте 1838 уз сагласност Русије, која је, преко својих претставника, утицала нарочито на формулисање одредаба о установи Савета, — то би се поводом ових Марксових напомена могло поставити неколико питања интересантних, можда, и за њену уставну и државноправну историју.

Једно од тих питања би било — шта је Маркс подразумевао под уставном монархијом „од ослобођења“, с обзиром на вазални положај Србије у време његових дописа, а што је Марксу било добро познато? — Затим, како треба схватити Маркову констатацију да је „уставна монархија“ код Срба претстављала „аномалију“? — И посебно — како треба схватити објашњење те „аномалије“ презимањем институција, односно тековина Запада?

1. — Пошто је већи део територије настањен Србима био ослобођен од Турака за време Првог српског устанка (1804—1813) — када се и питање организовања нове власти неодложно постављало — могло би се претпоставити да је и Маркс почетак стварања „уставне монархије“ код Срба везивао за исти период. — У том случају, ово би се подударало и са ставом неких старијих, као и неких савремених српских писаца, који су исто тако сматрали да је у Србији, још у то доба, заснована монархија, не само спонтаним развиком ослободилачке борбе, већ и извесним „актима“, који су, наводно, имали „уставни карактер“ (2).

Првим „актом“, који је донет 14 децембра 1803, одиста се и регулише питање „врховне власти“ у устаничкој Србији и однос те власти према три године раније основаном „Правитељствујушћем Совјету“, коме је првобитно била намењена улога главног политичког органа. По првом, од свега два одељка колико је садржао акт, — „Совјет Народни, сви ко:анданти, војводе, кнезови и сав народ“ — признају Карађорђа и „његово законо потомство“ за првог врховног српског „предводитеља“, коме обећавају верност и покорност. Са своје пак стране Карађорђе је обећао да ће „за сав народ отеческу бригу носити и Совјет народни за врховни земље суд препознавати“. — У другом одељку се истиче да ће Карађорђе — „све за-

(1) Карл Маркс: „Шта ће бити од Турске у Европи?“ — (Чланак објављен у „Борби“, органу социјалне демократије — уредник Д. Туцовић, св. 6, 16 марта 1910).

(2) Примера ради могу се навести Стојан Новаковић: Уставно питање и закони Карађорђевог времена. Београд, 1907; Јаша Продановић: Уставне борбе у Србији. Београд, 1936; др. Драг. Јанковић: Историја државе и права Србије XIX века. Београд, 1955.

повести“ издавати преко Совјета и „у договору са Совјетом“. Акт су потписали, прво, чланови Совјета а испод тога и Карађорђе као „Врховни ком. и предводителј сербског народа“ (Ст. Новаковић: *op cit.*, стр. 47—48).

Како писмени споразум између Карађорђа и Совјета није ступио на снагу услед унутрашњих односа и несрећног ратовања са Турцима у том периоду, 1809, то се регулисање овог најважнијег политичког питања и даље постављало. После завршеног ратовања 1811, Карађорђе је сазвао скупштину 1 јануара, једну од најважнијих из времена Првог устанка, готово искључиво зато да би се ово питање окончао. И заиста, тада је на скупштини донето поново неколико одлука за које се мисли да су исто тако имале „уставни карактер“ и да је њима регулисано и питање „монархиске власти“ у Србији.

Скупштина је отворена посебном Карађорђевоом „беседом“ („престоном“), којом се устаничка Србија стављала под моћну заштиту „руског императора“ („који покровитељствује, заштићава и у благополучију нас и потомке наше утврдити објешчава“). — Другим говором, критикујући старешине због непоштовања одлуке донете 1808 и штетног држања и недисциплине у току устанка, — Карађорђе је затражио од скупштине „одговор закључителни“ да он „у будуће“ — „внутреност земље“ и „устројство заводи“. — На овај захтев донето је „решителноје закљученије“, прво, од стране Правителствујушег Совјета, којим се чланови Совјета, потврђујући акт од 1808, поново закљичу на „верност“ и „покорност“ Карађорђу и „његовим законим потомком“ и обећавају да никада „о постављенију другог верховног вожда, докле се он и његово потомство налази“ неће „ни мислити, ни говорити, нити пак трпити да који спомене“. — Затим, уследила је готово истоветна прокламација и од стране („доле потписатих“) — команданата, војвода и кнезова, тако исто уз заклетву да ће и они Карађорђу и „његовим законим потомком“ — „свагда и у свако време [...] верни и покорни бити“, као и да никада „о постављенију другог верховног вожда, докле је он жив и његово племе“, неће мислити. Акт су потписали, присутни на скупштини, сви најпознатији народни поглавари тога времена — осим двојице отсутних великих војвода Источне Србије — Миленка Стојковића и Петра Добрњца, најјачих опозиционара.

У наставку исте скупштине, а у духу претходних закључака и саобразно овлашћењима датим врховном војводи — да он сам у земљи „устројство заводи“ — Карађорђе је донео акт и о образовању прве српске „владае“ („попечитељства“), са шест „министара“ („попечитеља“), који би дошли на чело одговарајућих ресора — иностраних послова, војног, просвете итд., као и о реорганизацији Совјета, у који би ушли „попечитељи“, уз друге „совјетнике“ које би, исто тако, поставио Карађорђе.

Остављајући по страни ову као и друге необично важне одлуке скупштине („Народног Собранија“) од 1811 о успостављању „државног уређења“ у Србији, — треба напоменути да се супротно уставима на Западу који, почев од француског револуционарног

устава, ограничавају власт монарха, уз прокламовање одредаба и о „правима човека и грађанина“, — у Србији, где је феудални поредак најрадикалније отстрањен са победом над Турцима, — је успостављена монархија, и то, према стилизацији одлука, — са могућношћу завођења патријархалног деспотизма „предводитеља“, и докле практикованог од стране Карађорђа. Обострана обећања и заклетве дате на скупштини у ратним околностима и без јаке буржоазије нису могла имати већег значаја. — Одлука, пак, о реорганизацији Совјета са постављањем совјетника — пре него што је питање ослобођења земље окончано — искључила је народ из политичког живота, који није више могао, макар и преко *изабраних* претставника из својих нахија у Совјету, имати удела у управљању земљом.

Према томе, да ли је онда у Србији већ у Првом устанку одишта успостављена „уставна монархија“ у наглашеном смислу, тј. у духу уставности заведене на Западу у сличним револуцијама током XIX века? — Узев изоловано збивања у Србији, као процес фактичког стварања државе, пошто је континуитет турског државноправног поретка био прекинут, и уз схватање да се уставима у првом реду регулише питање организације врховне власти, — одлуке скупштине од 1811, као и Совјета, — два најважнија политичка форума и органа власти на слободној територији, — могле би имати и „уставни карактер“, те према томе, и само признање Карађорђа (и „његово законско потомство“) за врховног господара — као акт којим се регулише облик владавине и успоставља монархија. — То што је „уставним актима“ пре заведена *апсолутна монархија* — јер се сва власт предаје Карађорђу — може се објаснити изузетним историским околностима, у свакој земљи друкчијим, како каже Маркс. — У сваком случају, у Србији у много чему друкчијим од оних на Западу — а које су омогућиле не само завођење строгог централизма и монархије, већ и „владаочевог“ деспотизма. Осим тога, с обзиром на циљеве устаничке борбе и успехе постигнуте устанком, а нарочито имајући стално у виду промене настале у друштвеним и економским односима са укидањем турског феудално-спасихског система — ово је у Србији могло бити прихваћено само као *привремено решење*. Доцније политичке борбе — за ограничење власти владара, за уставност и за парламентаризам, којима је био испуњен читав XIX век, а што је неоспорно и Маркс имао у виду — то и доказују. И Маркс, критикујући у истом чланку политику Русије према балканским народима и наметање таквог њеног „владајућег система“, који је, — „уколико није комбинован са феудалним институцијама“, — „једна милитарна окупација“, — додаје да ако „ко мисли да такав један систем одговара и југословенском карактеру тај нека погледа историју Србије од 1804 године. Карађорђа, оснивача српске независности, народ је напустио (3), а Милоша Обреновића, који је обновио независност најурео из земље уз грдњу и псовку; зато што су обојица покушали да уведу руско-аутократски

(3) Поводом Карађорђевог убиства у Србији 1817 није забележен никакав протест у народу.

систем, са његовим пратилицама: корупцијом, полумилитарном бирократијом и пашинском експлоатацијом“.

2. — Међутим, у одређивању историских околности које су највише утицале на стварање облика владавине и одређеног државног уређења, посебно у револуционарним временима, није тешко погрешити услед компликованости односа и догађаја. Утолико пре се то може десити кад је у питању Србија, где су и оружане борбе још трајале, где су и „државна власт“ и све установе биле у зачетку, пошто је привременим прекидом ослободилачког рата 1813 цео процес у том правцу нагло заустављен. Али, и поред тога, за неке се околности може са више сигурности претпоставити да су имале пресуднијег утицаја на стварање монархије у Србији, кад је континуитет турског државноправног поретка био прекинут. Те околности би биле — поред промена насталих са успехом устаничке борбе — спољна интервенција у унутрашње односе у Србији за време устанка, патријархалност српског друштва и наслеђени локалитети, тј. традиција локалне самоуправе из времена турске владавине, — као и идеолошки утицај школованих Срба из Угарске, који су на интелектуалном плану помагали успостављање новог државног уређења у Србији.

Како Први српски устанак од самог свог почетка није претстављао интерни догађај, већ проблем од међународног значаја, посебно услед сплета свих оних односа око „Источног питања“, чије се решавање са великом заостреношћу тада постављало, — то и борба Срба против Турака, те према томе и унутрашњи развитак Србије, нису могли остати без утицаја са стране и без стране интервенције. И, пошто је српски устанак избио на оном подручју за које је царска Русија била непосредно заинтересована, то су отуд и дошли и прво мешање и прва интервенција, — ако се запостави мање важно држање Аустрије у току устанка, као и узалудан покушај аустријских претставника да на почетку измире устанике са Портом.

Дајући Србима моралну и материјалну подршку у борби против Турака, а стављајући их потпуно под своју заштиту од краја 1806 кад јој је Турска објавила рат, — Русија је, да би осигурала своје интересе на Балкану — у том моменту што сигурнију победу над Турском — морала интервенисати у циљу завођења таквог поретка у коме би могла имати пуну политичку оријентацију Србије према Русији, важну за остварење руских политичких циљева према Турској. Србија би у том случају била погодан бастион за продирање Русије на Балкан, поред тога што је претстављала и један јак ратни фронт према Турској. — Отуд је са те стране морала доћи и идеја о оснивању „Правитељствујушћег Совјета“, у коме би биле заступљене све ослобођене нахије преко својих најугледнијих изабраних претставника, и који би вршио функцију главног органа власти уместо Карађорђа, несигурног за Русију, према мишљењу руских претставника, у својим тежњама за неограниченом влашћу.

Међутим, без обзира каква је мотивација дата у образложењу потребе оснивања Совјета од стране руских дипломата првој срп-

ској делегацији, која је на почетку устанка посетила Русију на челу са протом Матијом Ненадовићем — само његово осивање проишло је из одређених прилика и односа у Србији. Ти односи су наметали централизацију власти на догле расцепканој територији на нахије и кнежине, са самосталним нахиским и кнежинским кнезовима, — а у циљу ефикаснијег руковођења устанком, успостављања контаката са иностранством и организовања и других, нижих органа на слободној територији. — Али, кад је Карађорђе, са ратним успесима устаника и својим личним, у тежњи за централизацијом, почео захватати власти и изван поверене му врховне војне команде, у наслеђене надлежности кнезова и ударати на новостечене позиције војвода, који су у устанак пошли на челу народа из својих области, са очевидном намером да их потчини своме утицају, — јавила се опозиција међу старешинама са друкчијим схватањем по питању организовања те власти. Наиме, велике војводе као локалне вође устанка, прихватили су руску сугестију о оснивању Совјета, јер је ова концепција била блиска њиховом ставу по том питању. — У предложеном саставу, односно у саставу најугледнијих претставника свих нахија — у крајњој линији великих војвода и старешина из опозиције — Совјет би имао да потисне Карађорђа на позиције искључиво врховног војног команданта, а затим, да сам презме и функцију главног органа. У том смислу руски претставници подржали су опозиционаре, такозвану „русофилску странку“, јер су претпостављали да би се преко једног таквог органа, претставничког и колективног, могло много успешније интервенисати у корист Русије, него преко „неограниченог владоца“ који би могао, у својој тежњи за потпуном независношћу, — и у спољнополитичкој оријентацији бити несигуран, лавирати нарочито према Аустрији, а која је била ближе и имала истоветне руским политичке циљеве на Балкану.

Што се тиче идеолошког утицаја школованих Срба из Угарске, углавном правника, — тај се утицај огледао, пре свега, у подвлачењу извесних општих начела по којима би се ново државно уређење у Србији завело. Замишљено идеално и као остварење амбиција појединаца неспроводивих у Угарској, — уколико би се у Србији прихватило, паралисало би све тенденције проишле из личних интереса — и руске и српских војвода и Карађорђа. По тим начелима Србија би се организовала у много чему према карактеру њене ослободилачке борбе, на линији друштвених и економских односа насталих са уклањањем турског спахиског система, као и према неким традицијама укорењеним у народу (изборност српских органа власти, претставнички систем), — а што би допринело успостављању „земаљског поретка“ на демократско-патријархалној и истовремено на буржоаско-демократској основи. — Тако је један од њих — Божа Грујовић (угарски доктор права и професор Харковског универзитета, родом из Руме) истакао у својој „беседи“ (образложењу предлога о оснивању „Правитељствујушћег Совјета“), да убудуће у Србији „закон“ треба да буде „воља вилајет-

ска“. Затим, да под „једним истим законом“ морају бити „и господари, поглавари и Совјет Правитељствујушчи (опшћа канцеларија) и свештенство и војинство и сав народ [...]“ — Мада „закон“ није постао „воља вилајетска“, нити „врховни господар у земљи“, и, мада нису сви друштвени слојеви тада пред законом изједначени — као у Француској револуцији, чији се дух и овде осећа — значајно је као предлог да се оно што је потенцијално било у једном антифеудалном устанку у тако малој и економски врло заосталој земљи, готово без грађанства, — регулише по принципима који су истицани у Западној Европи од стране грађанске класе и кроз њене револуције. — (Совјет је основан 1805 али не према настојањима војвода и руских претставника. Наиме, није постао главни политички орган, нити је ма у чему ограничио Карађорђа. Будући за све време устанка непосредно најјача и војна и политичка личност, што доказују и настојања Русије да његову власт ограниче, — Карађорђе је сам основао Совјет, који је радио, за све време устанка, по његовим налозима, односно имао је онолико власти колико му је Карађорђе одредио.)

Иначе, узети одвојено, ови унутрашњи сукоби у Србији око позиција врховног војда, у много чему су истоветни са процесом који је карактеристичан за крај Средњег века, кад су се водиле борбе између владара и локалних органа, а за централизацију расцепкане феудалне власти. Тада, као што је познато, централизација се могла спровести сужавањем наследних привилегија племства, укидањем разних повластица и претварањем дотле самосталних локалних органа у органе владоаца. — И у Србији, за време турске владавине, практиковане локалне самоуправе, нахиске и кнежинске, поново правно регулисане ферманима Порте од 1793—1796 са реформним покретом султана Селима III, дале су изборне и истовремено наследне српске кнезове, који су самостално иступали пред везиром и заступали народ у оквирима поверене им функције. Војно и политички ојачали у устанку, они се нису могли, без великог отпора, подврнути Карађорђу, чак и онда кад су то интереси ослобођења земље захтевали. — Зато се борба старешина и Карађорђа око одлучујућих позиција у апарату власти морала током устанка наставити, као и руска интервенција.

Користећи примирје у рату са Турском, које се прећутно пренело и на устаничку Србију, руски претставници — маркиз Паулучи и Родофиникин — поднели су 1807 детаљније предлоге о „државном“ уређењу Србије, познате у нашој историографији као „Конвенција“ и „Основаније“ за Србију. По првом предлогу — све веће градове у Србији запосела би руска војска, а руски цар би одредио земљи „способног земљеуправитеља“ и дао јој „конституцију“. Чиновници би се, исто тако, постављали у име руског цара — и цео систем би изгледао онако како га је Маркс укратко обележио под именом руског „државног поретка“ у земљама „под њеном заштитом“. По другом предлогу — најкраће поменуто — Србија би се изделила на губерније са губернаторима на челу, завели би се феудални односи према тадашњем стању у царској Русији, а Сенат би, са дожи-

вотним сенаторима постао главно политичко тело са Карађорђем као претседником. Али, у том својству Карађорђева улога би се svela на формалност, а његова права сузила до права на унапређења, одликовања и помиловања чиновника — уз два гласа више пред осталим члановима Сената.

Вожд Карађорђе, усред свих ових околности, тј. притиснут и руским предлозима о уређењу Србије, којима се јасно ишло за потпуним ограничењем његове власти, затим, истим намерама великих војвода уз руску политичку подршку, и на крају, настојањима Срба из Угарске захваћених идејама Француске револуције, која је ограничила власт монарха дајући велику политичку улогу буржоазији и народу, — био је принуђен да и сам, у одбрани стечених позиција, свој доминантан положај у земљи и писменим путем регулише. — Тако је дошло до одлука од 1808 и од 1811, односно до „уставних аката“, по којима Карађорђе (и „његово законо потомство“) преузима „старање о народу“, уз обећања да ће све одлуке доносити у сагласности са Совјетом. — У остваривању својих тежњи Карађорђе се ослањао на основне политичке снаге у земљи — народ, који није био увучен у сукобе око власти, а што је ишло у прилог Карађорђу, скупштину старешина, из које су временом опозиционари или отстранени или се прикључили Карађорђу (као Ненадовићи), и, Правитељствујушчи Совјет, у коме исто тако, није више било противника. — Тако су ове околности и убрзале процес централизације власти и успостављања монархије у Србији — усред рата са Турцима који је још увек био неизванстан, и то — на одређеној политичкој основи. Наиме, Карађорђе је у заостреној борби око успостављања новог државног поретка у устаничкој Србији, победио као чинилац који је имао стварну надмоћност у рату у коме се ратовало са народном војском, — упркос руском политичком притиску и отпору старешина, који су имали потпуно другачије концепције о организовању тога поретка.

Уз досадашње излагање мора се додати да је Маркс, у интерпретацији стварања „уставне монархије“ код Срба, могао имати у виду и оно фактичко стање у коме се Србија налазила у његово доба, запостављајући притом у својој анализи, на плану унутрашњег развика, једино државни суверенитет који је и даље задржала Порта. Под *фактичким стањем* подразумевао би се овде сав онај напор најпрогресивнијих снага у Србији, као малој земљи настањеној углавном сељаштвом, тек ослобођеној од „најзаосталијег феудализма“, како је Маркс називао турски феудални поредак, — да се нови односи регулишу законима, или, како је још у поменутој беседи Боже Грујовића наведено — конституцијом, по угледу, или инспиришући се законима Западне Европе. — У том аспекту неоспорно велике зависности Србије од Русије, не само у току Првог српског устанка, — успостављање „уставне монархије“, тј. непрекидна борба за уставност, чему се Русија супротстављала, — могли би се сматрати и *аномалијом*. Наиме, феудалној Русији, и са „царским самодржављем“ — није могло одговарати доношење уста-

ва у земљама под њеном заштитом, с обзиром да уређење засновано на уставу подразумева прецизиране односе између појединих политичких група, као и односе између органа власти. То може, у извесним околностима, да умањи могућност интервенције у тим земљама, онда када је то одређеној руској политици потребно. Утолико пре што је у XIX веку уставност обично долазила или са буржоаским револуцијама, или и без револуција, али уз велике економске и политичке промене, од којих је Русија, тада претежно још феудална држава, страховала и против којих се најодлучније борила, посебно од победе над Наполеоном а са образовањем „Свете Алијансе“.

3. — Међутим, везивање преузимања институција и набројаних тековина Запада за успостављање „уставне монархије“ у Србији, а у циљу утврђивања њеног „самосталног положаја као хришћанске државе“, — може се разумети тек са уочавањем одређених међународних односа око „Источног питања“.

У склопу тих односа радикалније политичко осамостаљивање Србије („као хришћанске државе“), могло се остварити њеном оријентацијом према Западној Европи, нарочито на плану унутрашњег развика земље. Тамо се убрзано развијао правни систем за регулисање односа приватне својине којима се и Србија приближавала, те је рецепција била неминовна. Затим, од држава Западне Европе Србија није могла бити тако непосредно угрожена, као од Турске, Аустрије, па и Русије, иако је Енглеска непрекидно инсистирала на одржању *status-quo-a*. Прве две су и даље тежиле за њеним подвргавањем, док се Русија, пак, помажући Србију у њеној борби за ослобођење, односила са одговарајућим моралом *велике силе* према *малој земљи*, којој је та помоћ била неопходна. — Наиме, Русија је Србији помагала онда и у оној мери када је и колико то било неопходно, према оцини њених претставника, за потпуно потискивање Турске са Балкана и преко Србије. — Ово се показало 1813 када је Србија, разједињена борбом између руководећих људи у устанку, остављена без те помоћи, била препуштена Турској, пошто је претераним надама у ту помоћ, везала судбину устанка за исход рата између Русије и Турске. — То се показало и доцније, на пример 1835, када су претставници руске владе, услед несхватања или негирања друштвених, економских и политичких промена насталих још у устанку, одлучно захтевали, заједно са турским претставницима, — укидање „Сретењског устава“, углавном због тога што се у њему, поред осталог, говорило, у духу француске „Декларације о правима човека и грађанина“, и о — „општим народним правима Србина“. — То се, затим, показивало и доцније, и у поступку доношења такозваног „Турског устава“ од 1838 у коме није била предвиђена чак ни традиционална „Народна скупштина“. Зато је успостављен Савет са доживотним саветницима, који су, уз то, били одговорни пред Портом. — Овим је постигнута стара тежња да се српски „предвођитељи“ у својој власти Саветом ограниче, али је зато окрњена аутономија Србије, пошто

је тиме омогућено јаче и Портино мешање у њене унутрашње одnose. — Истовремено, у том уставу, о народу као неком политичком фактору, о чијој се иначе „заштити“ у руским изјавама непрекидно бринуло, — није било много помена, иако је на притисак народа кроз буне овај устав и донесен. — Разуме се, Руси, којима је била препуштена брига о српским интересима на Порти, нису могли да превазиђу своја схватања о поретку који би требало да буде успостављен у оним земљама, које су постале „полунезависне“ и под патронатом Русије.

Међутим, друштвено-економске и политичке промене које су у XIX веку извршене на Западу, одговарале су истовременим променама у Србији, — иако је друштво у државама Западне Европе било далеко напредније, иако носиоци борбе за независност Србије, због сопственог несхватања револуције и тих промена — (као укидања феудализма и успостављања односа приватне својине) — нису били потпуно дорасли и за решавање задатака на организовању и одговарајућег државноправног поретка, увек у духу тих промена, имајући врло дуго пред очима Турску и њен државни поредак. Уз то, напредне идеје, којима су биле руковођене прогресивне снаге на Западу у организовању новог државног и друштвеног живота, споро су продирале у Србију — услед опште заосталости земље, преовладавања колективног начина живота (породичне задруге), тј. због патријархалне друштвене основе, која је, уз истицање народних глaвара, олакшала успостављање одређеног облика владавине и уставну монархије. — Па ипак, иако споро, те су идеје продирале. — Тако су још у Првом српском устанку, и на другим секторима развоја државе — законодавном, културно-просветном, војном — предузимани подухвати на прогресивној основи. — У Карађорђевоу закону, који претставља најпунији одраз тадашњих ратних прилика и друштвених односа у Србији, те у том смислу има и много трагова ранијих, средњовековних правних схватања, — формулисани су, у најбитнијем, и неки нови моменти — као укидање кулука, забрана истраживања вештица, и друго. — На просветном плану основана је Велика школа у Србији са оријентацијом ка изучавању хуманистичких наука. На војном — покушано је и са организовањем стајаће војске, уз одговарајући „егзерцир“ по европском узору, итд., да се током XIX века „преузимање институција Запада“ још интензивније настави.

И покушаји и постигнути резултати претстављали су афирмацију појаве једне нове државе на Балкану и једне нове нације, која је својом борбом за ослобођење од Турака — од „бројно много надмоћнијег непријатеља“, како је већ Маркс напоменуо за Србију, — упркос интервенције руских претставника и става великих сила — указала и другим балканским народима у шта се могу поуздати и на шта се морају ослонити и у својој борби за независност.

НЕКИ ТЕОРЕТСКИ ПРОБЛЕМИ У ВЕЗИ СА ДОНОШЕЊЕМ ЗАКОНА О РАДНИМ ОДНОСИМА

1. — Доношење Закона о радним односима децембра 1957 претставља завршетак трогодишњег рада на изради нашег радног законодавства које би одговарало достигнутом степену нашег друштвеног развитка и служило даљем развијању социјалистичких односа.

У периоду од ослобођења до доношења овог закона, правно регулисање радних односа код нас имало је ту карактеристику што нисмо располагали једним систематизованим законским текстом који би обухватао основну материју из радних односа, већ је цела та материја садржана у низу разних правних прописа, највећим делом уредаба, а затим многих наредба, правилника, одлука, упутстава, итд. Ова множина нормативних аката о радним односима стварана је сукцесивно према указаној потреби, а била је подложна и честим променама изазваним живим темпом динамике нашег друштвеног, и посебно економског живота и развитка. Као саставни део економских односа, радни односи код нас ширили су свој домен, доживљавали су нове форме, прилагођавали су се и мењали упоредо са развитком и променама у нашим економским односима. Правно фиксирање ове еволуције могло је брзо и ефикасно да се спроводи еластичнијим и лакше изменљивим прописима доношеним од управних органа, неголи законодавним актима народног претставништва. Таква множина правних прописа о радним односима стварала је, међутим, низ тешкоћа у њиховој примени, особито у привредним предузећима, чији органи врло често нису били у могућности да их све обухвате и правилно примене, због чега нису били ретки ни случајеви свесног или несвесног кршења законитости у овој области и врло честих интервенција надзорних органа.

Ове тешкоће могле би свакако да буду превазиђене систематизирањем, ако не кодифицирањем, свих тих разних прописа. Међутим, није само множина прописа налагала стварање новог законодавства о радним односима, колико, и особито, чињеница да је наш друштвени развитак одавно превазишао многе од тих прописа и начинио их анахроничним. Донети углавном у периоду административног управљања привредом, ови прописи су носили сва обележја овог начина управљања и више нису били у сагласности са новим односима у привреди, а посебно са принципом радничког самоуправљања. Од Основног закона о управљању државним привредним предузећима од стране радних колектива 1950, па све до доношења значајних привредних закона у децембру 1957, ми смо сведоци константног правног обликовања нашег друштвеног и привредног система. Та правна изградња новог привредног система у нашој земљи вршена је највећим делом путем доношења закона, што је знак да смо у овој области достигли период релативне стабилности, који омогућује и рад на постепеној кодификацији одговарајућих правних прописа. У светлости ових промена, стварање новог радног законодавства претстављало је неопходност којој је требало што пре присту-

пити. За правилно функционисање и развитак нашег новог привредног система било је најнеопходније регулисати и односе и положај главних носилаца тог новог система, непосредних произвођача, водећи рачуна о томе да радничко самоуправљање и нови односи радника, који проистичу из тога, нађу свој одраз и у самом радном законодавству. У овом погледу свакако није случајно што је Закон о радним односима донет на крају ове обимне законодавне делатности и претставља његову поенту: кроз његове многобројне одредбе преламају се и одражавају сви принципи који претстављају суштину нашег достигнутог друштвеног развитка.

Усклађивање нашег радног законодавства са нашим новим привредним системом претстављало је бесумње најимперативнији мотив што се приступило изради овог закона. У ред осталих мотива не би могло да се не истакне и потреба саображавања овог законодавства са међународним радним правом израженим кроз конвенције Међународне организације рада. У првом периоду нашег новог привредног система настаје и промена става наше државе према Међународној организацији рада. Узимајући активно учешће у раду свих међународних акција и инструмената којим се унапређује међународна сарадња, Југославија је од 1951 започела једну плодну сарадњу и са Међународном организацијом рада, која ради на унапређењу међународне сарадње у области рада и социјалних односа. Као резултат те сарадње приступило се ратификовању низа конвенција ове организације од стране наше земље. Док смо до рата укупно ратификовали 20 конвенција, од 1953 до данас за непуне четири године ратификовали смо 13 конвенција. Одредбе ових ратификованих конвенција требало је спровести кроз наше прописе о радним односима и то је допринело потреби стварања нових прописа а не само измене старих. Као пример истакли бисмо наше тадашње прописе о плаћеном годишњем одмору и његовом коришћењу. У овом погледу ми смо били отишли далеко изнад норми конвенције, одређујући двоструко већи минимум годишњег одмора, али смо због потреба наше привредне изградње у послератном периоду његово коришћење условљавали непрекидним радним стажом од 11 месеци запослења у истом предузећу, а дужина одмора зависила је од резултата и степена залагања на раду. Међутим, са ратификацијом конвенције Међународне организације рада о плаћеном годишњем одмору, 26 марта 1953, ми смо преузели обавезе да наше прописе о одређивању коришћења годишњег одмора саобразимо прописима конвенције, која не тражи непрекидни стаж у истом предузећу, а висину одмора условљава и одређује првенствено дужином укупног радног стажа.

Све те потребе, и потребу доношења јединственог зборника који би садржао све основне прописе о регулисању радних односа, и потребу усклађивања нашег радног законодавства са достигнутим степеном друштвеног развитка и са примљеним међународним обавезама, задовољене су доношењем Закона о радним односима. Самим тим, овај закон претставља значајну појаву у правној изградњи наше земље и својим дејством послужиће не само правилном регулисању радних

односа у складу са системом самоуправљања непосредних произвођача, већ ће и допринети афирмацији и даљем развоју овог система.

Не улазећи у детаљнију анализу садржине овог закона, као његове карактеристичне особине истакли бисмо положај радног колектива и његова одређена права у регулисању радних односа, као и низ промена и новина у односу на досадашње прописе којим су ови односи били уређивани.

У складу са новим друштвеним положајем радника у условима радничког самоуправљања, Закон о радним односима даје особито место и улогу радним колективима у свим најважнијим проблемима и моментима из радних односа. То се односи пре свега на учешће радних колектива у решавању (директно или индиректно) о свим важнијим питањима која се тичу услова рада и радних односа у предузећу. Остварујући и развијајући, и овим законом, принцип децентрализације у управљању привредом, законодавац је оставио радним колективима у предузећу једно широко поље за самостално регулисање разних проблема из радних односа. У том циљу, закон садржи низ овлашћења за радне колективе да путем даље разраде основних принципа у закону учине законске прописе остварљивим и ефикасним у специфичним условима појединих привредних организација. Ова релативна аутономија привредних организација и њихових радних колектива у регулисању радних односа огледа се најпре у одлучивању радних колектива о употреби оствареног дохотка предузећа (доношењем тарифног правилника), као и у разради одредаба о заснивању и престанку радних односа, о распоређивању радника на радна места, о конкретном одређивању радног времена, о случајевима и условима за коришћење отсуства, о предвиђању специјалних повреда радне дисциплине и одређивању критеријума за опасне повреде ове дисциплине, о појединим питањима из заштите при раду уопште и специјалне заштите жена, омладине и инвалида у радним односима, итд. (што се постиже доношењем правилника о радним односима од стране радних колектива). На тај начин, радни колективи се јављају и као активни и самостални ствараоци правних прописа, на основу законских норми као обавезног минимума друштвене сигурности и заштите лица у радном односу. То претставља свакако једну од најважнијих особина нашег новог радног права.

Водећи рачуна о новим односима у предузећу и о улози управљачког радног колектива, закон је нужно морао изменити много од досадашњих прописа о регулисању појединих питања из радних односа. То је пре свега уређено код питања органа, начина и форме за заснивање и престанак радних односа, код питања регулисања прековременог рада, код одређивања накнаде у случајевима притвора или истражног затвора, код учешћа у расподели средстава привредне организације у појединим одређеним случајевима, код регулисања одмора и отсуства, код одређивања и разграничавања надлежности дисциплинских органа у предузећу и дисциплинског поступка, као и код прописивања дисциплинских казни, код нормирања матери-

јалне одговорности радника за штету причињену предузећу, код остваривања права из радних односа (у којој материји се даје особито место и значење могућности остваривања ових права у оквиру саме привредне организације, обраћањем органима радничког управљања), итд. Осим тога, у односу на раније прописе, закон садржи и много новина којима се у неким случајевима постављају нове принципијелне поставке или се попуњују досадашње празнине. Тако, раније важећим прописима нису били одређени рокови за ступање на рад по закључењу радног односа, док је сада законом то питање прецизно регулисано. Важан принципијелан значај имају одредбе о привременом распоређивању радника на послове или радна места која не одговарају њиховој стручној спреми или за која се тражи нижа стручна спрема, са свима гаранцијама у погледу услова, времена трајања и формирања личног дохотка. Исто тако, први пут се кроз законски текст прописује да се лице које после завршеног школовања ступа у радни однос распоређује као приправник и да се таквом лицу не може поверити самостално обављање послова на руководним местима док не положи стручни испит. У погледу нормирања радног времена, закон коначно регулише рад у сменама, одређује границе ангажовања радника слабијег здравственог стања и забрањује прековрени рад у сваком случају за поједине категорије радника. За разлику од ранијих прописа, законом је тачно прописано колики се дневни и недељни одмор мора обезбедити радницима, а круг корисника годишњег одмора проширује се и на лица чији радни стаж је мањи од прописаног. Досадашњи прописи нису регулисали питање дисциплинског поступка против директора предузећа, што је законом решено. Законом је исто тако уведена могућност подизања захтева за заштиту законитости против правоснажних одлука у дисциплинским предметима, ако је тим одлукама повређен закон. Спроведен је принцип одговорности привредне организације за штету коју радник учини трећим лицима у извршавању радног налога и предвиђени су услови под којима је могућ регрес према раднику. Регулисано је питање престанка радног односа самовољним напуштањем посла, итд.

Израда Закона о радним односима трајала је пуне три године, што је доказ не само обимности и сложености регулисања ове материје, него и дубоке студиозности. За то време израђена су три преднацрта, који су били предмет ужих или ширих дискусија, а на крају је и сам коначни нацрт био подвргнут темељном проучавању и модификацијама у Правном савету Савезног извршног већа. Све то показује да је још раније, а особито приликом израде овог закона требало савлађивати и разјаснити многа питања, од којих нека теоретског и начелног значења, која је наш социјалистички развитак први пут постављао пред правнике и социологе. Од ових проблема ми ћемо се у овом чланку задржати на питању постојања радних односа у нашим условима, на питању опсега закона имајући у виду будућу кодификацију нашег радног права, као и на начин и форму заснивања радних односа.

2. — *Проблем радних односа у условима достигнутог степена нашег друштвеног развика.* — Још у периоду пре приступања изradi првих преднацрта Закона о радним односима, у нашој правној јавности се појавио, под дејством насталих промена у систему управљања привредом, проблем и спор око тога да ли у новим условима нашег друштвеног живота и уређења постоје и даље радни односи, или су се они трансформирали у квалитетно нове друштвене односе. Очигледно је од коликог је значаја било рашчишћавање овог питања и за саму суштину једног закона који ће имати за циљ регулисање положаја непосредних произвођача у вези са њиховим радом. Ако се докаже даље постојање радних односа и у новим условима, то несумњиво имплицира егзистенцију два партнера и радни однос између њих садржао би низ узајамних права и дужности, постављених — разуме се — на сасвим нову основу. Међутим, ако се прими теза да су промене у нашој привредној организацији и управи окончали и сам систем радних односа као таквих, требало би приступити регулисању односа између самих произвођача, јер је другог партнера нестало.

Порекло овог спора треба тражити у насталим битним променама у нашим социјалистичким производним односима почев од 1950. Доношењем Основног закона о управљању државним привредним предузећима од стране радних колектива право управљања државним предузећима прешло је од државних органа у руке самих радних колектива, који ће то право остваривати кроз радничке савете и управне одборе предузећа, изабране од њих самих. Од свих ових нових органа, за самоуправљање непосредних произвођача највеће значење имају прерогативе радничког савета. Члан 23 Закона о управљању предузећима, између осталих права савета (одобравање привредних планова и завршних рачуна, решавања из делокруга управљања, избор и разрешавање управног одбора, доношење правила предузећа, контрола над радом управног одбора), предвиђао је и једно ново и важно право које је новим производним односима највише давало социјалистичку садржину и карактер. То је било право вршења расподеле оног дела акумулације који остаје на располагању предузећу, односно радном колективу. Током времена извршене су неке измене у систему и надлежностима расподеле дохотка предузећа, али се тиме још више афирмирала суштина овог права: учешће непосредних произвођача у располагању вишком свога рада. Ове значајне и структурне промене у нашој привредној организацији превазишле су наше друштвене односе санкционисане Уставом од 1946, што је налагало и одговарајуће промене у нашем уставном систему. То је учињено Уставним законом од 13 јануара 1953, када су друштвена сопственост над производним средствима, самоуправљање произвођача у привреди и самоуправа радног народа у локалним административним јединицама били уставом проглашени као основица друштвеног и политичког уређења земље (чл. 4). За проблематику социјалистичких радних односа од особитог значаја су ови принципи. Јер је на основу њих престала државна сопстве-

ност над производним средствима, која су прешла у виши степен социјалистичке сопствености, у друштвену сопственост. То је проузроковало специјалне последице у правном статусу радника, који су тиме престали да буду службеници државе и супституирали се као управљачи друштвених привредних организација, који усто још располажу и правом да учествују у расподели дохотка створеног њиховим радом (члан 6 Уставног закона).

Несумњиво је да је радничким самоуправљањем у привреди и особито учешћем непосредних произвођача у расподели новостворене вредности битно измењен карактер радних односа, толико измењен да је то могло у први мах да изазове и сумњу у даље постојање таквих односа под овим условима. Повлачење државе као послодавца и управитеља у привреди, што је настало предајом предузећа на управљање радницима, као и све последице тога чина, довело је код нас до појаве једне негаторске теорије о радним односима у нашим социјалистичким предузећима. Формулацију ове теорије дао је Зденко Хас у листу *Рад* (бр. 16 и 20 од 1953). По његовом мишљењу појам радног односа уопште не одговара новом положају радника у нашем друштву, јер је он синоним антагонистичких односа између послодавца и радника. Ако овај појам карактерише положај непосредних произвођача у капитализму, па у извесном смислу и у фази административног социјализма, неправилно би било — вели Хас — да се тврди да код нас и даље постоје радни односи. Предајом управе предузећа радним колективима, као и правом располагања вишком рада, настала је нова форма социјалистичких производних односа, асоцијација слободних и равноправних произвођача.

Међутим, ово негирање постојања радних односа у предузећима са радничким самоуправљањем није правилно, јер не одговара данашњој фази нашег економског и друштвеног развитка, као ни правној ситуацији таквих предузећа. Друштвена сопственост над средствима за производњу, као и намена и принцип рада ових предузећа, — све то онемогућује стварање истоветности између предузећа и његовог персоналног супстрата, радног колектива. Употребом друштвених производних средстава у економским организационим јединицама, каква су наша социјалистичка привредна предузећа, жели се остварити одређени циљ, а то је подмирење друштвених потреба у производњи, размени, односно услугама. Принцип рада ових предузећа је на основу економског рентабилитета, што значи да и њихова производња има робни карактер. Робни карактер производње, с једне стране, и друштвена сопственост над производним средствима, с друге, стварају од сваке посебне такве привредне организације један особити економско-правни индивидуалитет, са одређеним циљевима, са неопходним средствима за њихово остваривање и са сопственим органима. У економском и правном саобраћају такво предузеће иступа увек као посебно правно лице, као носилац права и дужности, за које одговара као такво, независно од свог персоналног састава. Околност што тим предузећем управља његов радни колектив, не мења, нити умањује његов правни субјективитет. Право

управљања, као један од атрибута права својине, може се преносити, и у овом случају имамо баш такав случај пренетог права од друштва, које је сопственик производних средстава, на радне колективе који раде са тим средствима. Водећи рачуна о томе, као и о изречном тврђењу самог друштва оличеног у законодавцу да радни колективи управљају овим средствима у име сопственика — друштвене заједнице (чл. 1 Основног закона о управљању предузећима итд.), можемо рећи да се у погледу управљања производним средствима радни колективи правно налазе у стању опуномоћених од заједнице, и то истовремено у њиховом двојаком својству: као чланови те заједнице, и као непосредни произвођачи. Право управљања радних колектива састоји се углавном у правилном руковођењу привредном организацијом ради остварења њених циљева. У том погледу радни колективи су самостални, али ипак не толико да су ослобођени контроле и утицања друштва. Привредне организације, којима они управљају, јесу друштвене организације и чине саставни део друштвене економске организације, што значи да ће друштво неопходно утицати да се ово управљање врши у друштвеном интересу. Не дирајући у права радних колектива у управљању предузећима, друштво врши такве утицаје конкретно путем доношења друштвених планова који стварају одређене обавезе за предузећа и њихове радне колективе, како у погледу рада, тако и у погледу давања друштву. Поред тога, друштву остаје на располагању и право доношења и других законских прописа којима ће усмеравати функционисање привредних организација у опшtedруштвеном интересу. Према томе, сви грађанскоправни, личноправни и други односи, који се стварају управљањем и коришћењем друштвеним производним средствима од стране радног колектива као опуномоћеника друштва, јесу односи саме привредне организације као „носиоца грађанскоправног израза друштвене сопствености“ (1). Логичан закључак из свега тога би био да између радника и предузећа постоји поред права управљања, и један узајамни однос, који рађа реципрочна права и обавезе. То је однос који настаје из рада сваког радника на његовом радном месту и правно то је радни однос.

Ситуација би свакако била другачија да су са правом управљања радни колективи добили и право сопствености над производним средствима. Једино у том случају би могло оправдано да се тврди да су нестали радни односи у таквим предузећима, јер радници не могу заснивати радне односе сами са собом или између себе. Погрешка негатора радних односа у условима радничког самоуправљања састоји се баш у том неоправданом мешању права управљања и права сопствености (2). Ни у једном моменту управљања радни колектив се не појављује у улози или функцији сопственика. Он чак нема никаквог утицаја на оснивање или престанак привредних предузећа, два најбитнија момента када се иначе испољава воља соп-

(1) Др. Андрија Гамс: Основи стварног права, Београд, 1955, стр. 72.

(2) Н. Тингић: Опћа обилежја радноправног односа последије предаје привредних предузећа на управљање радним колективима, „Социјална политика“, бр. 3—4, 1954, стр. 40.

ственика. Уосталом, и само право управљања чланова радних колектива не постоји дато изоловано, ван предузећа и односа са њим, већ се то право — као што и Основни закон о управљању предузећима прописује (члан 11) — стиче заснивањем радног односа са конкретним предузећем. Из тога јасно произилази да није право управљања које утиче на постојање радних односа, већ, напротив, тек остварени радни однос даје право и могућност управљања.

У прилог тврђењу да предузећа са радничким самоуправљањем постоје као посебна правна лица и да је, према томе, могућно са њима закључивати и радне односе, могу се навести и други аргументи.

Један од њих је свакако карактер органа управљања (радничког савета и управног одбора). Иако је цео радни колектив учествовао непосредно у избору радничког савета, а посредно у избору управног одбора, правно то нису органи радног колектива већ органи предузећа. У том смислу се изјашњава и Основни закон о управљању предузећима (члан 1). Конституисање ових органа предузећа уствари претставља његову афирмацију као правно лице. То је тим јасније ако се има у виду да органи управљања имају законом одређени делокруг рада у коме самостално делају и да се радни колектив не налази у положају више инстанције у погледу закључака ових органа.

У ред ових мисли који потврђују правни субјективитет предузећа могла би се узети као доказ и одговорност за ризик предузећа. Позивајући се на околност да лични доходи чланова радног колектива потичу из дохотка који постигне предузеће својим пословањем, негатори радних односа у нашим условима истичу да ризик предузећа носе сами произвођачи. Овоме се, међутим, оправдано може приговарати да радници носе ризик предузећа само једним делом, оним који се одражава у њиховом дохотку, а да главни ризик сноси предузеће као такво. Другачије не би ни могло, јер је само предузеће носилац грађанскоправних права и дужности и као правно лице сноси одговорност у вези са својим деловањем. Тако, одговорност за штету причињену од органа управљања у вршењу њихових функција, или од самих непосредних произвођача, према друштвеној заједници или посебним физичким или правним лицима сноси предузеће а не његови органи или чланови радних колектива. Према њима предузеће ће имати само право на регрес, па и то само под одређеним условима (виност извршитеља). Када чланови радног колектива не би били у радном односу са предузећем као правним лицем, када би они сами сносили ризик предузећа, они би одговарали својом имовином за ризик, као што је то случај код ортаклука, или унесеним делом у предузећу, као што бива код јавних друштава.

И на крају, као особито важан аргумент требало би истаћи уставну отказу радног односа од стране предузећа, која постоји и у условима радничког самоуправљања. Као економско-правни индивидуалитет који треба да дела у друштвеном интересу, али и на бази рентабилитета, привредна организација је овлашћена да одлукама

својих органа управљања и под законом одређеним условима може отказивати радни однос појединим члановима радног колектива или групи радника. Тиме је могућно да престане чланство у радном колективу, а с њиме и сва права и обавезе из тог чланства. Ако је предузеће претстављало асоцијацију произвођача, ако другим речима не постоје радни односи између чланова радних колектива и предузећа, било би немогућно објаснити и оправдати ово право на отказ, којим се стално мења и обнавља радни колектив.

Као што се из досада изнетог види, чињеница да постоји друштвена сопственост над производним средствима датих непосредним произвођачима на управљање и коришћење, не мора значити и негирање постојања радних односа. Такви односи стварно постоје и у новим условима, само што су сада они добили један сасвим други карактер. Још у периоду административног управљања радни односи код нас осетно су се разликовали од традиционалних радних односа у капитализму, што је било последица различитог сопственичког односа према производним средствима: уместо приватних капиталиста, као послодавац и други партнер у радним односима јављала се је држава. Ако се има у виду измењени карактер државне власти у једној социјалистичкој земљи, овакви радни односи у великој мери губе карактер антагонистичких односа. Међутим, у овом периоду радни односи су још увек имали карактеристику најамних радних односа, јер су радници за овај рад добијали плату, која је била вредност њихове радне снаге. Ситуација се у овом погледу потпуно изменила преласком на наш нови привредни систем, а особито проглашењем дотада државних производних средстава за општедруштвену сопственост, предајом управе предузећа радним колективима и осигуравањем непосредног и посредног учешћа ових колектива у располагању новоствореном вредношћу. На тај начин, под нашим новим условима радна снага престаје да буде роба на коју дејствује закон вредности, из чега се може извући закључак да је коначно нестао и најамни карактер радних односа.

3. — *Одређивање опсега Закона с обзиром на будућу кодификацију нашег радног права.* — Још у припремном периоду постављало се важно питање опсега овог закона. Наиме, да ли ће он обухватити и регулисати само радне односе у привреди, или ће имати много ширу садржину и значење? Јединствена друштвено-политичка основа нашег социјалистичког система имплицира и јединствене радне односе, тако да је код нас све мање могућна подела и различито третирање у основним правима и принципима из радног односа лица запослених у привреди и оних у јавној служби. На основу тога важно је било одлучити да ли ће то бити један јединствени законик о раду, који ће обухватити све радне односе без разлике, или ће се тицати само радних односа у привреди. С обзиром на то да је наше савезно законодавно тело (у чију надлежност по нашем уставном устројству спада регулисање ове материје) било одлучило да се приступи изради нових правних прописа за регулисање радних односа радника и слу-

жбеника саобразно извршеним променама у систему управљања привредом и променама у систему државне власти и управе, у овом циљу биле су почетком 1955 образоване две одвојене заједничке комисије Савезне народне скупштине и Савезног извршног већа: једна за израду прописа о радним односима у привреди, а друга за прописе о јавним службеницима. Већ само формирање ових двеју одвојених комисија показује, чини нам се, интенцију законодавца да се материја радних односа регулише кроз два одвојена закона. Даљи рад на изради ових закона, као и њихово доношење претстављају афирмацију ове интенције. По нашем мишљењу ова интенција била је умесна и оправдана. Доношење једног општег, свеобухватног закона о раду, којим би били обухваћени и правно регулисани сви радни односи код нас — у привреди, у државној управи и свима јавним службама — то ће претстављати предмет и циљ будуће кодификације нашег радног права, за коју, међутим, у садашњим условима није било реалне могућности. Само постојање великог броја разних и већ нашим развитком превазиђених и анахроничних правних прописа о радним односима у привреди и ван ње, чинило је иреалним сваки рад на њиховој кодификацији. Ту множину прописа требало је очистити, мењати, саображавати, груписати, али никако и кодифицирати. Тек ти нови прописи, који ће одговарати достигнутом степену нашег државног развитка, моћи ће да послуже као основица будуће кодификације. Потребан је наине један дужи или краћи период њиховог проверавања у пракси, па тек онда приступити уопштавању и утврђивању јединствених правних норми за регулисање радноправног односа код нас уопште. Околност што код нас постоје извесна начела и правни прописи који јединствено регулишу нека права из радног односа, као што су прописи о социјалном осигурању, плаћеном годишњем одмору, посебној заштити жена и омладине, материјално обезбеђење за време привремене незапослености, не чини немогућним, нити ствара неке становите тешкоће за израду и доношење посебних закона о радним односима, у привреди и ван ње. Ти прописи добили би одговарајуће место и у једном, и у другом закону, што би допринело њиховој комплетности и олакшавало њихову примену.

Три преднацрта и сам нацрт Закона о радним односима обухватили су стога само радне односе у привреди, што се одражавало и у самом наслову у преднацртима, односно у нацрту. Због тога је нацрт почињао уводним прописима који су у 14 чланова садржали основна начела о радним односима, а затим је прелазио на само регулисање ових односа у привреди почео од њиховог заснивања. Што се тиче оних одредаба које на јединствен начин регулишу поједине моменте из радних односа у привреди и у јавној служби, оне су у нацрту закона о радним односима у привреди улазиле у склоп одговарајућих прописа у систематизацији нацрта. Тако су прописи о плаћеном годишњем одмору чинили саставни део поглавља о одморима, прописи о специјалној заштити жена и омладине имали своје место у поглављу о заштити радника, итд. Међутим, Правни савет Савез-

ног извршног већа није се сложио са оваквим ставом и садржином нацрта. Водећи рачуна о постојању и јединствених норми, о којима је горе било речи, Правни савет је стао на становиште да би те јединствене норме требало издвојити и посебно истаћи на тај начин, што би оне претстављале први део закона (Опште одредбе о радним односима уопште), док би други део закона садржао одредбе о радним односима у привредним организацијама. У образложењу оваквог предлога Правног савета каже се:

„Први део по својим начелним одредбама и основним правима имао би једним делом принципијелни и уставни значај, и он би претстављао са једне стране, минимум друштвене заштите радних људи по линији њиховог запослења, а с друге стране био би темељ за наше радно законодавство у најширем смислу, јер би се на основу њега даље разрађивала основна права и основне институције из радних односа. Отуда, овај део носио би карактер основног и општег закона, док би други део претстављао посебно, изведено и допунско законодавство, јер би се на основу и у оквиру одредаба првог дела посебно разрадиле одредбе о радним односима у привредним организацијама. За овакав начин обраде и композиције закона говоре не само начелни, већ и практични разлози, јер он јасно прецизира: да први део закона важи за све радне односе и све радне људе у ФНРЈ, да он претставља јединствени правни извор за даље регулисање свих радних односа и да услед тога отпада потреба да се у овом закону и другим законима (на пример у Закону о јавним службеницима) понављају оне одредбе које су основне и заједничке за све радне односе у ФНРЈ”.

Будући да је овај предлог Правног савета усвојен, од нацрта закона о радним односима у привреди новом систематизацијом створен је Закон о радним односима (без истицања, у наслову, његовог делокруга). Међутим, он је у суштини остао Закон о радним односима у привреди. То се не одриче ни од стране Правног савета, који је у споменутом образложењу истакао да „нацрт закона, чији је циљ да првенствено регулише радне односе у привреди, треба да садржи и један део у коме би биле дате начелне, основне и заједничке одредбе које би важиле за сва лица у радном односу, без обзира где су запослена.“ А то се види и из саме садржине Закона, у којој први део, опште и заједничке одредбе за све радне односе без разлике, износи 123 члана, док се свих осталих 297 чланова односе искључиво на радне односе у привреди. Што се тиче Закона о јавним службеницима, који је донет истовремено када и Закон о радним односима, у њему ови јединствени прописи нису заступљени, већ је у члану 14 наглашено да опште одредбе о радним односима из Закона о радним односима важе и за јавне службенике.

Тешко да бисмо се могли сложити са оваквом аргументацијом Правног савета. Постојање извесних јединствених прописа за више подручја не може оправдати постављање ових прописа уз одредбе само једног закона који регулише односе само у једном подручју. Ако су то заједничке одредбе за све радне односе, а оне то и јесу, онда је неправилно — по нашем мишљењу — везивати их за један

закон који се по својој суштини односи само на радне односе у једном сектору друштвеног живота, у привреди. Чини нам се да би практички разлози баш тражили да ови прописи буду заступљени и у једном и у другом закону. При њиховом манипулирању, одговорна и заинтересована лица много лакше би се сналазила ако сви прописи буду у једном законском тексту уместо у више њих. Друго прикладно решење би могло бити да су ови заједнички прописи издвојени у један посебан закон о радним односима, који би имао карактер општег дела и за један, и за други закон (мада смо ми мишљења да би претходно решење било правилније с обзиром на правну технику и могућности будуће кодификације).

Ова нова садржина и систематизација закона створила је и извесну расцепљеност материје, јер су они делови који се на јединствени начин регулишу и у привреди, и ван ње, дати у првом делу Закона, док су специфични прописи за радне односе у привреди из те исте материје претстављени у другом делу. Тако, прописи о плаћеном годишњем одмору налазе се у првом делу (чл. 26 до 38) и њима се регулишу дужина годишњег одмора, као и услови и начин његовог коришћења, а у другом делу су прописи о плаћеном годишњем одмору радника испод 18 година (чл. 237), о повећању одмора извесним категоријама радника (чл. 236, 238, 239), а исто и о накнади на коју сваки радник има права за време коришћења годишњег одмора (чл. 241). Са гледишта систематике и лакшег руковања законом било би свакако успешније решење да су сви прописи о плаћеном годишњем одмору груписани заједно и систематски дати. Слично се може запазити и код прописа о заштити жена и омладине у радном односу. Ови прописи дати су највећим делом у првом, заједничком делу Закона (чл. 61 до 82), док је у другом делу поглавље о забрани ноћног рада жена и омладине (чл. 249 до 262), вероватно са разлога што се ноћни рад обавља углавном у области привредне делатности (мада има извесних случајева ноћног рада и у јавној служби, као, на пример, у установама социјалне и здравствене заштите, новинским и издавачким установама, радиодифузним станицама). Због тог цепања материје, чак и у систему заједничких прописа о посебној заштити жена, стављених у први део Закона, запажају се извесне слабости у распореду: наиме, иако постоји специјалан отсек о заштити трудних жена и мајки (чл. 61 до 72), прописи о забрањивању упошљавања трудних жена на одређеним тешким и опасним радним местима налазе се у отсеку о пословима на којима је забрањен рад жена уопште (чл. 74 и 75), иако би можда ови прописи требало да буду на првом месту у отсеку о заштити трудних жена и мајки, а после њих да следе прописи о отсуству са рада због трудноће, итд. Све то нису неки пропусти или велике слабости у систему овог Закона, који би довели до тешкоћа у његовој примени, јер се с друге стране Закон одликује врло јасном и прецизном редакцијом. Указани случајеви само утичу на његову усавршеност, што ће се свакако избећи приликом будуће кодификације нашег радног права, која по нашем мишљењу није тако далека.

4. — *Начин и форма заснивања радних односа.* — На први поглед може изгледати чудновато да се истиче начин и форма заснивања радних односа као теоретски проблем, који је усто играо одређену улогу приликом израде Закона о радним односима. Међутим, такав проблем постављао се још од самог почетка, јер су његову појаву били условили нови карактер радних односа код нас и промењена средина у којој су се они образовали и развијали.

По прописима који су важили до доношења Закона о радним односима, сви радни односи заснивали су се само уговором о раду, који је по форми могао бити писмен или усмен, а по манифестацији воље изричан или прећутан. Уговорна форма заснивања радних односа није била предмет спора све док су се ови односи развијали у условима и у оквирима административног управљања предузећима. Најамни карактер радних односа, који се није могао изгубити у том периоду, оправдавао је ово уговорно третирање радних односа, као односа прослодавца, па била то и држава, и радника. Међутим, са насталим променама у систему управљања и, особито, у начину и систему располагања произведеном вредношћу, појавио се је и теоретски спор о томе да ли тим промењеним условима и новим производним односима може и даље одговарати уговорна форма заснивања радних односа. Може се рећи да се у своје време наша правна доктрина поделила на овом питању. Врло снажно, избило је после насталих промена код нас једно мишљење које је негирало уговорни карактер наших нових радних односа. По овом мишљењу, радни уговор као форма заснивања радних односа не одговара више новом карактеру односа у нашој производњи. Прописи позитивног законодавства, као и правила и тарифни правилници предузећа одређују у толикој мери садржину радних односа, да раднику и управи предузећа не остаје никакво слободно поље за уговарање, осим да изјаве сагласност за заснивање односа са већ прописаном садржином. Међутим, ова изјава сагласности не би имала значење једног стваралачког акта, већ би претстављала декларацију о пријему или приступању једној објективној правној ситуацији. Као важан аргумент у прилогу овом мишљењу истицано је да је и ова правна ситуација подложна изменама, а то доводи аутоматски и до промене правног положаја радника који су већ у радном односу, што не би могло бити случај ако је реч о уговорном односу. Међутим, ово мишљење наишло је на отпор још у самом почетку, а то се особито манифестовало и у дискусији на Првом конгресу правника 1954. Истакнуто је да се и у новим условима радни односи заснивају закључивањем радних уговора, јер је у сваком случају и даље потребно предлагање и примање, тј. сагласност воље између субјеката радноправног односа. Противно становиште не води, сматра се, довољно рачуна о слободи радног човека приликом заснивања радноправног односа, о принципу добровољности заснивања овог односа, као и о праву уговарања у појединим случајевима нових или различитијих услова рада од оних прописаних. На тај начин, у условима ослобођавања од админи-

административних односа у привреди, заснивао би се такав наш однос на административан начин.

Одговор на питање о већој тачности и оправданости једног или другог мишљења зависи у првом реду од тога шта ће се узети као битно и неопходно за постојање радног уговора. Да ли то треба да буде сагласност воље између радника и предузећа (односно приватног послодавца) за заснивање радног односа са садржином и условима које уговорне странке саме треба да предвиде и пропишу, или је довољна сагласност само за заснивање односа, без обзира на то што је његова садржина евентуално дата као једна објективна правна ситуација?

Посматрани у свом историском развоју, радни односи имали су у свом почетку такав уговорни карактер да је њихова целокупна садржина била креирана од самих уговорача. То је настало као резултат победе капиталистичког начина производње и као реакција на дотадашње феудалне производне односе. Међутим, уговорна „слобода“ економски неједнаких странака у радном односу довела је до најгоре експлоатације једне од уговорних странака, радника, која је касније приморала и саму капиталистичку државу да интервенише у радним односима. Ова интервенција, до које је све више долазило са јачањем радничке класе и њене борбе, манифестовала се је доношењем правних прописа, законодавним актима. Обавезни карактер ових норми, за разлику од ранијих диспозитивних уговорних клаузула, унео је нове, јавноправне елементе у радне односе. Ако томе додамо и извојевано право радничке класе да преко својих синдикалних организација учествује у колективном нормирању радних услова и односа, очигледно је колико су ови односи нужно еволуирали и у самом капитализму. Једна од најважнијих особина тих односа је у томе што је добар део њихове садржине прописан унутрашњим законодавством, а и међународноправним прописима. На тај начин, уговорна слобода је имала свеужи домен код заснивања радних односа, па ипак то су били уговорни односи. Национализација основних производних средстава у социјализму мења у великој мери карактер радних односа, али тек предајом управе предузећа радницима и њиховим правом на располагање вишком рада ови односи добијају квалитетно нов карактер. Међутим, као што је било погрешно да се овај факт узима као доказ о даљем непостојању радних односа, са правног становишта било би нетачно негирати уговорни карактер ових односа и у нашим новим условима због тога што је његова садржина највећим делом прописана нормативним актима. Ако се прими као тачно мишљење да је за појам уговора неопходно и стварање његове садржине од стране уговорача, дошло би се до таквог закључка да је, због мноштине императивних норми о регулисању разних односа којим се одликује савремено друштво, институт правних уговора у изумирању, што није тачно. Што се тиче заснивања радних односа, овде су по нашем мишљењу два момента од одлучујућег значаја за одређивање правног карактера овог заснивања:

принцип добровољности ових односа и постојање одвојених партне-ра у овим односима. И једно и друго нужно изискују изјаву воље о сагласности да се заснује радни однос. Приговор да осим саглашавања воље о заснивању радних односа уговорне странке фактички ништа не уговарају, не одговара правом стању ствари. Напротив, то саглашавање има увек за циљ стварање једне правне ситуације са одређеном садржином, која се састоји у прецизирању врсте и карактера посла радника, радне услове, узајамна права и обавезе, итд. Та ће садржина свакако једним великим делом бити узета из нормативних прописа, а једним делом (већим или мањим, што зависи од конкретог случаја) биће и новостворена од самих уговорача. И код нас, у нашим садашњим условима, ми имамо радне односе којим се уговарају и другачији услови од нормираних, особито од оних прописаних у правилима предузећа, а исто тако и уговарање радних односа на одређено време, одређено конкретно извршење и сл. У свим овим случајевима, диктираним потребама привредног живота и развика, несумњиво је да се ови односи заснивају уговарањем. Због тога, чини нам се правилна констатација Александра да садржину радног уговора, коју одређују уговара-чи, не треба мешати са садржином радноправног односа, која се највећим делом прописује радним законодавством.

Овај сукоб мишљења о постојању или непостојању уговорног карактера радних односа код нас после извршених промена у управљању привредом, одразио се и приликом саме израде Закона о радним односима. Тако је први преднацрт закона од јуна 1955 предвиђао једино уговорну форму заснивања радних односа. Међутим, каснији преднацрти напустили су ову форму, тако да је у њима, као и у коначном нацрту, било утврђено да се радни однос заснива примањем радника на рад на основу његове писмене изјаве да прихвата правила привредне организације, правилник о радним односима и тарифни правилник, и на основу одлуке привредне организације о пријему радника на рад. Изузетно, писмени уговор о раду предвиђао се код уговарања посебних услова са појединим висококвалификованим радницима, или када се радни однос заснива за одређено време, или за извршење одређеног посла.

Већ сам овај дуалитет у нацртима, одрицање сједне стране уговорног карактера радних односа, а истовремено признавање таквог карактера за извесне варијанте радних односа, показивао је јасно лабилност целе ове конструкције. Потпуно неоправдано издвојени су извесни радни односи и за њихово заснивање не само да се признаје већ се и прописује уговорни карактер и форма, и то само зато што се ту може проширити садржина радног односа и извесним предвиђањима диспозитивног карактера. Међутим, уствари, такво издвајање није допустиво, јер сви радни односи у истој друштвено-економској средини имају један исти карактер. Околност што ће једни имати шире, а други уже поље за диспозитивно уговарање странака, не мења — по нашем мишљењу — карактер ових односа, који су јединствени. Због тога, разумљив је став Прав-

ног савета, који се изјаснио против овог негирања уговорног карактера радних односа и предложио нову формулацију. Правни савет је оправдано стао на становиште да се из предвиђених одредаба у нацрту о заснивању радних односа не види слободно изражавање воље радника да заснује такав однос и да се целокупна процедура састоји у разним формалним и административним актима. Основно је, по мишљењу Правног савета, да радник ступа добровољно у радни однос, а ово се може остварити само споразумом између радника и предузећа.

Ово мишљење Правног савета прихваћено је од законодавца, те је у коначном тексту Закона о радним односима напуштена концепција о непостојању уговорног односа у нашим радним односима. У члану 131 Закона констатује се да се радни однос заснива споразумом закљученим између радника и привредне организације. Каква је садржина тог споразума види се из члана 132, где се каже да закљученим споразумом радник прихвата услове рада и права и обавезе утврђене законом, прописима донетим на основу закона и правилама, односно правилником привредне организације. Међутим, резервисана је и могућност уговарања посебних услова рада и посебних узајамних права и обавеза између висококвалификованих радника и привредне организације, уколико је то правилима, односно правилником привредне организације или посебним прописима предвиђено.

Према томе, Закон о радним односима употребљава термин споразум, уместо уговор, између странака у радном односу. Да ли то треба да претставља извесну ограду од самог појма и садржине радног уговора, тј. да ли се тиме циљало да се укаже да су у нашим условима радни односи и *правно* нови односи, или је то учињено са намером да се истакне различити карактер ових односа у социјализму, а особито у условима радничког управљања предузећима, када радник ступањем у радни однос стиче и право управљања предузећем као члан радног колектива? По нашем мишљењу, ово последње је било интенција законодавца. Фактички, радни односи код нас у многоме су изменили свој карактер после предаје управе над предузећима радним колективима. Иако је радни однос између привредне организације и радника уговорни однос, такав однос нема ништа заједничког са радним односима у капиталистичким предузећима, а у великој мери разликује се и од радних односа у административном социјализму. Раније, налазећи се у положај најамног радника и радећи уз плату која треба да претставља вредност његове радне снаге, радник је уговарао са предузећем услове рада и то уговарање носило је у себи карактеристике антагонистичког карактера радних односа под таквим условима. Међутим, то исто не би се могло рећи за нове радне односе данас код нас, када радник ступајући у ове односе идентификује своје интересе са интересима предузећа у које ступа. Иако, као што кажу Колен и Капитан, разликовање између уговора и споразума

може да претставља само термилошки интерес, израз споразум треба да укаже да се заснивање радног односа врши изјавом воље ослобођене економске принуде.

Др. Борислав Благоев

ЈЕДАН НОВ ПОКРЕТ У НАУЦИ КРИВИЧНОГ ПРАВА

После Другог светског рата у науци кривичног права се развио нов покрет који једни називају школом друштвене одбране, а други новом друштвеном одбраном или покретом хуманистичке криминалне политике. Појава овог правца који поједине присталице означавају као револуцију у кривичном праву и прекретницу у његовој историји (1), док га противници сматрају као корак унатраг у криминалној политици за најмање стопедесет година и као опасну утопију, чије би остварење било први корак за самоубиство правне државе (2), изазвала је велике расправе, дискусије и узнемиреност међу правницима целог света (3). Ово утолико више што ни међу самим присталицама нове друштвене одбране не постоји јединствено схватање у погледу садржине и обима исте, као ни међу њеним противницима у погледу замерки које јој постављају.

Без обзира на све то, нема сумње да ће овај покрет, који је наишао на велики одјек и пријем, по своме учењу одиграти значајну улогу у даљем развоју кривичног права. Услед овога као и због релативно недовољног познавања учења друштвене одбране од стране наше јавности, као и примедби које му се постављају, потребно је да се исти мало ближе прикажу и оцене, како би се могао заузети један одређени став.

1. — Покрет друштвене одбране уствари води своје порекло и вуче свој корен још од италијанске позитивне школе у кривичном праву (4). Међутим, поједине његове идеје, као заштита друштва од кривичних дела и поправљање деликвената налазе се још код Платона, затим у старом кинеском праву (стављање осуђеника да седи на „лепом камену“ надајући се да ће се он поправити под утицајем симетрије ивица камена, хармоничне слике природних закона) и у муслиманском праву (примена васпитних мера према малолетним извршиоцима кривичних дела). У Средњем веку су предузимане биле нарочите мере против извесних опасних лица, као скитница, особа неуредног живота, душевно болесних и др., док су у канонском праву, поред сурових, нашле своје место и поправне казне *poena medicinalis*). Са хуманизмом и у доба буђења XVIII века развија се покрет

(1) J. Graven: Droit pénal et défense sociale, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“, 1955, H. 1, S. 20.

(2) E. Frey: Strafrecht oder Sociale Verteidigung, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“, 1953, H. 4, S. 419, 422.

(3) A. Besson: A propos de la défense sociale nouvelle, „Revue internationale de droit pénal“, 1954, N. 3—4, p. 322.

(4) О пореклу покрета друштвене одбране и развоју његових идеја, в. М. Ancel: La défense sociale nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste), Paris, 1954, p. 39—56.

против нехуманог поступања са затвореницима, против смртне и су-рових казни, као и њихове замене казнама лишења слободе, које би водиле поправљању злочинаца, у чему су се нарочито истицали Векарија, Монтескје и Џон Ховард. Међутим са победом Француске револуције идеје друштвене одбране нису наишле на неки шири пријем услед учења класичне школе која је тада владала у кривичном праву, а нарочито услед строге примене начела легалитета кривичних дела и казне. На ово је затим деловало схватање казне као одмазде за кривично дело извршено под утицајем слободне воље (индетерминизам), као и неузимање у обзир кривчеве личности приликом одмеравања казне. Са појавом антрополошке и позитивне школе које означавају револуцију у кривичном праву, стање се мења у прилог све већег јачања идеја друштвене одбране, а нарочито њихове научне и систематске обраде. Полазећи од детерминистичких позиција односно биолошко-социјалне условљености криминалитета, ове су школе повеле оштру борбу против кривичног права и казне заснованих на концепцијама класичне школе. Оне су истицале да се ефикаснија заштита друштва против учиниоца кривичних дела, а нарочито опасних криминалаца и душевно болесних о којима се дотада није много водило рачуна, може остварити једино извесним превентивним средствима (мерама сигурности), а не репресивним мерама односно казнама. Затим су идеје одбране друштва од кривичних дела наишле на пријем и даљу научну обраду од стране социолошке школе и Међународног удружења за кривично право, а нарочито Адолфа Пренса, који се сматра за „првог пропагатора и најпотпунијег интерпретатора ове прве доктрине“ (5).

После огорчене борбе и дугих полемика које су се годинама водиле између присталица класичне и поменутих школа, међу овима је најзад дошло до ублажавања опречних схватања и извесног помирења, тако да је настала једна компромисна неокласична (еклектичка) школа у кривичном праву. Ова школа, полазећи од релативног индетерминизма, поред казне усваја и мере сигурности (безбедности) ради борбе са криминалитетом, па су на њеном учењу засновани углавном сви кривични законици у свету донети у времену између Првог и Другог светског рата. Наведени компромис се нарочито изразио на Првом међународном конгресу за кривично право одржаном 1926 у Брислу, на коме је усвојен дуалитет кривичних санкција и тиме призната могућност коезистенције казне и мере безбедности, на шта се сагласио и сам Фери, оснивач позитивне школе (6).

Међутим са овим компромисом и концепцијама неокласичне школе многи нису били задовољни, а нарочито присталице позитивне школе, па је после Другог светског рата италијански адвокат Филипо Граматика основао 1945 у Ђенови Међународни центар за проучавање друштвене одбране и дао иницијативу за сазивање првог међународног конгреса присталица друштвене одбране који је

(5) M. Ancel: op. cit. p. 64.

(6) Dr. Bogdan Žlatarić: Nove tendence u suvremenoj nauci krivičnog prava, „Naša zakonitost“, 1954, br. 4, s. 201.

одржан 1947 у Сан Рему. Овај покрет почео се брзо да шири, нарочито у романским земљама Европе и Латинске Америке, у којима се налазе дубоки корени Ломброзовог и Феријевог учења и које се лакше одушевљавају новим идејама од англосаксонских земаља. Он је наишао на особит одзив код француских, белгиских, швајцарских и нордиских правника међународног угледа, као што су Ансел, Гравен, Хурвиц, Штрал и др. Поред правника у њему се окупио и велики број научних радника из области психијатрије, судске медицине, психологије и социологије. Утицај овога покрета се осетио и на међународном плану, јер су Уједињене нације 1948 донеле одлуку да на међународном пољу предузму активност за сузбијање криминалитета и поступање са преступницима, па су у оквиру Секретаријата основале посебну секцију која се назива *Section de défense sociale*. Како је сам покрет почео добијати све шире размере, на Другом међународном конгресу друштвене одбране у Лијежу 1949 основано је Међународно удружење друштвене одбране (*Société internationale de défense sociale*) за чијег је председника изабран Ф. Граматика који се на том положају и данас налази. За овим су следовали Трећи међународни конгрес друштвене одбране 1954 у Анверсу и Четврти 1956 у Милану док ће се ове године одржати Пети конгрес у Штокхолму.

2. — Као што је поменуто, међу присталицама друштвене одбране не постоји јединствено схватање у погледу садржине и обима овога покрета, услед чега исти није могуће лако и у потпуности приказати. Једни, као Ф. Граматика, Де Винченгиис, секретар часописа друштвене одбране (*Rivista di Difesa Sociale*) и др. који претстављају „ђеновску грану“ покрета (7), заузимају екстремно схватање, док други, као француски правници који образују „париску грану“ покрета на челу са М. Анселом, затим белгиски, швајцарски и нордиски правници, дају основној концепцији друштвене одбране умеренији и реалистичнији тон. Услед овога је утицај Ф. Граматике и других екстремиста све више слабио уколико је сам покрет добијао шире међународне размере (8). Зато, да не би дошло до расцепа, на Трећем конгресу у Анверсу је донет званичан „минималан програм“, који је као обавезан усвојен од стране свих присталица друштвене одбране. Ван овога програма је остављено свакоме на слободу да заступа другачије ставове у погледу појединих питања, али се то сматра као његов лични став и без обавеза за само друштво. Полазећи од поменутог програма и оног што је углавном заједничко међу присталицама друштвене одбране, основне идеје овога покрета (9) биле би

(7) О овоме називу в. G. Levasseur: *Sociologie criminelle et défense sociale*, „Revue de science criminelle et de droit pénal comparé“, 1957, N. 2, s. 310.

(8) Јово Црногорчевић: Четврти међународни конгрес друштвене одбране у Милану, „Архив“, 1956, бр. 3, с. 407.

(9) Основне идеје покрета друштвене одбране које су наведене, изражене су у радовима: M. Ancel: *La défense sociale nouvelle*, s. 7—178; M. Ancel: *Les droits de l'homme et la défense sociale*, „Revue int. de droit pénal“ 1950, N. 2, с. 179—188; M. Ancel: *Une définition de la Défense Sociale?*, „Revue de science criminelle et de droit pénal comparé“, 1956, N. 3, с. 447—452; H. Poupet: *La probation des délinquants adultes en France*, Paris, 1956, с. 1—23; P. Nuvolone: *Le principe de la légalité et les principes de la défense sociale*, „Revue de science criminelle et de droit pénal comparé“, 1956, N. 2, с. 231—242; J. Graven: *op. cit.*, с. 1—33; G. Levasseur: *op. cit.*, с. 301—318; A. Besson: *op. cit.*, с. 321—328; др. Богдан Златарић, *op. cit.*, с. 199—205.

следеће: У свету се вршење кривичних дела налази у сталном порасту, па се услед овога као најважнији задатак друштва појављује систематска и на научној основи организована борба против криминалитета, која досада није ефикасно и са успехом спроведена. Зато у поменутој борби друштво треба да прибегне различитим средствима акције, како пределиктним односно пре извршења кривичног дела, тако и постделиктним тј. после учињеног дела, пошто се основни задатак кривичног права састоји у заштити (одбрани) друштва од криминалитета и обезбеђењу појединаца од ризика да падну или се поврате у исти. Услед тога се ова борба и одбрана друштва од криминалитете не схвата више пасивно као раније, већ активно у смислу широке друштвене активности у којој се главно тежиште ставља на самог учиниоца кривичног дела у правцу његовог поправљања и његове ресоцијализације. Да би се све то постигло потребно је да се остваре два услова. На првом месту треба да се према сваком учиниоцу кривичног дела изабере и примени најпогодније поступање (*traitement*) које би га најбрже довело до његове ресоцијализације. Ради тога је неопходно потребно дубље познавање човека и разлога зашто је учинио кривично дело, што захтева одговарајућу улогу стручњака и промену саме процедуре. На другом месту је потребно да друштво пружи помоћ учиниоцу дела да се овај што пре поправи, да му се поврати осећај људског достојанства и смисао за поштен и користан живот и рад у људском друштву, а не да му се казнама наноси зло и понижење за његово дело. При свему овоме је нужно да се осигура поштовање личне слободе као и поштовање личности човека и његовог достојанства.

Примена кривичних санкција на учиниоца кривичног дела се према присталицама друштвене одбране појављује као вршење социјалне терапије, која је управљена на преваспитање и прилагођавање деликвента друштву, а не на вршење одмазде и наношења зла овоме за учињено дело. Они се залажу за увођење једног јединственог система реакције против криминалитета, који би се са своје стране делио даље у читав низ различитих мера, како би се пружила могућност суду да за сваки случај изабере и примени ону меру која најбоље одговара учиниоцу дела ради постизања означене сврхе. Услед тога су присталице друштвене одбране против дуалитета кривичних санкција, казне и мере безбедности који данас постоји у кривичном законодавству.

Једном речју, суштина целог покрета друштвене одбране и по њему ефикасна одбрана друштва од вршења кривичних дела се састоји не у репресији већ у превенцији криминалитета и то путем специјализираног поступања према учиниоцу кривичног дела, његовог поправљања и његове ресоцијализације. Према томе, будуће кривично право треба да добије лик садашњег кривичног права за малолетнике. С обзиром на овакво схватање, присталице друштвене одбране захтевају да се изврше одговарајуће и потребне измене у кривичном праву, процедури и законодавству.

Што се тиче саме теорије кривичног права, они сматрају да је њен задатак чисто практичне природе и да услед тога ова треба да се заснива на реалним чињеницама, основаним на науци а не на метафизичким поставкама, као што су слобода воље или појмови урачуњливости и виности. Ови појмови према познатом шведском психијатру Кингбергу „потичу од теолошког и метафизичког духа, који смо наследили од генерација које су живјеле у увјетима потпуно другачијим од наших и које нису посједовале оно познавање човјека и друштва које модерна наука ставља на наше расположење“ (10).

Ово би углавном и у најкраћим потезима било заједничко схватање и учење присталица друштвене одбране. Међутим, приказ истога не би био потпун, ако се у краћим потезима не прикаже екстремно схватање Ф. Граматике, као „ђеновске гране“ и нешто умереније учење М. Ансела као „париске гране“ овога покрета.

Ф. Граматика је још у „програму“ Међународног центра за проучавање друштвене одбране објављеног 1947 истакао да је у светлости законске и друштвене стварности очевидно да се у кривичном праву конкретизовано право државе на кажњавање, појавило као превазиђено становиште и доказало као безуспешно. Казна не само да није искоренила антисоцијалне појаве, већ је штавише можда и поштрила (11). Нешто доцније, 1950, у своме чланку „Три тачке друштвене одбране“ он је навео:

„Кривично право треба да буде замењено превентивним системом, васпитним и преваспитним мерама.

„Појам антисоцијалитета треба да замени традиционални појам кривичног дела.

„Улога државе не може да се ограничи само на заштиту добара. Држава треба да побољша „човечји квалитет“ бића који је образују.

„Овакви принципи захтевају радикалну реформу права и процедуре. Не треба више једна казна за сваки деликт, већ једна мера за сваку особу“ (12).

Према Марк Анселу, једном од најистакнутијих теоретичара овога покрета, који је објавио опширну студију о друштвеној одбрани, са чијим се схватањима углавном слажу већина француских,

(10) Dr. Bogdan Zlatarić: *op. cit.*, 1. 204. Према Кингбергу у погледу критеријума за утврђивање неурачуњливости, а наиме да учинилац није могао да схвати значај свога дела, може се рећи на основу психијатриског искуства да не постоји такво непознавање моралних вредности осим неких типова душевних болести (на пример, ониризам, обнубилација, стање крајне деменције) и највишег степена слабости. Међутим, по овом критеријуму већина учиниоца кривичних дела који су ненормални и душевно болесни били би кажњени, што би имало страшних последица не само за ове учиниоце већ и за само друштво које би тиме било слабије заштићено од тако опасних лица. У погледу друге алтернативе као критеријума за утврђивање неурачуњливости, а наиме да учинилац није могао управљати својим поступцима, Кингберг наводи: „Ако се тврди, кад један човек учини неко дело, да је он имао способност да контролира управо то дјело онда је та тврдња лишена сваког смисла, јер то што дјелује и реагира, то је организам у цијелини и не постоји унутар организма „духовна снага“, посебна и независна од организма која би могла управљати нашим реакцијама, будући да су ове продукат свих биопсихичких снага, које дјелују у организму у часу дјела.“ В. dr. Bogdan Zlatarić, *op. cit.*, s. 204—205.

(11) Programma — Centro internazionale di studi di difesa sociale, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“, 1947, H. 2, S. 250.

(12) Податак код Е. Frey-a, *op. cit.*, S. 408.

белгиских, швајцарских, нордских и др. правника, основне идеје поменутог покрета су: (1) Друштвена одбрана поставља општу концепцију кривичног права не у кажњавању кривичног дела и његовом санкционисању казном, већ у заштити друштва против криминалних поступака. У овом погледу она потсећа на побуну позитивиста против класичног кривичног права. (2) Ову друштвену заштиту друштвена одбрана хоће да оствари сасвим природно преко једног скупа мера уопште ванказненог карактера у строгом смислу речи, које су усмерене да неутралишу деликвентна било елиминисањем или одвајањем, било применом куративних или васпитних метода. (3) Друштвена одбрана настоји да спроведе криминалну политику која природно даје место индивидуалној превенцији над колективном превенцијом и која се труди да осигура, према правилном обрасцу Организације Уједињених нација, превенцију од злочина и поступања са деликвентима. Ова разумна криминална политика према томе теже ка једној систематској акцији ресоцијализације. (4) Ова акција ресоцијализације може се само развити сталним увећањем хуманизације новог кривичног права која треба да апелује на све снаге човека, да му врати поверење у самог себе и да му поврати смисао за човечје вредности. (5) Ова хуманизација кривичног права и кривичног процеса неће бити само последица неког хуманог и сентименталног покрета, већ ће се напротив ослањати што је могуће темељније на научно познавање кривичног дела и личности деликвента (13).

3. — У погледу природе и карактера покрета друштвене одбране такође не постоји јединствено схватање не само међу његовим присталицама већ и међу осталим правницима. Док једни сматрају да је друштвена одбрана уствари „савремена форма италијанског позитивизма“ (14) а други да је то нова школа у кривичном праву и то „школа друштвене одбране“ (15), дотле трећи налазе да је она израз једне политичке филозофије по којој се односи појединца и друштва уређују у друштвеној срећи (16). Међутим, према М. Анселу, друштвена одбрана није школа јер она не жели да наметне нову догматику ни да замени једном доктрином све друге теорије кривичног права. Друштвена одбрана је по њему уствари један покрет криминалне политике (17), који се састоји у постављању основа и давању правца научној борби против криминалитета и акције потпуне заштите друштва посредством поштовања и заштите човека. Отуда је друштвена одбрана покрет по карактеру специфично нерепресиван, потпуно оријентисан на поступак према деликвенту који чини део опште акције заштите друштва и материјализује борбу против криминалитета. Овај се поступак састоји у поштовању људског достојанства и у бризи да се поврате друштву они које би друштвено реаговање

(13) M. Ancel: *La défense sociale nouvelle*, p. 35—36.

(14) F. Clerc у своме приказу књиге *La défense sociale nouvelle*, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“ 1954, H. 4, S. 537.

(15) P. Nuvolone: *IV Congrès international de défense sociale, Aspects juridiques (dol)*, Milan, 1956, p. 62.

(16) Тако De Vincentiis према М. Ancel-у: *La défense sociale nouvelle*, p. 32.

(17) Исто тако и по H. Poupet: *op. cit.*, p. 12.

сустигло, пошто је крајни циљ друштвене одбране ресоцијализација односно повраћај учиниоца дела у слободан и савестан друштвени живот. Једном речи, друштвена одбрана је покрет хуманистичке криминалне политике, како је то М. Ансел у поднаслову свога дела о друштвеној одбрани означио. Овде би требало још додати да покрет друштвене одбране, према М. Анселу, широко прелази правне и задире у социјалне оквире, наслањајући се на политичку филозофију која се може назвати социјалним индивидуализмом и која се утапа у ток мисли хришћанске традиције, инспиришући се милосрђем и искупљењем (18).

Да би се дошло до правилније оцене природе и карактера друштвене одбране као и њеног односа према ранијим схватањима (учењима, школама) у кривичном праву, треба имати још у виду да овај покрет има извесних додирних тачака са италијанском позитивном школом. Поменути покрет се уствари родио са овом школом и претставља посредну последицу „позитивистичке доктрине“ или, боље речено, теорија друштвене одбране је била могућа да се изрази и уреди само после „позитивистичке побуне“ (19). Па ипак, према М. Анселу, ово не значи да се друштвена одбрана треба да помеша са „позитивистичком доктрином“, нити да се она уметне у теорију „позитивизма“, јер друштвена одбрана одлучно одбија њен детерминизам, пошто не прима ни биолошки фатализам Ломбровоз ни социјалне потребе по Ферију. Полазећи претежно од био-социјалне условљености криминалитета, друштвена одбрана иде даље од овога и сматра да кад особа која учини кривично дело није господар над својим актима, поступак ресоцијализације треба да настоји пре свега да човека учини господарем над самим собом. На овај се начин рестаурирају појмови о слободи воље и одговорности и уводи читав низ моралних вредности, настојећи тиме да се развије идеја о дужностима човека према друштву и обавезама друштва према појединцима, а нарочито поштовање човечје личности, људског достојанства, слободе и права човека, од чега у крајњој линији зависи поступак ресоцијализације (20).

Данашња или нова друштвена одбрана има извесне сличности и са доктрином коју су у своје време заступали А. Пренс, социолошка школа и Међународно удружење за кривично право. Међутим, она се од ове раније доктрине, као пасивне и неефикасне, разликује у томе што је сада више активна, позитивна и делотворна (21). По-

(18) М. Ansel: *La défense sociale nouvelle*, p. 14, 33, 36, 100, 106, 132, 150, 154, 164

(19) Тако М. Ansel: *op. cit.* p. 57, 60. Ознака италијанске позитивне школе у кривичном праву од стране М. Ансела и још неких аутора са „позитивизмом“ и њених присталица са „позитивистима“, не изгледа довољно оправдана, пошто поменути школа нема толико тесне везе са филозофским правцем Огиста Конта нити се са овим може да меша. Поменутој школи у кривичном праву је њен оснивач Е. Фери дао име „*La scuola positiva*“, дакле позитивна а не позитивистичка школа, због њене позитивне методе односно примене експерименталног метода, тзв. Галилејског метода, на проучавање криминалитета (Е. Ferri: *La sociologie criminelle*, Paris, 1905, p. 10), па је услед тога потребно ову школу тако и називати, да не би долазило до неке забуне.

(20) М. Ansel: *op. cit.*, p. 100—106.

(21) М. Ansel: *op. cit.*, p. 106—110.

њој сада не треба чекати да се кривично дело изврши, па тек онда и после дела (*post delictum*) да се примене мере друштвене одбране, већ се против опасности од антисоцијалних манифестација има да предузму потребне мере заштите и пре него само дело буде учињено, — што значи да се предвиђа примена ових мера и *ante delictum*.

Највећа разлика и противност постоји између друштвене одбране, класичне и неокласичне школе у кривичном праву. Док поменуте школе полазе од казне као основне санкције против криминалитета, која у себи поред других циљева (као поправке, васпитног утицаја на остале грађане) садржи и одмазду за учињено дело, па се изриче само после извршеног дела и због овога, дотле, по друштвеној одбрани, казни у овом смислу уопште нема места, већ само извесним мерама заштите прилагођеним према личности сваког учиниоца ради његове успешније ресоцијализације. Отуда се наместо репресије у кривичном праву има да примени само превенција и то специјална која се може предузети чак и у извесним пределикним стањима.

Услед овако супротних погледа о основним питањима, данас се поново, као почетком XX века, говори о „кризи кривичног права“, о „кризи репресије“, о „кризи кривичног правосуђа“, заснованих у главном на учењима класичне и нарочито неокласичне школе Ова „криза“ према схватању присталица друштвене одбране уствари није ништа друго до недовољност казне у борби против криминалитета и неспособност класичног (ретрибутивног) кривичног права да реши проблем криминалитета својим апстрактним и чисто правним шемама, пошто је то један реалан проблем који прелази границе домашаја закона и кривичног права. Отуда је по њима основни задатак друштвене одбране да укаже на ову неприлагодљивост правних установа једном феномену, који ће савремени развој наука о човеку омогућити да се убудуће обухвати у целој његовој сложености. Друштвена одбрана се отуда може да схвати и објасни само кроз реакцију према класичном, ретрибутивном кривичном праву, које се заснивало веома дуго на непознавању човечје стварности (22).

Према изложеном, оцена друштвене одбране од стране Марк Ансела као покрета хуманистичке криминалне политике, може да се сматра као најправилнија с обзиром на учење овога покрета и његов став према основним кривичноправним проблемима и правцима (школама), иако се на први поглед према пореклу и сличности овога учења са италијанском позитивном школом може да сматра као „савремена форма италијанског позитивизма“, или, још боље речено, као неопозитивна школа. Треба подвући да оно што нарочито карактерише нову друштвену одбрану је то да она широко прелази узане оквире кривичног права и можда чак општи оквир борбе против криминалитета и задира у опште друштвене проблеме (23), наслањајући се на идеалистички филозофски правац који се одликује хуманистичким идејама. Услед овога друштвена одбрана није само правни већ је и социјални покрет.

(22) M. Ancel: op. cit., p. 100.

(23) M. Ancel: Les droits de l'homme et la défense sociale, p. 187—188.

4. — Наведено учење друштвене одбране изазвало је узнемиреност и оштру реакцију правника целог света, свих школа и праваца, а нарочито неокласичне школе. Према исцрпности и аргументацији навода против друштвене одбране нарочито се истиче познати швајцарски правник Е. Фреј (*E. Frey*), који између осталог наводи: Стављањем кривца а не кривичног дела у средиште кривичног права, друштвена одбрана настоји уствари да изведе реформу кривичног права која би се састојала у томе што би се ово заснивало на тзв. чистом принципу учиниоца (*Täterprinzips*) односно на типизацији деликвената, а не на типизацији деликата, као што је то до сада био случај (*Täterstrafrecht* на место *Tatstrafrecht*) (24). Кривично дело би у овом случају било само прост симптом „друштвене опасности“, а једини задатак тог псеудокривичног права састојао би се у борби против ове социјалне опасности. Услед тога, на место казне као санкције за учињено дело, требало би да се уведе један чисто превентиван, искључиво према личности деликвента диференциран систем мера. Прелаз на кривично право засновано на учиниоцу води укидању сваког односа између кривичног дела и санкције, пошто кривично дело не би било више правна претпоставка ове, већ само један од фактора који би давао право држави на примену извесних мера против „друштвено опасних особа“. Законодавац би у општем делу таквог кривичног законика навео изванредан каталог допуштених мера, док би надлежна власт за суђење и то „колегијум друштвене одбране“ састављен од разних специјалиста, а не суд, могла по своме нахођењу да одлучи коју меру у поједином случају треба да примени као погодну према личности учиниоца. Посебни део таквог законика садржао би само законски опис појединих чињеничких стања која се могу употребити као указатељи друштвене опасности њиховог учиниоца, уколико би уопште постојала потреба и смисао за постојање овог дела законика, пошто би за сва чињеничка стања теоретски долазиле у обзир исте санкције (25).

Други корак који би из овога следовао био би напуштање основног принципа важећег кривичног права: *nullum crimen, nulla poena sine lege*, који претставља темељ постојећег правног поретка у правној држави. Посебни део таквог псеудокривичног законика најзад би се збио у једно кратко правило: против друштвено опасних особа се одређују целисходне мере. Тиме би свакако престало право на постојање кривичног законика, а на његово место би дошао један „Основни закон друштвене одбране“ у коме би у грубим описима биле уређене могуће мере против друштвено опасних особа, организација власти и поступак. По себи се разуме да би са крајем кривичног законика настао и крај кривичног процеса и организације кривичноправних власти. Уосталом, потпуно укидање материјалног

(24) E. Frey: *op. cit.*, p. 405—440, а нарочито p. 408—426.

(25) Према нашем познатом аутору С. Франку, истицање учиниоца као основног појма кривичног права може нужно утицати на структуру кривичних законика, јер поједини њихови прописи не би више значили описе кажњивих дела, већ би конзеквентно морали бити описи типова злочинаца, пошто би се онда „радило о типизирању људи, а не више о типизирању кривичних дела“, S. Frank: *Teorija kaznenog prava*, Zagreb, 1955, s. 30.

и формалног кривичног права отворено захтевају екстремне присталице новог правца.

Напуштање основног начела законитости кривичног дела и казне и замена чврсто и тачно описаних бића кривичних дела општом клаузулом друштвене опасности, означавао би у криминалној политици један корак унатраг за најмање стопедесет година због тога што није могуће тачно описивање „друштвене опасности“ па би се ова тумачила према чисто практичним потребама и обзирима целисходности. Отуда кодекс друштвене одбране не би могао да буде *Magna charta* грађана према неограниченој државној власти, јер појам друштвене опасности скрива у себи све опасности једног безграничног етатизма, пошто је у систему друштвене одбране корак од тзв. друштвене опасности до тзв. државне опасности веома мали. Зато није без разлога у националсоцијалистичком поретку начело легалитета кривичних дела било замењено „здравим осећањем народа“, што је довело до хаотичног стања у немачком правосуђу. Исто тако није без разлога ово начело у појединим недемократским земљама напуштено или јако разводњено (26). Пошто не постоји никаква гаранција да појам друштвене опасности не буде политички злоупотребљен, Е. Фреј подвлачи да је замена постојећег кривичног права и казне системом и мерама друштвене одбране једна опасна утопија; њено остварење би био први корак за самоубиство правне државе (27). Зато у борби против кривичних дела и њихових социјалних и друштвених основа, лична права човека треба да остану непрелазна баријера државног мешања. Основно начело легалитета кривичних дела и казне на коме је изграђено данашње кривично право претставља једну најважнију гаранцију личне слободе. Држави се може признати само право на кривичноправно мешање у оквиру тачно одређене и ограничене надлежности у кривичном законнику, али никако једно неограничено овлашћење на васпитање и поправљање грађана. „Поправљање људског квалитета“ како то захтева друштвена одбрана, — није задатак државе.

Као практична последица замене кривичног законика кодексом друштвене одбране, наводи се даље, било би напуштање генералне превенције која се састоји у предочавању потенцијалним деликвентима шта их очекује ако учине повреду одређених правних добара заштићених санкцијом. Ово би довело до потпуног хаоса у правном поретку, јер угрожење казном служи регулисању уредних односа у једној држави и појављује се као основ заштите правних добара.

(26) Поред Е. Фреја овај аргумент против друштвене одбране истиче и М. Waiblinger: *Wünschbarkeit einer Revision?* „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“ 1954, Fasc. spec., S. 429. Исто тако према С. Франку уколико би централни објект кривичног права био учинилац а не кривично дело, морало би се начело легалитета, одређеност дела у закону напустити и у закону би се морали описивати поједини типови злочинаца. „Описивање тих типова далеко би, с обзиром на своју прецизност и одређеност, заостајало иза описа дјела. Због тога би засада већ из политичких разлога било немогуће поставити учиниоца у средиште казног права. [...] Како типизирање учиниоца претставља још увијек неријешен проблем, казно право, које рачуна само с учиниоцем, представљало би знатан ризик и знатно угрожавање сигурности грађана“. S. Frank: *op. cit.*, s. 42, 43.

(27) Е. Frey: *op. cit.*, p. 422.

Сем тога, оно служи као неопходна претпоставка и саме специјалне превенције, јер за највећи број случајева чини ову превенцију непотребном, пошто се услед страха од казне огромна већина људи уздржава од вршења кривичних дела:

Затим се друштвеној одбрани приговара да не одговара реалности тврдња да је сваки деликт „израз друштвене опасности свога творца“, и да по правилу „опасном деликтном стању“ претходи „опасно пределиктно стање“. Код једног великог броја учинилаца кривичних дела (отприлике 75—80%) уопште се не поставља проблем поправљања, јер њихово дело није симптом друштвене опасности, већ производ једног стања за чије се понављање не треба бојати према искуству из живота. Одређивање санкције овде служи у првом реду очувању правног поретка. Међутим, према друштвеној одбрани ориентисаној искључиво према принципу специјалне превенције, у таквим приликама, осим најтежих случајева није потребно изрицање санкције ради поправљања. На овај начин би заштита од криминалитета била знатно ослабљена (28). Примени санкције ради њеног превентивног дејства у будућности имало би места највише на 20—25% свих деликвената.

Најзад, против друштвене одбране наводи се да криминологија, а пре свега криминална биологија данас још није сасвим у стању да пружи судији са приближном поузданошћу основу за одређивање појединих мера друштвене одбране на разне друштвено опасне типове учинилаца (29).

Против учења друштвене одбране, а нарочито у погледу укидања казне и замене ове системом мера социјалне одбране, дошло је до напада односно до „офанзивног заокрета“ (М. Ансел) од стране неокласицизма на VI Међународном конгресу за кривично право у Риму 1953, на коме је, поводом проблема унификације казни и мера сигурности од стране појединих правника светског угледа, заступано мишљење о потреби даљег одржавања дуалитета кривичних санкција, казне и мере безбедности (30). У генералном реферату по овом питању је подвучено, да се савремено кривично право не одликује тенденцијом за тоталним укидањем казне, већ жељом да се прошире категорије лица на које је, уместо казне, корисније да се примене извесне ефикасније мере ради њиховог преваспитања, које би биле боље подешене за спречавање рецидива. Услед тога, неопходно је

(28) Према С. Франку, код казног права које рачуна само са учиниоцем „заштита од злочинства била би ослабљена јер злочинце који су учинили у закону описано дјело, требало би рјешавати казне, уколико учињено дјело није симптоматично за њихов криминални тип“, S. Frank: *op. cit.*, s. 44.

(29) Према С. Франку биологија односно антропологија не даје потребан сулстрат кажњавања, јер биолошки човек није социјални човек. Сем тога криминална типологија се налази у стадију покушаја, па би суђење по типовима учинилаца значило опасност за сигурност грађана. Ово тим пре, што није могуће утврдити прецизне типове људи, пошто су типови апстракције које не постоје, а поготово је врло сумњиво да ли постоје нарочити криминални типови. „Постоје само социјални типови, али посебни социјални криминални тип не постоји, јер у данашњим сложеним социјалним приликама сваки човек је потенцијалан криминалац, ако не од данас, а оно од сутра“, S. Frank: *op. cit.*, s. 42—43.

(30) W. Sauer: Le problème de l'unification des peines et des mesures de sûreté, „*Revue internationale de droit pénal*“, 1953, N. 1—2, p. 619.

да казна и даље остане као застрашење у погледу свакога ако учини неки деликт. Може се покушати да се њено извршење хуманизује, али не треба саветовати да она пређе у милосрђе које би довело до ишчезавања сваког застрашења (31). Затим, проф. Т. Живановић сматра да противници казне губе из вида специфичне циљеве казне који у односу на циљеве мера безбедности чине казну потребном. Специфични циљеви казне су по њему не само застрашење и морална опомена, већ и сама одмазда. Одмазда није освета, јер је њена суштина на првом месту у прибављању задовољења жртви, а преко исте њеним родитељима и пријатељима, затим друштву — држави и свима онима који живе под њеним правним поретком, што значи да је у крајњој линији циљ кривичних санкција заштита друштва — државе од криминалитета, у спречавању освете, дакле нових повреда и нових деликвената. Поред наведених, казна има и два неспецифична циља: поправку и лечење који не могу да буду потпуно остварени казном услед њених специфичних циљева, па су зато додати мерама безбедности као њихови специфични циљеви, да би се на тај начин употпунила борба против криминалитета. Према томе, потребно је да казне и мере безбедности коегзистирају у арсеналу одбранбених мера против криминалитета, јер једне без других не могу да испуне своју мисију на коју су одређене свака према својој специфичној материји (32).

5. — На изнете приговоре а нарочито на излагање Е. Фреја, присталице друштвене одбране, Ж. Гравен и М. Ансел, навели су између осталог: да су сви напади на друштвену одбрану неосновани, јер би они били први који би одбацили један систем ако би овај негирао сваку етичку вредност, свако правно резонување, сваку идеју генералне превенције, као и сваку чисто судску интервенцију у области кривичног права. По њима су Е. Фреј и остали критичари упутили своје замерке на друштвену одбрану поглавито због тога што су искључиво имали у виду неколико реченица и предлога Ф. Граматике и његовог сарадника Де Винченгиаса, који претстављају само њихов лични став и екстреме а не праву доктрину друштвене одбране која је примљена од свих присталица. Уствари, доктрина нове друштвене одбране коју заступа већина присталица и која је изложена у делу М. Ансела, сасвим је другачија од оне коју изражавају они који њоме воде и управљају. Према томе, није тачно да нова друштвена одбрана помишља на укидање целокупног кривичног права и целокупног појма деликта. Напротив, пошто изведе „дејуридицизацију“ извесних схватања односно очисти кривично право од сваког правног априоризма и метафизике, она хоће да одржи чврсто систем легалитета који би садржавао у исто време поштовање правила *nulla poena sine lege*, процедуру организовану по закону и редовну интервенцију кривичног судије. Оваква криминална политика не би чак одбацивала *a priori* ни казну као средство освоје акције,

(31) F. Grispigni: Le problème de l'unification des peines et des mesures de sûreté, „Revue int. de droit pénal”, 1953, N. 3, p. 176.

(32) Dr. T. Zivanotić: Le problème de l'unification des peines et des mesures de sûreté, „Revue int. de droit pénal”, 1954, N. 1—2, pp. 114—115.

иако казна сутра неће више имати оно место које је имала раније или га још има данас. У прилог ових тврдњи служи чињеница да на III конгресу друштвене одбране 1954 у Анверсу већина предлога и теза није никако ишла на рушење кривичног права, појмова одговорности и санкције, на укидање правог суђења деликвентима и на напуштања легитимних права појединаца према држави. Услед тога, наведене присталице друштвене одбране негирају да њена доктрина може довести до права заснованог на појму учиниоца које би потпуно укинуло сам појам кривичног права. Исто тако они одбијају све концепције које би се састојале у укидању кривичног законика или бар његовог посебног дела уз задржавање само кратког општег дела, у коме би биле изложене разне мере које се имају применити на лица код којих се констатује постојање опасности за друштво. Сем тога, они оспоравају да би узимање у обзир биолошког или социолошког појма злочина водило до потпуног мешања државе у погледу личности учиниоца. Затим примећују да је истицање генералне превенције у погледу казне било веома много претеривано, јер свако зна да се рецидивиста, скитница, крадљивац, беспосличар, алкохоличар, па чак и остали деликвенти далеко више плаше мера интернирања, одвајања, васпитања или поправљања које би трајале за једно релативно неодређено време, него класичне казне затвора која је без икаквог дејства на њих.

Међутим, поменуте присталице друштвене одбране не крију да нова доктрина садржи извесне тенденције, од којих неке треба сматрати као једино подесне за учиниоца кривичног дела, као и то да она жели да се у законским системима који су данас у важности изазове извештан плодан ток реформи, пошто су у њима прописи о деликту и деликвенту у супротности са јасним реализмом који тражи нова друштвена одбрана. По њима, друштвена одбрана жели да унапреди криминалну политику која не би имала репресиван карактер као што је то било досад, и која би била оријентисана у смислу друштвене борбе против злочина посредством ефикасне акције ресоцијализације деликвената. У таквој рационалној концепцији криминалне политике кривично право би се појављивало само као један од елемената или као један од најважнијих инструмената ове политике. Његови принципи, основни појмови и чак најосновније теорије постојале би и биле би оправдане само у мери у којој судељују у овом циљу. Зато је потребно да друштво, ради ефикасне борбе са криминалитетом, утиче на поправку својих чланова и да у овој борби прибегне свим подесним средствима замењујући стару и стерилну казну-одмазду системом превентивних, васпитних и поправних мера, како су то оснивачи друштвене одбране предлагали. У овоме лежи смисао оне али тако рђаво схваћене, на изглед револуционарне формуле, која гласи: не више једна казна за сваког кривца, већ једна мера за сваку особу.

На крају, према наведеним присталицама друштвене одбране, кривично право и друштвена одбрана нису у међусобној противречности, како то критичари друштвене одбране износе, већ се они не-

миновно допуњују и треба да слажу узајамно. Зато, на постављено питање: „Треба ли изабрати кривично право или друштвену одбрану“?, они одговарају да је потребно да се кривично право и друштвена одбрана споје у новој перспективи. Поткресујући старо стабло кривичног права предлагањем нових метода, друштвена одбрана не иде за тим да га потпуно уништи и из корена ишчупа, већ да га подмлади да би оно озеленило и да би му избиле плодне гранчице, како је то некад говорио Фери у уводу својих *Nouveaux horizons du droit pénal*. Резимирајући свој став они изјављују да желе да усаврше не само позитивно право већ човека и друштво у њиховој стварности. Услед тога они неће више „казнено право“ сведено на науку о казнама, као чисто осветољубиво и ретрибутивно право ограничено на каталог инкриминација и тарифу казни, већ хоће ново и живо, корективно, едукативно и социјално кривично право које је створено за човека а не за школу (33).

6. — Када се на основу данас постојећих и владајућих начела у кривичном праву размотре и оцене изнети приговори против учења друштвене одбране и одговор на ове од стране присталица исте, може се закључити да су поменути приговори у свему основани и правилни. Одговор присталица друштвене одбране осим празног уверавања да су све примедбе неосноване и осим често понављаних контрадикторних и сликовитих описа идеја новог покрета, није могао ничим да побије наведене аргументе критичара друштвене одбране. Штавише, из одговора се могло да уочи како уствари не постоји нека велика разлика између екстремног и умереног схватања друштвене одбране, већ се иста састоји више у самом начину израза и такту излагања нове доктрине.

Поред већ изнетих замерки, против учења друштвене одбране на овом месту могле би да се наведу и неке друге примедбе. Тако, негирањем урачунљивости и виности и постојећих схватања о кривичној одговорности може да се дође до тзв. објективне одговорности, до одговорности за само проузроковање. Сем тога, завођење мера *ante delictum* довело би несумњиво до повреда слободе и права грађана без обзира на строга ограничења и услове који се за примену ових мера постављају од појединих аутора (34), јер против могућих злоупотреба у систему друштвене одбране нема и не може бити никаквих гаранција (35). Искуство које је човечанство у овоме смислу добило из своје недавне прошлости више је него поучно.

Основни приговор који треба да се стави друштвеној одбрани јесте тај да се помоћу њеног учења не може успешно остварити борба против криминалитета. Јер, криминалитет је био — социјална појава која настаје услед међусобног и узајамног дејства индивидуалних и друштвених узрока, од којих примарна важност припада

(33) J. Graven: *op. cit.*, pp. 23, 26, 29, 35, 43, 45, 48, 50—52; M. Ancel: *op. cit.*, pp. 113—115, 124, 128—129, 165—178.

(34) О условима за примену мера *ante delictum*, в. М. Ancel: *op. cit.*, pp. 151—154.

(35) Фери је сам у своје време напоменуо био да се одбрана друштва може лако да изроди у одбрану класе која је на власти, в. Е. Ferri: *Sociologie criminelle*, p. 372.

друштвеним факторима, који у крајњој линији делују на настанак, развој и промену самих индивидуалних односно биолошких чинилаца криминалитета (36). Према томе, правилна и успешна борба против криминалитета је могућа једино деловањем на његове узроке, што значи на његове биолошке и у првом реду на социјалне факторе (37). Тачно је то да се поступањем према деликвенту и његовим преваспитањем, што се поставља као основни задатак од стране друштвене одбране у борби против криминалитета, може у знатној мери да утиче на будуће понашање учиниоца и на чиниоце који су деловали на њега при ранијем вршењу кривичног дела. Али ово се више односи на индивидуалне (биопсихичке), а мање на социјалне услове криминалитета, пошто се деловањем на личност кривца не могу умногоме изменити услови друштвеног живота који доводе до криминалитета. Зато се криминалитет не може сузбити само поступањем према деликвенту, његовим лечењем и поправљањем, већ уједно и углавном деловањем на социјалне околности које доводе до истог.

Ово је познато и присталицама друштвене одбране, па се зато они залажу да се учинилац кривичног дела приликом извршења наложених му мера, социјално реадаптира корисним и одговарајућим радом, да би убудуће могао да живи од свога рада као добар члан друштва. Правилност овога не може ничим да се оспори и то је несумњиво једна од позитивних страна друштвене одбране.

Међутим, основни проблем у борби против криминалитета се не састоји само у поправљању учиниоца кривичног дела, у индивидуалној превенцији дакле, већ уједно и у сузбијању, гушењу, нестајању и одумирању криминалитета као масовне појаве. Једном речи, поставља се питање како и на који начин сузбити вршење нових кривичних дела, која настају сваког дана и у којима учествује све већи број нових учинилаца. Ово је без сумње најважнији проблем у борби са криминалитетом и за његово решење је неопходно потребно да се утиче на социјалне услове који доводе до криминалитета, пошто је исти као масовна и друштвена појава условљен у основи друштвеним факторима. То је такође познато присталицама друштвене одбране, па се они зато ради сузбијања криминалитета и залажу за увођење заштитних мера против извесних пределиктних стања из којих се рађа криминалитет, као што су, на пример, скитничење, беспосличење, алкохолизам, проституција и слично. Сем тога, поједини од њих као Ф. Граматика, Де Винчентиис и др., сматрају да треба деловати и на услове живота, па се залажу за „побољшање квалитета људи“ од стране државе или за уређивање односа између појединца и друштва у којима би нестао повод за репресију. Иако

(36) То је под извесним ограничењем признато чак и од самих присталица биолошког правца у криминологији, в. В. Di Tullio: *Bio-criminogenèse* pp. 61—72, „Actes du IIe Congrès international de Criminologie“, Paris, 1955, t. VI.

(37) Још Фр. Ф. Лист је указивао да се борба против криминалитета не треба да води у првом реду преко казне, која утиче само на индивидуална својства, већ деловањем на друштвене односе, на социјално-политичком терену, наводећи да је социјална политика најбоља и најделотворнија криминална политика, в. Fr. V. Liszt: *Ueber den Einfluss der sociologischen und anthropologischen Forschungen auf die Grundbegriffe des Strafrechts*, S. 3, и *Das Verbrechen als sozialpathologische Erscheinung*, S. 246; „Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge“, Berlin, 1905, B. II.

оваква и слична схватања поједине присталице друштвене одбране сматрају као екстремна и чак револуционарна, она су у својој основи идеалистичка. Уосталом из изложеног учења друштвене одбране се могло да види да се и оно само оснива на идеалистичком схватању друштва и државе.

Кад тако стоји ствар, онда се на основу оваквог схватања не може сузбити криминалитет, нити друштво ефикасно заштитити од истог, јер се криминалитет као класна појава може да уништи једино коренимом изменом основа класног друштва, а не реформама у томе друштву или у његовом кривичном праву. Пошто се друштвена одбрана не залаже за радикалну измену основа постојећег друштва и његових односа из којих се рађа криминалитет, онда је логично да она не може да реши основни проблем криминалитета, нити да оствари ефикасну борбу против истог. Уместо овога друштвена одбрана поставља своје учење о одбрани друштва од криминалитета на сасвим другој основи која се, као и сам покрет, заснива на класном схватању државе и права.

Да би се открила права суштина учења друштвене одбране и увидело чиме оно у ствари хоће да заштити друштво од вршења кривичних дела, треба имати у виду да је покрет друштвене одбране настао у земљама капиталистичким и у времену после другог светског рата, у којима је и када је настало повећано вршење криминалитета (38). Пораст криминалитета је и овога пута утицао на појаву новог покрета у кривичном праву, као што је то било и раније у погледу Ломброзове (антрополошке) и Феријеве (позитивне) школе. Али сличност између друштвене одбране, антрополошке и позитивне школе лежи још у томе што се они залажу за укидање казне и њеном заменом мерама безбедности, као ефикаснијом санкцијом за заштиту друштва и државе од криминалитета који је у порасту. Према томе, пооштравање репресије лежи у основи ових покрета и зато није случајно на Првом конгресу друштвене одбране у Сан Рему 1947 било изнето да се тражи „што је могуће ефикасније оружје за борбу против растућег криминалитета“, како би се осигурала „акција најрационалније криминалне политике, најбоље подешене за овај циљ“ (39).

Може се скоро са сигурношћу тврдити да би завођење мера друштвене одбране, а нарочито мера *ante delictum* имало да служи уствари и једино ради пооштрења саме репресије против све већег и незадрживог пораста криминалитета у класном друштву. Пооштравање санкција у овоме друштву појављује се и данас, као и раније, као законита појава у условима заоштравања класне борбе. Ломброзо и његови следбеници нису без разлога предлагали укидање казне и замену ове мерама безбедности, као што то данас чине присталице друштвене одбране. Они су потпуно у праву када тврде да се беспосличари, крадљивци, рецидивисти и други злочинци далеко

(38) О „алармантном“ увећавању тешких злочина у Енглеској после Другог светског рата, в. Lionel Fox: *Le système pénitentiaire de la Grande-Bretagne d'après le Criminal Justice Act de 1948*, p. 307, „Les grands systèmes pénitentiaires actuels“, Paris, 1955, X.

(39) J. Graven: *op. cit.*, p. 8.

више плаше „мера“ интернирања, одвајања, поправљања и васпитања за једно релативно неодређено време, него класичне казне зазора. Међутим, они се варају ако мисле да се овим мерама и предложеним реформама у кривичном праву и процедури може сузбити криминалитет, јер је у сложеним друштвеним односима који постоје у класноме друштву, а нарочито данашњем, „сваки човјек потенцијални криминалац, ако не од данас, а оно од сутра“ (С. Франк, ранији цитат). Зато се за друштвену одбрану, као и за Ломброзово учење, може рећи да она, свесно или несвесно, скреће борбу против криминалитета са правог пута, као да тиме хоће да скине одговорност друштва свог времена за огроман пораст криминалитета (40).

Па ипак, и поред свих замерки које се чине покрету друштвене одбране, овоме треба признати извесне позитивне стране и знатан удео који ће одиграти у даљем развоју кривичног права. Његове идеје о поступању са деликвентима, о изучавању личности кривца и одређивању околности које су га навеле на вршење кривичног дела, затим идеје о поправљању и поновном враћању учиниоца кривичног дела у друштво, о активної помоћи друштва овоме и сл., иако нису нове у кривичном праву, већ су настале као резултат његовог развоја и као такве усвојене у модерним правима, као и у нашем, претстављаће несумњиво користан допринос уколико добију даљу и дубљу обраду. Исто тако завођење одговарајућих мера према одређеним категоријама учинилаца кривичних дела, као на пример, према малолетницима, рецидивистима, мултирецидивистима и др., може под одређеним условима бити не само корисно већ и нужно.

На крају, истина је да се на старом стаблу кривичног права може још много шта кресати да би му избиле плодне гранчице, како су то раније лепо говорили Фери и данас присталице друштвене одбране. Само притом не треба заборавити да ове гранчице неће донети плод ако не постоје потребни услови, пошто се криминалитет не може уништити без корените измене основа самога друштва које доводи до њега. Парафразирајући оцену руског филозофа Владимира Соловјева о Ломброзовом учењу (41), за нову друштвену одбрану се исто тако може рећи да она претставља онај погрешни пут у Индију који ипак може да доведе до открића новог света.

Др. Милош Радовановић

ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НЕНАДЛЕЖНОСТИ ПО ЗАКОНУ О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ

Прво питање које је један орган дужан да расправи пре него што покрене поступак за доношење решења у некој појединачној управној ствари јесте питање његове надлежности за решавање.

(40) О таквој оцени Ломброзовог учења в. Др. Јанко Таховић: Криминологија, Београд, 1946, с. 112.

(41) Поменуту оцену Ломброзовог учења види код А. Маклецова: Биолошки правац у модерној криминологији, Београд, 1934, с. 5.

Закон о општем управном поступку не регулише конкретно надлежност органа ни стварну ни месну. Стварна надлежност одређује се законом или на закону основаном пропису (којим се регулише одређена управна област (пример закон о лову), или одређује надлежност појединих органа (закон о надлежности народних одбора општина и срезова), а месна надлежност одређује се прописима о политичко-територијалној подели или прописима о организацији појединих органа. Закон о општем управном поступку прописује само извесна начела на основу којих се надлежност стварна као и месна може утврдити у недостатку или као допуна материјалних прописа (чл. 16 — 21).

Надлежност органа за решавање у управном поступку претставља за сваког органа право и дужност (чл. 10 закона о државној управи). Право једног органа које проистиче из његове надлежности у одређеној управној ствари има тај значај да оно искључује право сваког другог органа да поступа у истој управној ствари на истом подручју. Ово право надлежног органа заштићено је на тај начин што, према чл. 20 закона о општем управном поступку као и чл. 11 закона о државној управи, ниједан орган (савезни, републички, срески) не може преузети одређену управну ствар из надлежности другог органа (републичког, среског, општинског) и сам је решити осим ако је на то законом изрично овлашћен. Дужност пак надлежног органа да поступи у одређеној управној ствари обавезује га да не може одбити да ради у ствари за коју је надлежан. Он не може ни пренети решавање на неки други орган (савезни на републички, републички на срески, срески на општински) осим ако је на то законом изрично овлашћен (чл. 20 закона о општем управном поступку). Притом треба напоменути да се надлежност за решавање у одређеној управној ствари како стварна тако ни месна, не може мењати договором странака као ни договором органа.

Може се догодити да у једној управној ствари два или више органа прихватају или одбијају стварну или месну надлежност. Што значи да је у таквој ствари настао сукоб надлежности између тих органа. У првом случају позитиван а у другом негативан. Закон о општем управном поступку обавезује органе, који су дошли у сукоб, да на прописан начин изнесу појављени сукоб на решење надлежном органу. Закон одређује и коме органу. То је по правилу заједнички орган вишег степена или заједнички надзорни орган над органима који су у сукобу. Ако таквог органа нема, онда Веће за управне спорове републичког односно Савезног врховног суда (чл. 27 — 34). Против решења којим је одлучено о сукобу надлежности није допуштена самостална жалба, нити се може повести управни спор. Али ако странка није задовољна решењем о сукобу надлежности може у жалби против решења којим је расправљена главна ствар, односно у тужби којом покреће управни спор ако је првостепено решење коначно, побијати и решење којим је расправљен сукоб надлежности. Но ако је сукоб надлежности расправљен решењем врховног суда то јест ако је за решење сукоба био надлежан

врховни суд, против таквог решења не може се уопште поднети жалба, па и кад је такво решење донео републички врховни суд (односно Врх. суд АПВ). Исто тако може се догодити да је у одређеној управној ствари решавало службено лице које није било овлашћено на доношење решења у тој ствари. Решење у управном поступку доноси старешина органа (чл. 35). Закон предвиђа могућност да старешина може овластити неког службеника да доноси решења у одређеној управној ствари. Овлашћење за доношење решења садржи и овлашћење за вођење поступка који претходи доношењу решења. Но овлашћење може бити дато само на вођење поступка који претходи доношењу решења или само на обављање појединих радњи поступка. Код таквог овлашћења овлашћени службеник не би могао да доноси решења или такве закључке којима се онемогућује даље вођење поступка. Овде треба напоменути да овлашћени службеник не може добијено овлашћење да пренесе на неког другог службеника. У погледу питања који од службеника може бити овлашћен на доношење решења, вођење претходног поступка или појединих радњи поступка то би, према чл. 35 и 39 закона о општем управном поступку, могао да буде сваки управни и стручни службеник истог органа али не и извршни. На пример, у царинској или пореској струци то би могао бити цариник или порезник али не и царински или порески извршитељ. Најзад, може се догодити да је у одређеној управној ствари надлежност органа односно службеног лица несумњива али да су се код службеног лица надлежног за решавање стекле извесне околности које га спречавају да решава у тој ствари односно која га обавезују да се изузме од решавања или дају странци основ да тражи његово изузеће.

Шта ће бити ако је решење у управном поступку донело службено лице које није било стварно или месно надлежно за решавање, а питање надлежности није расправљено решењем сукоба надлежности, или ако је решење донело службено лице које није било овлашћено на доношење решења, или службено лице које је било изузето од решавања. Овде треба разликовати:

(1) Ако је решење донео стварно или месно ненадлежан орган, такво решење је неправилно и због такве неправилности може се побити жалбом у управном поступку уколико је жалба допуштена, односно тужбом у управносудском поступку. Но, шта ако је такво решење постало коначно? У таквом случају треба правити разлику да ли је у питању стварна или месна надлежност органа. Код стварне ненадлежности правне последице су оглашавање ништавим или поништавање таквог решења. Према чл. 268 закона о општем управном поступку огласиће се ништавим решење донето у ствари из судске надлежности или у ствари о којој се уопште не може решавати у управном поступку (пример: спор о отказу стана чије решавање спада у надлежност редовног суда решио орган управе надлежан за станбене послове). Такво решење може огласити ништавим било орган који га је донео, било орган који решава по жалби и то без обзира да ли је на ништавост указано у жалби, а може га огласити:

ништавим и одговарајући орган вишег степена или орган који врши надзор. Такво решење може се огласити ништавим у свако доба, и може се огласити ништавим било по службеној дужности, било на предлог странке или јавног тужиоца. Са оглашавањем ништавим поништавају се и правне последице које је такво решење произвело (чл. 270 закона о општем управном поступку). Ако је пак решење донео стварно ненадлежан орган али у ствари у којој се могао водити управни поступак, такво решење није ништаво по самом закону већ садржи само основ због кога може бити поништено. Такво решење по праву надзора може поништити сваки орган вишег степена од органа који је то решење донео. Дакле, не само непосредно виши орган. Ако таквог органа нема, може га поништити орган који врши надзорна права над органом који је донео такво решење (чл. 262). Такво решење може поништити и орган који решава по жалби иако на ову неправилност није указано у жалби. Поништавање таквог решења по праву надзора надлежни орган врши по службеној дужности, на предлог странке или јавног тужиоца, а може се извршити најдаље у року од пет година од дана кад је решење постало коначно у управном поступку. Изузетно, коначно решење, иако га је донео стварно ненадлежан орган, неће бити поништено по праву надзора ако је за доношење таквог решења био надлежан орган управе народног одбора а решење је донео савет, веће, или сам народни одбор. Исто тако неће бити разлог за поништај по праву надзора ако је решење, за чије је доношење био надлежан савет народног одбора, донело веће или сам народни одбор. И овде треба указати да се поништавањем решења донетог од стране стварно ненадлежног органа поништавају и правне последице које је такво решење произвело.

У погледу месне ненадлежности односно правних последица месне ненадлежности закон о општем управном поступку одредбом чл. 265 овлашћује органа који би био надлежан да реши сукоб између органа који је донео решење за чије доношење није био месно надлежан и органа који би у тој ствари био надлежан, да такво решење поништи. Решење о поништавању таквог решења може се донети само у року од године дана од дана кад је такво решење постало коначно у управном поступку. И у овом случају се поништавањем поништавају и правне последице које је такво решење произвело. Због тога што се одредба чл. 265 налази у оном делу закона о општем управном поступку који носи наслов „Поништавање по праву надзора” постоји мишљење да, ако би за решење сукоба надлежности био надлежан врховни суд, он не би могао на основу наведене одредбе чл. 265, да сâм поништи решење месно ненадлежног органа, већ би требало да предмет упути надлежном вишем односно надзорном органу управе органа који је донео решење за који није био месно надлежан, да га он поништи. Ово мишљење се образлаже тиме што врховни суд није орган са правом надзора. Ово мишљење не би се могло прихватити. Закон о општем управном поступку наведеном одредбом овлашћује на поништавање таквог решења ор-

гана који је надлежан за решење сукоба у конкретном случају. А то је и врховни суд па је према томе, по посебном законском овлашћењу, и он надлежан да поништи решење донето од стране месно ненадлежног органа, без обзира што он не би био и орган са правом надзора. Наравно да врховни суд и у овом случају, као и кад решава о сукобу надлежности, не би поступао по поступку за управне спорове и не би доносио пресуду већ решење.

(2) Ако је решење донето од стране службеног лица које није било овлашћено на доношење решења, или службеног лица које је било изузето од решавања, такво решење је такође неправилно и због такве неправилности може се нападати жалбом у управном односно тужбом у управносудском поступку. Поред тога, таква неправилност претставља основ због кога се може поднети захтев за обнову поступка окончаног таквим решењем (чл. 249, т. 6 и 7 закона о општем управном поступку). Али да би чињеница што је решење донело службено лице надлежног органа које није било овлашћено на доношење решења, или што је решење донело службено лице које је било изузето од решавања, могла да послужи као основ за обнову поступка потребно је да се испуне одређени услови. Ти су услови:

(а) Да странка без своје кривице није била у стању да у ранијем поступку изнесе околности због којих тражи обнову. То би био случај ако је странка тек по окончању поступка сазнала да је решење донело службено лице које није било овлашћено или није могло бити овлашћено на његово доношење. Или случај да је странка тек по окончању поступка сазнала за чињенице односно околности због којих је службено лице које је донело решење било дужно да се изузме од решавања односно због којих је странка могла да захтева његово изузеће. Закон предвиђа као основ за обнову само ако је решење донело лице које није било овлашћено на његово доношење или које је било изузето од решавања. Према томе, као основ за обнову не би могао послужити разлог ако је само у поступку који је претходио доношењу решења, или само у појединим радњама поступка учествовало службено лице које није било овлашћено на вођење претходног поступка, или лице које је било изузето, иако према одредбама закона (чл. 35, 39 и 42) претходни поступак као ни поједине радње поступка не може водити лице које није овлашћено односно лице код кога би постојале околности за изузеће. Овде треба напоменути да као разлог за обнову не би био случај ако би решење донео овлашћени службеник неког другог органа а не органа који је био надлежан за доношење решења. То би био разлог за поништавање по праву надзора због стварне ненадлежности а не разлог за обнову поступка.

(б) Да странка разлог што је решење донело службено лице које није било овлашћено или које је било изузето од решавања није већ, и то без успеха, изнела у ранијем поступку.

(в) Да је захтев за обнову поднет у року од месец дана од дана кад је странка сазнала за разлог обнове. Изузетно, ако би се догодило да је странка сазнала за разлог обнове пре него што је донето

коначно решење, рок тече од дана кад је решење постало коначно односно од дана кад је странци достављено коначно решење вишег органа. Али ни у ком случају обнова поступка са разлога које овде третирамо не може се тражити по истеку пет година од дана кад је решење достављено странци. Овде би се поставило питање да ли странка може тражити обнову поступка ако је за чињенице односно за разлог обнове сазнала пре него што је решење постало коначно али и пре него што јој је истекао рок за жалбу. Мислимо да не би могла због тога што закон (чл. 252, ст. 2) као услов за обнову по овом основу тражи да странка те околности без своје кривице није могла да изнесе у ранијем поступку. Управни поступак је јединствен. Према томе, одредба „да странка те околности без своје кривице није могла да изнесе у ранијем поступку” односи се како на првостепени тако и на другостепени поступак, дакле, и на жалбу.

Које су правне последице ако обнова поступка буде уважена еа разлога што је решење донело службено лице које није било овлашћено на његово доношење, или службено лице које је било изузето од решавања? Закон о општем управном поступку (чл. 257) предвиђа да ће надлежни орган, ако обнову поступка дозволи, донети ново решење о ствари која је била предмет поступка. Тим решењем може раније решење оставити на снази или га заменити новим. Ако нађе да раније решење треба заменити новим, он ће, по оцени свих околности појединог случаја, раније решење поништити или укинути. У случају који овде третирамо надлежни орган који је уважао захтев за обнову, оставиће на снази решење које је било предмет обнове ако нађе да на подлози утврђених чињеница треба ствар онако исто решити као што је ту ствар решило службено лице које није било овлашћено на доношење решења, односно службено лице које је било изузето од решавања. Али ако нађе да раније решење треба изменити, поставља се питање да ли ће раније решење поништити или укинути. Ово питање је веома важно обзиром на правне последице поништавања и укидања. Јер према чл. 270 закона о општем управном поступку са поништавањем решења поништавају се и правне последице које је такво решење произвело, док се са укидањем решења правне последице које је такво решење већ произвело не поништавају већ се само онемогућава даље произвођење правних последица укинутог решења. Другим речима, решење којим се поништава решење које је било предмет обнове има дејство од дана доношења тог ранијег решења, док решење којим се раније решење укида има дејство од дана доношења новог решења. Закон оставља слободној оцени органа који доноси ново решење у обновљеном поступку да ли ће раније решење поништити или укинути, везујући ту слободну оцену само тиме што надлежног органа — службено лице обавезује да при том одлучивању узме у обзир све околности случаја о коме се решава. Код питања које овде третирамо мишљења смо да би при том одлучивању требало водити рачуна у првом реду да ли је обнова уважена по захтеву странке или захтеву јавног тужиоца или службеној дужности, а затим да ли се

интересованој странци признаје право које јој је ранијим решењем било оспорено. У случају да се новим решењем странци признаје право које јој је ранијим решењем било оспорено, раније би решење требало поништити. У случају пак да се странка одбија од тражења које јој је ранијим решењем било признато, требало би водити рачуна о могућности поништавања већ произведених последица према природи управне ствари која је предмет решавања. Тако, не би било могуће поништавати већ произведене правне последице код издавање разних дозвола, па би у таквом случају раније решење требало укинути и на тај начин само спречити даље произвођење правних последица укинутог решења.

А. Давичић

ПРИГОВОРИ КОД ИСПЛАТЕ МЕНИЦЕ

1. — Земљорадничка задруга је код првостепеног суда подигла тужбу за остварење својих меничноправних потраживања према пословођи своје продавнице, као трасанта и акцептанта менице, и према осталим потписницима менице (за које се из материјала објављеног у збирци судских одлука не види колико их је и у ком су својству потписала меницу).

Спорна меница издата је, као сопствена меница, од стране пословође задруге задрузи, као ремитенту, на име осигурања кредита у износу од 500.000 динара који је задруга отворила пословођи, односно ради покрића евентуалних штета које би могле настати по задругу из овог односа са пословођом.

Кад је задруга утужила меницу, пословођа (и остали тужени) истакао је приговоре који потичу из његовог односа са задругом као пословође њене продавнице, у вези којег је и издата меница. На расправи, наводећи да је пословођа исцрпео и прекорачио за 700.000 динара добијени кредит, задруга је одбила да то доказује сматрајући да јој је сама меница довољна за остварење њених права из менице и поред приговора туженог пословође.

Првостепени суд је уважио тужбу задруге и одбацио приговоре пословође, позивајући се на чл. 16 закона о меници, уз образложење да лица према којима је стављен захтев да испуне своје обавезе из менице не могу истицати према имаоцу менице приговоре који имају основ у њиховим личним односима са трасантом или којим ранијим имаоцем менице.

Врховни суд НР Босне и Херцеговине, решавајући у жалбеном поступку, укинуо је ову пресуду првостепеног суда због непотпуно утврђеног чињеничног стања, уз следеће образложење:

„Тачно је, како је то и првостепени суд у разлозима побјане пресуде навео, да лица против којих је постављен захтев да испуне своје обавезе из менице не могу према њеном имаоцу истицати приговоре који имају основа у њиховим личним односима са трасантом или с којим ранијим имаоцем менице — члан 16 Закона о меници (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 104/46), али је првостепени суд притом испустио из вида приговор тужених да је меница на којој тужилачка задруга заснива свој захтев дата тужитељици ради покрића због евентуалне штете која би за њу-тужилачку задругу могла настати из односа са првотуженим Т. као пословођом њене — тужитељичине продавнице у С. Тај приговор је поткрепљен признањем тужилачке задруге у њеном припремном поднеску, у коме дословно стоји: „да нам је (тужилачкој задрузи) он (тужени Т.) дао на наше тражење предметну меницу за осигурање отвореног му кредита у износу од 500.000 динара, које је он током посла не само исцрпео, него нас је задужио са даљих округло 700.000“, али „будући

нам приговори не дају потребе да ову тврдњу доказујемо, ограничавамо се засада на ову тврдњу, придржавајући право да је по потреби и докажемо". Приговор који тужени истичу има, дакле, основа у њиховом, односно првотуженог Т., односу са тужилачком задругом као имаоца менице, којој је тужени Т., као главни дужник, трасант и акцептант, меницу дао ради обезбеђења због евентуалне штете, како тужени наводе, односно ради осигурања створеног кредита туженом Т. у износу од 500.000 динара, како тужилачка задруга признаје, па се тај приговор, који потиче из личног односа туженог Т. са тужилачком задругом као имаоцем менице, има узети у обзир и основаност приговора оценити према доказима које странке у ту сврху буду понудиле. Како то првостепени суд није учинио, то му због непотпуног утврђеног чињеничног стања ни побијена пресуда не може по закону опстати, већ се по жалби има укинути."

(Решење Врховног суда Народне Републике Босне и Херцеговине Гж 52/57 од 23 августа 1957, објављена у *Збирци судских одлука*, књига друга, свеска друга из 1957 под бр. 386).

2. — Меница је апстрактни правни посао. Меничноправни промет тражи брзу и лаку циркулацију менице уз што већу заштиту савесног прибавиоца менице. Отуда, правило грађанског права да се потраживање преноси онакво какво је, са свим евентуалним приговорима, не одговара меничном праву. Оно би кочило циркулацију менице јер би налагало, код сваког преноса менице, претходно испитивање меничне тражбине, која се преноси индосирањем (преносом) самог меничног писмена. Прибавилац менице треба да је сигуран од евентуалних приговора који би потицали из односа меничног дужника и којег ранијег имаоца менице, а који се не би видели из меничног писмена, односно који се не би на њему заснивали. Стога, менична начела дају меници извесно апсолутно дејство. Начело самосталности и начело непосредности меничних обавеза утврђују да сваки потпис на меници ствара самостални меничноправни однос између имаоца менице и меничног потписника, независан од односа имаоца менице и осталих потписника, или односа потписника са којим ранијим имаоцем менице. Начело меничне строгости и начело фиксне меничне обавезе утврђују да се по меници дугује и потражује само оно што се види из меничног писмена и да се према трећим савесним лицима може приговарати, односно доказивати, само оно што се види из меничног писмена. Издавањем менице раскида се, у начелу, веза између посла у вези којег је меница издата и саме менице.

Према томе, у меничном праву важи правило да се према савесном имаоцу менице могу истицати само приговори који се заснивају на самом меничном тексту или потичу из личног односа прибавиоца (имаоца) менице и меничног дужника. Преносом менице, односно супституцијом једног меничног повериоца другим повериоцем, губе се сви приговори који нису засновани на недостацима или клаузулама видљивим из самог меничног писмена.

Ово правило полази од добре воље и савесности трећих лица. Оно се, природно, не може применити када је реч о несавесном при-

бавиоцу менице. Према њему се могу истицати и приговори који нису видљиви из меничног писмена и не потичу из личног, непосредног, односа између њега и меничног дужника, дакле приговори који потичу из односа дужника са којим ранијим имаоцем менице. Несавесним се пак сматра сваки онај прибавилац менице који је при прибављању свесно поступао на штету дужника или који је поступао са великом немарношћу, тако да је према околностима морао знати за недостатке менице који утичу на обавезу меничног дужника. На пример, прибавилац зна да роба за коју је дата меница није испоручена дужнику, али ипак прима меницу да би онемогућио приговоре и изиграо дужника. При овоме, савесност прибавиоца се претпоставља, а на дужнику је терет доказивања супротног.

Наш закон о меници говори о приговорима у одељку о преносу менице (чл. 16). Он не набраја приговоре који се могу истицати већ поступа обрнуто. Одређујући који се приговори не могу истицати, допушта све остале приговоре (ово је становиште Друге хашке конференције за унификацију меничног права). Према горе изнетом, све приговоре код менице можемо да поделимо у две велике групе. У објективне (апсолутне) приговоре који се заснивају на самом меничном писмену и видљиви су из њега. Они се не губе преносом менице те се могу истицати према сваком прибавиоцу менице. И на субјективне (релативне) приговоре који се заснивају на личном односу меничног дужника који их истиче и имаоца менице. Они се губе преносом менице на новог повериоца (уколико нови поверилац није за њих приликом преноса знао, или према околностима морао знати).

У објективне приговоре спадају приговори (наводимо само најважније): да не постоји који битан елемент у меници, да је неисправно менично писмено (поцепана, прецртана, пробушена меница), да је меница амортизована, да меница није поднета на протест (прејудуцирана меница), да је меницу исплатио главни менични дужник — ове приговоре може истицати сваки менични дужник (потписник) према сваком имаоцу менице; да је потпис лица од кога се тражи исплата менице фалсификован или да не постоји, да лице које је као пуномоћник туженог лица потписало меницу није било на то овлашћено, да дужник није био меничноправно способан у моменту потписивања менице, да је меница после потписивања од стране туженог преиначена, да је меница застарела према туженом потписнику, да је тужени потписник ставио на меницу ректа клаузулу — ове приговоре може истицати само тужени потписник менице у чију корист постоје наведене чињенице и то према сваком имаоцу менице; непостојање активне легитимације на страни повериоца — ово може истицати сваки менични дужник према повериоцу коме ова легитимација недостаје.

У субјективне, или како их још зову личне приговоре, спадају, на пример: да није извршен основни посао у вези којег је меница дата, да није примљено менично покриће (ово може истаћи акцептант према лицу по чијој наредби акцептира), да је бланко меница

попуњена супротно споразуму имаоца и туженог дужника, да је код дужника постојао недостатак воље за који је крив ималац менице (меница дата услед преваре, у заблуди, под принудом или из шале), да меница потиче из неморалног или недопуштеног правног посла (зеленашки посао, награда за кривично дело, награда за вођење блуда итд.), да није испуњен услов уз који је меница издата, да је дошло или да дужник истиче према повериоцу компензацију, повраћање или новацију, да је меница дата за наплату или за залог, да је меница већ исплаћена у регресном поступку (ово регресни дужници које регресна исплата ослобађа меничне обавезе — чији потписи следе иза исплатиоца), приговор пресуђене ствари (ово не важи за регресне дужнике међу собом).

3. — У спорном случају који овде разматрамо истакнут је субјективни менични приговор. Тужени потписници менице истакли су према задрузи као тужиоцу приговор који потиче из односа задруге и првотуженика, пословође задружне продавнице, у вези којег је меница дата (као обезбеђење кредита који је отворен пословођи задруге). Из материјала се не види у чему је приговор, но то за нас овде и није битно. Значи реч је о личном, субјективном приговору (из основног посла или приговору да није испуњен услов уз који је меница дата). Такав се приговор може истаћи у меничном праву. Врховни суд НР Босне и Херцеговине исправно је поступио када је укинуо пресуду првостепеног суда и упутио га да испита чињенично стање, тј. да ли је истакнути приговор оправдан или не и да тек на основу тога донесе пресуду.

Позивање на то да је у питању примена чл. 16, ст. 1, закона о меници који одређује да „лица против којих је постављен захтев да испуне своје обавезе из менице не могу према њеном имаоцу истаћи приговоре који имају основа у њиховим личним односима са трасантом или с којим ранијим имаоцем менице“ није основано у овом случају. Овде није реч о приговору који има свој основ у односу туженог са трасантом или којим ранијим имаоцем менице. Првотуженик, пословођа задружне продавнице, је трасант спорне менице. Основни посао из кога потиче меница одвијао се између њега и тужилачке задруге (имаоца менице). Суд је морао да се упусти у утврђивање оправданости истакнутог приговора. Задруга је морала да пружи доказе о неоснованости приговора ако је хтела да га обеснажи. Изнето важи и за остале потписнике менице. Из чињеничног материјала се види да су они сигурно авалисти, јер су меницу потписали у моменту издавања поред трасанта који је исту одмах сам и акцептирао. Они у меници одговарају као и лице за које су јемчили (чл. 31, ст. 1, закона о меници), у овом случају као и пословођа задружне продавнице и могу истичати исте приговоре којима се овај може послужити у вези посла из кога је меница настала.

Друга ствар би, међутим, била да је задруга меницу даље пренела на треће лице не саопштавајући услове уз које је меница дата, односно посао из кога је меница настала. У том случају, према новом

имаоцу менице, као савесном, не би се могао истаћи наведени приговор. Пословођа и остали тужени потписници морали би да меницу исплате, а у грађанској праници против задруге могли би да расправе, односно накнаде штету коју су претрпели услед тога што није испуњен услов уз који је меница дата, односно да исплаћену меничну своту захтевају од задруге као обogaћење без основа.

Др. Владимир Јовановић

ЗАСТАРЕЛОСТ ПОТРАЖИВАЊА ДРЖАВНОГ ОСИГУРАВАЈУЋЕГ ЗАВОДА ПРЕМА ЖЕЛЕЗНИЧКОМ ТРАНСПОРТНОМ ПРЕДУЗЕЋУ

1. — Државни осигуравајући завод тужио је Железничко транспортно предузеће тражећи да га оно обештети за износ накнаде из осигурања коју је он исплатио предузећу Т. у вези са штетом на пошиљци овог предузећа изазваној пожаром за који одговорност сноси железничко транспортно предузеће.

Тужено Железничко транспортно предузеће истакло је приговор застарелости који заснива на правном правилу из члана 101 бивше уредбе о превозу путника, пртљага и робе на железницама из 1940' сматрајући да се оно, на основу чл. 41, ст. 2, закона о застарелости потраживања има у овом случају применити као *lex specialis*. Према наведеном правном правилу потраживање пошиљаоца према железници за штету која настане на пошиљци застарева за годину дана од дана констатовања штете, односно од тридесетог дана по протеклу рока за испоруку. Како је овај протекло, железничко транспортно предузеће сматра да може приговор застарелости, који је стекло према пошиљаоцу, истаћи и према Државном осигуравајућем заводу.

Првостепени суд је усвојио приговор застарелости, али је своју одлуку засновао на чл. 21, ст. 1, т. 4, закона о застарелости потраживања којим је за потраживања лица која се баве преношењем или превозењем ствари или људи предвиђен рок застарелости од 2 године, а не на правном правилу на које се позвао тужени.

Врховни привредни суд укинуо је првостепену одлуку, удовољно захтеву тужиоца и одбацио приговор туженика заснивајући своју одлуку на чл. 19 закона о застарелости потраживања који се односи на захтев за накнаду штете и износи 3 године. Уз своју одлуку Суд је дао следеће образложење:

„Правно становиште првостепеног суда да се застарелост утуженог потраживања има ценити по чл. 21, т. 4 закона о застарелости потраживања не може да опстане. Овај пропис регулише застарелост потраживања лица која се баве преношењем или превозењем ствари или људи за извршени превоз или пренос, а утужени износ није потраживање ове врсте. У овом случају тужилац, Државни осигуравајући завод, тужи туженог, Железничко транспортно предузеће у С., да му накнади своту коју је исплатио оштећенику на основу обавезног осигурања пошиљки које се превозе железницом, а која је пошиљка за време превоза била оштећена.

„Стога, да би се могло правилно решити питање основности истакнутог приговора застарелости утуженог потраживања, потребно је утврдити правну суштину облигационог односа који постоји између парничних странака. Од правног карактера овог односа зависи како трајање рока застарелости тако и почетак тока тога рока.

„Тужилац своју тужбу заснива на околности да је у смислу члана 10 Уредбе о обавезном осигурању свих поштиљки које се предају на превоз Југословенским државним железницама (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 90/47) исплатио оштећенику — Т. из С. — на име отштете утужену своту, па сматра да је тужени дужан да надокнади исплаћену отштету.

„У смислу напред наведеног прописа, на темељу којег је тужилац и исплатио утужену своту, дакле, по сили прописа о обавезном осигурању робе за време превоза железницом, конституисан је непосредни правни однос између тужиоца (ДОЗ-а) и оштећеника, односно осигураника Т. из С., од кога је Т. једино и могао да тражи накнаду штете причињену приликом превоза робе железницом. Истовремено, обавезним осигурањем, по сили прописа, његов је правни однос са железницом (туженим као возаром) у оквиру права и обавеза из обавезног осигурања.

„Исплатом отштете од стране тужиоца као осигуратеља ствара се нови правни однос, и то између тужиоца као осигураника и туженог као возара. Тужилац је, наиме, на темељу важећих прописа исплатио оштећенику Т. отштету коју је требало да исплати тужени као возар, под претпоставком да је до оштећења поштиљке дошло његовом кривицом. Тужилац потражује исплату спорне своте коју је исплатио као отштету оштећенику, на основу кривице туженог, услед чега утужено потраживање према туженом има карактер захтева за накнаду штете.

„Притом је без утицаја околност што се кривица туженог (железнице) претпоставља ако је до оштећења односно губитка поштиљке дошло за време превоза, те да је у случају отштетног захтева тужиоца (ДОЗ-а) тужени (железница) дужан да докаже чињенице за које сматра да искључују његову одговорност.

„Па кад се прихвати предње становиште о правном карактеру постављеног тужбеног тражења, онда се у конкретном случају има применити застарелост из чл. 19 закона о застарелости потраживања, тако да потраживање накнаде проузроковане штете застарева за три године.“

(Решење Врховног привредног суда Сл. 990/56 од 26 јуна 1957, објављено у *Збирци судских одлука*, књига II, свеска 2 из 1957 под бројем 543).

2. — Питање застарелости потраживања Државног осигуравајућег завода према железници у вези са обавезним осигурањем робе која се даје на превоз железници још од раније је предмет спора у нашој судској пракси. Суштина питања је да ли се у овом односу имају применити општи рокови застарелости предвиђени законом о застарелости потраживања или посебни рокови предвиђени законом о превозу железницом, односно за случајеве настале пре доношења овог закона правна правила која су тада важила у превозу железницом.

Одговор на ово питање, као што истиче Врховни привредни суд, зависи од оцене правне природе односа у вези кога је настао спор у овом случају. Питање је који је правни основ права Државног осигуравајућег завода према Железничком транспортном предузећу као трећем одговорном лицу у односу на осигурање које је, силом закона, настало између Државног осигуравајућег завода и пошљаоца робе моментом предаје робе на превоз железници.

Два су правна основа која могу доћи у обзир. То може бити суброгација или цесија, тј. изведено право осигурача. Исплатом накнаде из осигурања Државни осигуравајући завод је суброгиран, односно ступа у права осигураника према железници из уговора о превозу, или она на њега прелази путем цесије у моменту исплате накнаде из осигурања. Или, то може бити сопствена, непосредна тужба Државног осигуравајућег завода према железници за накнаду штете коју је ова нанела Државном осигуравајућем заводу изазивајући наступање осигураног случаја, а тиме и његову обавезу да плати накнаду из осигурања.

Ако се захтев Државног осигуравајућег завода заснива на суброгацији или цесији, онда ће и за завод важити рокови који би важили за однос осигураника (пошљаоца) и Железничког транспортног предузећа из уговора о превозу робе железницом. У обзир би дошла примена закона о превозу робе железницом, односно општа правна правила за спрове настале из уговора о превозу закључених пре доношења овог закона. Ако се пак захтев Државног осигуравајућег завода заснива на сопственој, непосредној тужби по основу накнаде штете, дошло би до примене закона о застарелости потраживања.

3. — Наше позитивно законодавство не даје одговор на горе постављено питање од кога, у крајњој линији, зависи одређивање рока застарелости који се има применити у овом спору. Док прописи из области обавезног осигурања путника предвиђају у посебним одредбама суброгацију Државног осигуравајућег завода, моментом исплате накнаде из осигурања, у права жртве-осигураника према железници, међу одредбама уредбе о обавезном осигурању свих пошљаци које се предају на превоз Југословенским државним железницама из 1947 нема одговарајуће одредбе. Отуда, одговор треба да потражимо у правној теорији, односно у општим правним правилима која се примењују у нашем праву. Питање је да ли су наведени правни основи чија примена долази у обзир прихватљиви у овом случају.

Питање правне природе права Државног осигуравајућег завода према железници као трећем одговорном лицу у вези обавезног осигурања робе на железницама спорно је у правној теорији. У погледу допуштности суброгације или цесије као основа овог права, наша пракса и правна теорија сагласни су да је она допуштена у овом случају. Низ правила Државног осигуравајућег завода за поједине врсте имовинског осигурања предвиђају и путем уговора обезбеђују суброгацију Државног осигуравајућег завода у права осигураника према одговорном лицу. Судска пракса такође је, ускраћујући право кумулирања на страни жртве, допустила суброгацију Завода засни-

вајући свој став на правном схватању да уговор о имовинском осигурању има обештећујући карактер и да, према општим правним правилима, Државни осигуравајући завод надокнађујући штету осигуранику, ступа у његова права према лицу одговорном за штету. (Види *Збирку одлука државне арбитраже*, св. III под бр. 179, св. IV под бр. 239 и 241, св. V под бр. 297 и св. VII под бр. 369). Прихватањем шире концепције суброгације по којој за суброгацију није нужно да се плаћа туђи дуг, већ је довољно да је у питању исплата дуга кога плаћак није обавезан да сноси дефинитивно, овај став судске праксе добија и своје пуно теориско оправдање.

За разлику од питања суброгације, тј. изведеног права осигурача, питање непосредне тужбе Државног осигуравајућег завода за накнаду штете према трећем лицу одговорном за штету, спорно је у теорији, а у пракси се ретко постављало (одлука Државне арбитраже НР Србије С. бр. 14731/53 од 8 децембра 1954 и С. бр. 9463/51 од 26 фебруара 1951). У тим ретким пресудама суд се изјаснио у прилог допуштања ове непосредне тужбе. Питање је у томе да ли Државни осигуравајући завод, поред изведеног права на основу суброгације или евентуалне цесије, има истовремено према одговорном лицу, односно према железници и непосредну тужбу за накнаду штете претрпљене услед тога што је кривицом железнице за оштећење пошиљке истовремено нанета штета и Државном осигуравајућем заводу у висини накнаде из осигурања коју је услед тога морао да исплати сопственику робе која је превожена. Обавеза Државног осигуравајућег завода из односа који настаје обавезним осигурањем робе у превозу железницом је неизвесна и будућа. Не зна се да ли ће и када наступити законом предвиђени осигурани случај, а са њим и обавеза Завода. Међутим, железница када је својом радњом, односно радњом или пропуштањем својих службеника довела до штете на осигураној роби, истовремено је нанела штету, поред власника робе, и Државном осигуравајућем заводу. Она је изазвала наступање осигураног случаја, а тиме и обавезу на исплату накнаде из осигурања коју је од будуће и неизвесне начинила извесном и доспелом обавезом. Та штета се састоји из износа који је Државни осигуравајући завод исплатио власнику робе. Отуда, на основу правила о деликтној одговорности, он има право на непосредну тужбу према железници.

Разлози изнети у прилог непосредне тужбе Државног осигуравајућег завода не могу се бранити. Он у овом случају не трпи штету. Бар не такву која даје право на накнаду. Изнето схватање полази од тога да се деликтна радња железнице у односу на Државни осигуравајући завод састоји у томе што је ова, својом радњом или пропуштањем, повредила извесно чињенично стање, односно законом или уговором створени однос између Државног осигуравајућег завода и власника робе и то на штету првог. Отуда, треба поћи од правне природе уговора о осигурању да би се утврдило да ли стварно постоји штета. Тачно је да се радњом трећег лица може

повредити постојећи законом или уговором створени однос између два лица и да то може повући одговорност за накнаду штете. Но осигурање има алеаторан карактер. Друго, накнада из осигурања коју исплаћује Државни осигуравајући завод има противрестацију у премијама које је он наплатио. *Alea* је ушла у процену ризика који се осигурава. Отуда и премија коју плаћа осигураник одговара степену ризика. Она је виша што је ризик већи, а осигураник је дужан да пријави промену ризика, што повлачи и промену премије. Стога за Државни осигуравајући завод, у овом случају, нема штете која му даје право на накнаду.

4. — У спору који је предмет наше анализе чињенице нису спорне између странака. Спорно је који се рок застарелости има применити на однос у питању.

При утврђивању одговора на претходно питање — питање правне природе спорног односа — од кога зависи рок застарелости који ће се применити, Врховни привредни суд је, пошавши од погрешног становишта, дао противречне разлоге.

Наиме, Суд прво утврђује да се оштећени власник робе могао обратити само Државном осигуравајућем заводу ради накнаде штете:

„У смислу напред наведеног прописа, на темељу којег је тужилац и исплатио утужену своту дакле, по сили прописа о обавезном осигурању робе за време превоза железницом, конституисан је непосредни правни однос између тужиоца (ДОЗ-а) и оштећеника, односно осигураника Т. из С., од кога је Т. једино и могао да тражи накнаду штете причињене приликом превоза робе железницом.“

Пошто је овим власнику робе ускратио право избора између захтева према железници и захтева према Државном осигуравајућем заводу и обавезно га упутио на Државни осигуравајући завод, Суд закључује да сада, исплатом накнаде из осигурања, настаје нови правни однос између Државног осигуравајућег завода као осигурача (у материјалу, вероватно штампарском грешком, стоји „осигураника“) и железнице као возара:

„Исплатом отштете од стране тужиоца као осигуратеља ствара се нови правни однос, и то између тужиоца као осигураника и туженог као возара. Тужилац је, наиме, на темељу важећих прописа исплатио оштећенику Т. отштету коју је требало да исплати тужени као возар, под претпоставком да је до оштећења пошиљке дошло његовом кривицом. Тужилац потражује исплату спорне своте коју је исплатио као отштету оштећенику на основу кривице туженог, услед чега утужено потраживање према туженом има карактер захтева ради накнаде штете.“

Ова два закључка Суда узајамно се искључују, те отуда не дају одговор на питање који је то нови правни однос у питању.

Дало би се, из тога што Суд наводи да је „Тужилац, наиме, на темељу важећих прописа исплатио оштећенику Т. отштету коју

је требало да исплати тужени као возар [...]“, закључити да је то суброгација, јер је правно правило да када неко плаћа туђи дуг, ступа, односно суброгиран је моментом исплате, у права лица коме је дуг исплаћен према правом дужнику. Но, ако оштећени по-шиљалац нема право да се обрати Железничком транспортном предузећу за накнаду штете, онда ни Државни осигуравајући завод није могао да исплати оштећенику „отштету коју је требало да плати тужени као возар“, нема ни суброгације.

При овоме, у наведеном делу образложења, Суд, мада то није у овом случају битно за решење спора, утврђује да железница, када је у питању штета, одговара за кривицу, тј. по принципу субјективне одговорности. Сматрамо прихватљивијим схватање да железница, пошто ствара повећану опасност по околину, одговара за ризик који је створила, по принципу објективне одговорности по којем се не тражи кривица да би постојала њена одговорност.

Остаје, дакле, питање да није реч о неком другом новом правном односу који је настао између Државног осигуравајућег завода и Железничког транспортног предузећа исплатом накнаде из осигурања власнику робе.

Према изнетом, могло би се поставити питање непосредне, сопствене тужбе Државног осигуравајућег завода за накнаду штете коју му је Железничко транспортно предузеће нанело изазивајући осигурани случај. Не мисли ли Суд на ту штету. Као што смо већ изнели, Државни осигуравајући завод не трпи у овом случају штету која би му давала право на накнаду. Плаћајући накнаду из осигурања он испуњава своју обавезу за коју је, као противпрестацију, примио премије. Отуда не може бити речи о непосредној тужби Државног осигуравајућег завода.

Такође, ни незвано вођење туђих послова не долази у обзир. Државни осигуравајући завод, плаћајући накнаду из осигурања, извршава своју обавезу а не поступа као *negotiorum gestor*. Друго, деловодство треба да је добровољно и претпоставља намеру вођења туђих послова, чега овде нема.

Према томе разлози пресуде не дају нам одговор на битно питање од кога зависи решење спора.

Да би се правилно утврдило који је правни однос у питању, треба поћи од тога да пошиљалац, односно власник робе има право избора између захтева према Државном осигуравајућем заводу и захтева према Железничком транспортном предузећу. Не слажемо се са, иначе чврстим, ставом наше судске праксе која му то право ускраћује. Реч је овде о два захтева који имају различите основе: према Државном осигуравајућем заводу однос обавезног осигурања робе, а према Железничком транспортном предузећу уговор о превозу. Пошиљалац, односно осигураник не може да их кумулира, тј. да их истовремено оствари оба у целини, али на њему је да бира којим ће се од ова два своја права користити. Позитивни прописи не дају основа да му се то право ускрати. Осигурање има за циљ да поло-

жај пошиљаоца робе учини сигурнијим у односу на ризик који прети његовој роби која се превози железницом. То не може имати за последицу губљење права према железници, чиме се његов положај слаби.

Отуда, моментом оштећења робе пошиљалац, односно власник је могао двојако да поступи. Да тужи непосредно железницу. Моментом када он буде намирен од стране железнице, отпада и обавеза Државног осигуравајућег завода јер не би било више штете. У другом случају, до кога је овде дошло, пошиљалац може да захтева накнаду из осигурања од Државног осигуравајућег завода. Овај је дужан да је исплати. Међутим, осигурање не може да доведе до ослобођења железнице од одговорности, као што се не може допустити да жртва истовремено оствари и накнаду штете од железнице и накнаду из осигурања. Не може се допустити да се путем осигурања обогати. Терет накнаде штете дужна је да дефинитивно сноси железница а не Државни осигуравајући завод. Отуда, исплатом накнаде из осигурања, када пошиљалац изабере да се користи својим правом према Државном осигуравајућем заводу, овај је суброгиран, до висине исплаћене накнаде, у права пошиљаоца, односно власника робе према железници. Државни осигуравајући завод према Железничком транспортном предузећу остварује право пошиљаоца из уговора о превозу које је суброгацијом прешло на њега, односно у која је ступио. Отуда право Државног осигуравајућег завода је онакво какво је постојало за самог пошиљаоца, са свим евентуалним приговорима. Према томе застарелост ће бити она која би важила за исти захтев док је постојао између пошиљаоца и железнице.

Када би се ово питање данас поставило, применио би се закон о превозу на железницама. Чл. 10, ст. 1 под (2), т. 2, овог закона предвиђа да застарелост захтева за овакво потраживање износи годину дана и да тече од дана издавања робе. Међутим, према одредби чл. 121, став 2, истог закона, на спорове из уговора о превозу робе који су закључени пре 1 маја 1958, међу које спада и спор који је предмет анализе, примениће се правила која су важила до доношења закона у време када је уговор закључен. Како је у питању штета која је настала повредом уговорног односа, то се има применити рок од 3 године који предвиђа чл. 17 закона о застарелости потраживања као општи рок за међусобна потраживања привредних организација из уговора о испоруци робе и из уговора о делу и услугама закљученим у оквиру њихове пословне делатности. У овом случају није прихватљива примена чл. 19 истог закона, за који се Суд определио, јер се поменути члан односи на штету која потиче из деликтне радње а овде није у питању таква штета. При овоме, рок застарелости од 3 године тече од момента када је почео тећи за власника робе, тј. од момента када му је уручена оштећена пошиљка.

Врховни привредни суд је исправно поступио када је одбацио примену чл. 21, ст. 4, закона о застарелости потраживања на којем је првостепени суд засновао своју одлуку. Наведени члан се односи искључиво на потраживање возарине из уговора о превозу робе.

Врховни привредни суд је исправно поступио и када је одбацио приговор Железничког транспортног предузећа. Закон о застарелости потраживања од 1953 садржи опште рокове застарелости и има се применити уколико посебним прописима нису предвиђени други рокови за поједине односе. Не могу правна правила из бивше уредбе о превозу железницом из 1940 која су се примењивала до доношења новог закона дерогирати, на основу закона о неважности правних прописа, један позитивни пропис, макар и општи. Она се не могу појавити као *lex specialis*. Друга је ствар била пре доношења закона о застарелости потраживања. Тада је железница могла поставити питање примене рокова које су ова правна правила предвиђала. У низу спорова она је то и учинила. Међутим, и тада је бивша Главна државна арбитража одбацила разлоге које је износила железница и стала на становиште да се у овом случају има применити општи рок застарелости који је важио за спорове између привредних организација и износио годину дана. (Овај став је задржан у читавом низу одлука и лепо је образложен у одлуци Главне државне арбитраже Гс. бр. 92 од 7 јуна 1940).

Др. Владимир Јовановић

Dr. Miliwoje Erić: *AGRARNA REFORMA U JUGOSLAVIJI 1918 — 1941.*
Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1958, 547 str.

О аграрној реформи, која је у бившој Југославије спровођена у периоду од 1918 до 1941, прилично се писало и расправљало у пред-ратном периоду, али скоро никад систематски и са потребном дозом објективности. Аутори многобројних чланака, написа и сличних публикација прилазили су проблему површно, заступајући притом интересе ове или оне политичке групе или странке. Ни неколико монографија посвећених овом питању није ни изблиза осветлило карактер, начин извођења, као и економски и социјално-политички значај ове мере. Због свега овога треба свакако поздравити појаву ове обимне студије, пошто она несумњиво попуњава једну осетну празнину у нашој економској литератури.

У првој глави, која обухвата више од једне петине целе књи-ге, на врло опширан и исцрпан начин третирају се основни проблеми и структура пољопривреде у појединим југословенским покрајинама у периоду до 1918. Тако се овде посебно излаже структура пољопривреде Словеније, Хрватске и Славоније, Војводине, Босне и Херцеговине, Далмације, Македоније и Старе Србије, Црне Горе и Србије. Сва ова излагања праћена су великим бројем статистичких и осталих података. Али би се у вези са овим методом излагања могло зажалити што аутор није уложио труда да материју коју садржи ово, у суштини уводно поглавље, изложи на један сажетији и концизнији начин. Иако је овде реч о покрајинама које су се развијале у сасвим различитим историским, економским и осталим условима, ипак је свакако било могуће и другојачије презентирати ову проблематику. На пример, могле су се или изложити заједничке одлике у вези са природним факторима и својинском структуром у пољопривреди које су карактеристичне за поједине покрајине, или да се свих осам покрајина подели на две до три групе према заједничким особинама које су најкарактеристичније за те покрајине и да се о њима говори на једном месту, — а да се после говори и о специфичностима појединих покрајина. Тако би материја била систематски изложена и не би било понављања до којих је нужно морало доћи када се чињенице о свакој покрајини излажу по извесној шеми. Тако се, на пример, скоро стално од једне покрајине до друге поново говори о питању својинске структуре, о улози социјалдемократских партија или о проблему односа сељака и радника, о проблему емигрирања сиромашних сељака, итд.

У другој глави говори се о стварању Краљевине СХС и првим мерама у вези са аграрном реформом. У оквиру ове главе опширно се говори и о присталицама и противницима аграрне реформе, при чему се посебно и опширно изнесе ставови и аргументи богатих и средњих сељака, феудалних земљопоседника, велепоседника, а тако исто и појединих политичких странака или група у односу на ово питање. Можда би се могло дискутовати о томе да ли је ово једноставно дељење на присталице и противнике аграрне реформе најприкладнији метод излагања, пошто су односи у предратном југословенском друштву били у суштини много сложенији. Међутим, у сваком случају нема довољно основа да се посебно говори о ставу бирократије и виших пољопривредних и шумарских стручњака у односу на аграрну реформу. Ово због тога што су чиновници и стручњаци могли имати своја оваква или онаква мишљења о аграрној рефор-

ми, у зависности од својих политичких убеђења, свог социјалног и класног положаја, итд., али они нису претстављали неки посебни фактор и посебну силу у ондашњем друштву и морали су, мање или више интелигентно или савесно, или чак и мање или више лојално, спроводити у живот прописе и директиве владајуће класе у вези са аграрном реформом, па иако их у души или уопште нису одобравали или су пак желели да се овакве мере спроводе много радикалније и одлучније и слично.

У трећој и четвртој глави говори се о субјектима и објектима, циљевима и органима за спровођење аграрне реформе, као и о самом начину њеног извођења у појединим покрајинама Југославије. Посебна пажња поклоњена је извођењу колонизације. Излагања посвећена овом проблему делују врло импресивно на читаоца показујући, ваљда више него сви други примери из праксе предратне Југославије, са колико су нехатности, неодговорности и неприпремљености предратни владајући кругови приступали решавању и спровођењу у живот овако важног питања као што је пресељавање великог броја сиромашног сељака из једних крајева у друге. Истовремено и на овом месту, као и у осталим деловима књиге, видимо са колико су бестидности и нескрупулозности ондашњи политичари искоришћавали прописе у вези са аграрном реформом и колонизацијом и крајњу беду сељака, беземљаша и колониста за своје себичне и уске личне и страначке интересе.

Пета и последња глава односи се на проблеме ликвидације и на економске, социјално-политичке и остале последице аграрне реформе.

У самом уводу књиге аутор изјављује да није сматрао нужним и неопходним компаративна излагања у вези са спровођењем аграрне реформе у неким другим европским земљама, пошто би то, како он каже, „изискивало одговарајућу анализу прилика и историског развитака других земаља, а тим путем дошло би се само до неколико општих закључака који се унапријед могу и претпоставити, јер су се све те реформе, изузев у Русији, одвијале у истом поретку“ (с. 15). Ово се не би могло примити као сасвим тачно. Иако је аграрна реформа у Југославији имала много специфичних обележја, ипак се не би могло устврдити да у овом погледу нема доста сличности са другим земљама, и то зато што су и друштвено-економски и историјски услови у којима су се развијале поједине, пре свега неке балканске и подунавске земље, у приличној мери слични онима у којима се развијала Југославија. Зато би било добро да је аутор, уз једну погоднију композицију целог дела и нешто концизнија излагања, избегао извесна понављања и добио могућност да, не проширујући обим саме књиге, посвети потребну пажњу упоређивању наше аграрне реформе са одговарајућим мерама у другим земљама. Такође би, чини се, било корисно да је аутор дао потребне компарације и између предратне и послератне аграрне реформе и колонизације у нашој земљи. Анализе и подаци у овом смислу учинили би дело потпунијим и још интересантнијим.

Сасвим је природно што су у оваквом раду који се односио на један релативно дуги период, где је требало савладати врло богат чињенични материјал, који увек прети да заведе и најискусније научне раднике, и где је требало анализирати сложене друштвено-економске односе, — могли да се појаве и извесни недостаци и пропусти. Али они ни издалека не умањују вредност овог интересантног дела. Аутор је у њему показао сигурност у коришћењу врло обимне литературе и у приказивању и анализирању великог броја чињеница и података који се односе не само на аграрну реформу извођењу у предратном периоду, него је, праћећи начен спровођења ове аграрнополитичке мере, дао истовремено и анализу друштвено-еко-

номског и политичког развоја Југославије у времену између Првог и Другог светског рата. Због свега тога овај рад претставља кориштан допринос нашој економској науци.

Др. В. Васић

Gabriel Lepointe: MANUEL D'HISTOIRE DES INSTITUTIONS ET DES FAITS SOCIAUX. Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1958, 391 pp.,

Gabriel Lepointe: DROIT ROMAIN ET ANCIEN DROIT FRANÇAIS (BIENS), Paris, Librairie Dalloz, 1958, 325 pp.

Реформа правне наставе која је извршена пре неколико година у Француској, изменила је и у знатној мери проширила наставу историјских предмета а нарочито римскога права за студенте који су одабрали отсек приватног права. По новом наставном плану историјски предмети на том одељку предају се кроз све четири године студија и то: на првој и другој години по два семестра под називом „Историја друштвених установа и чињеница“ (*Histoire des institutions et des faits sociaux*); на трећој години под називом „Римско и старо француско право“ (*Droit romain et ancien droit français*) један семестар, обавезно за све кандидате, облигационо право и један семестар, у алтернацији са предметом економска активност и флукуације (*les fluctuations et l'activité économique*), стварно право (*droit des biens*); и на четвртој години један семестар (под истим називом као и на трећој години) брачно и наследно право и паклони (*régimes matrimoniaux, successions, libéralités*). Књиге Габријела Лепointa писане су према новом наставном плану и намењене су: прва, студентима прве године а друга — студентима првог семестра треће године који су изабрали овај предмет.

I. Прва књига, сагласно службеном програму предмета, обухвата три велика одељка: кратак преглед институција античких медијтеранских земаља (стр. 7—73); детаљан приказ установа римске државе (75—342); и приказ установа Галије у франачкој епоси (343—384).

У првом одељку изложене су прво три основне фазе старих цивилизација: прва до средине XVI века пре н.е., у којој се издвајају три различита центра цивилизације — Египат, Месопотамија и Феникија и Крит —, установљавају велике државе и јавља ембрион међународних организација; друга, од XVI—IX века пре н.е., у којој, после хегемоније Египћана, равнотеже снага Египћана и Хитита и уздицања Ахејаца, долази до пропасти великих држава и уздицања Дораца, Јевреја и Феничана; и трећа, од IX—VI века пре н.е., у којој се води борба између неовавилонског царства и грчких групација и појављује у историји Рим. Затим су изложене основне политичке и правне установе Египта (14—20); основне установе клинописних права Вавилонца и Хитита (20—34), основне установе јеврејског права (34—40), и најзад политичке установе, економски живот, приватно право и „велике политичке идеје“ Грка — специјално Атине (41—73).

У другом одељку је излагање подељено у два периода: период „Старог Рима“ и класични и посткласични период. У оквиру првог периода изложени су најпре „историјски, религијски, економски и друштвени оквири старог Рима“ (77—108); затим извори права 109—115), грађански поступак (116—133); и породични односи и лица која нису сродници а налазе се под влашћу *paterfamilias*-а (133—172). У оквиру другог периода изложене су: „политичке и административне установе“, економија, „интелектуални и религијски миље“ и

друштвене установе (173—209), извори права (209—235), грађански поступак (235—265), „право личности“ — робови, ослобођеници и полуслободни (265—281), *status familiae, capitis deminutio* и правна лица (281—341).

У трећем одељку изложени су: установљење франачке династије, извори права и правни споменици (343—354), политичке и административне установе и „неке јавне службе“ (345—368); економија и „живот и организација друштва“ (368—373), црквене установе (373—380) и „развитак установа ка феудализму“ (380—384). На крају је наведено неколико уџбеника, збирки текстова и приручника који се препоручују студентима.

II. У другој књизи је на првих сто педесет страна обрађено римско а на других сто педесет страна француско стварно право од почетка до Наполеоновог кодекса. Историја римског стварног права подељена је у два периода: старо право (до другог Пунског рата) и класично и посткласично право. У оквиру првог периода изложени су: појам и класификације ствари које су настале у овом периоду (5—8); појам својине и државине (9—14); начини за прибављање својине (14—25), заштита својине (25—28) и службености (29—33). У оквиру другог периода изложени су: нове класификације ствари (38—45), разни облици својине и државина (46—72), начини прибављања својине и заштита својине (73—128); службености и остала стварна права на туђим стварима (131—152).

Историја старог француског права подељена је на пет периода: период римске Галије, франачки период, Средњи век, последња три века монархије и период револуције до 1804. У оквиру сваког од ових периода изложени су, са мање или више детаља према значају установе у том периоду: подела ствари, својина на непокретним и покретним стварима, преношење својине и стварних права (али не и на случај смрти, јер наследно право спада у програм четврте године), службености и друга стварна права. Посебно поглавље посвећено је неким правима породице карактеристичним за феудално право.

Иако је прва књига писана као приручник (*manuel*) а друга као кратак уџбеник (*précis*), оне се ни по обиму ни по начину излагања не разликују. Заједничка им је особина што су писане изванредно лаким, скоро литерарним стилем, који чини да читаоцу сви појмови постају јасни и једноставни, што су подела на поглавља, наслови и поднаслови означени изванредно логично и прегледно и што су у највећем броју случајева изложени новији али само проверени резултати научних истраживања. Због ових особина обе књиге несумњиво заслужују да буду поздрављене и истакнуте као одлични уџбеници, иако издвајају извесне примедбе које су им заједничке, мада се са више права могу учинити првој књизи — приручнику. Истакао бих две примедбе које ми се чине најважније. Прва је у томе што се нигде не указује на различита мишљења која постоје о неким изложеним питањима и што се читалац нигде не упућује на литературу нити на одговарајући научни апарат. То је, међутим, потребно не само зато да би књига могла бити консултована и од оних који нису студенти, него првенствено зато да се студенти наведу на размисавање и свесно опредељивање за једно или друго мишљење и да се код њих изазове жеља за продубљеним проучавањем питања и евентуалним истраживачким радом на њима. Осим тога, излагање материјала без контроверзи и литературе чини да индивидуалност аутора постаје мање уочљива. Чини ми се да је недостатак обе књиге и у томе што установе нису изложене довољно историски, није указано довољно на развитак појединих установа и на чињенице које су такав развитак условљавале. Томе, међутим, треба посветити доста пажње у сваком уџбенику историје због

једног од задатака који има настава историских предмета на правним факултетима: да студенте науче да правне установе и друштвене појаве увек гледају у њиховој повезаности са условима који су их изазвали. Отклањање ових недостатака би несумњиво допринело да ова два одлична уџбеника професора Лепоента буду још кориснији.

Др. Драгомир Стојчевић

Schönke — Schröder: STRAFGESETZBUCH KOMMENTAR, München und Berlin, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 8 Auflage, 1957, XVI + 1269 S.

Већ са првим својим издањима Шенкеов коментар је заузео једно од најугледнијих места међу коментарима Немачког кривичног законика. Иако се појавио далеко после Лајпцишког и Колтраушовог коментара, он је врло брзо стао у исти ред с њима, а у нечем и испред њих. Рекли бисмо да се он одликује криминолошким погледом на проблеме и тежњом да се и криминолошком методологијом допринесе њиховом решењу. Ово нарочито долази до изражаја од петог издања коментара. Лајпцишки и Колтраушов коментар умногом су обележавали полазна становишта Биндинга односно Листа или боље речено први је настао на темељима немачке класичне школе — Биндинговог нормативизма, док је други основан на схватањима социолошке школе — Листових тежњи формулисаних у крилатици „Кажњава се не дело већ учинилац“. Са овим као да је Колтраушов коментар наговештавао радикалне измене методолошке природе, а са тим и нова решења за кривично правосуђе коме су коментари првенствено и намењени. Међутим, до тога није дошло. И овде је на месту примедба, која је учињена Листу, да је, изузев код неких питања, например код материјалне противправности, остао при традиционалном правном методу. Овај приговор чини нам се да нарочито погађа коментар откако га је после Колтраушове смрти наставио Рихард Ланге. Остаје да погледамо шта је Шенке уградио ново или боље речено шта је покушао да унесе као ново у иначе већ типизирани структуру коментара једног кривичног законика.

И за нас остаје на снази напомена да приказ коментара спада у најнапорније послове и да не може да се обави у потпуности успешно, јер би то изискивало третирање свих ставова коментатора. Стога је наша пажња и усмерена само на криминолошке потезе у коментару, јер тога има код Шенкеа више него код других, то је онај корак да се кривично правосуђе обогати савременим резултатима науке о криминалитету.

Циљ коментара је био и остао да кривичног правосуђу пружи стање судске праксе и правне науке као и да онима који проучавају кривичноправне проблеме омогући њихово свестрано студирање.

Коментарисању самих кривичноправних прописа претходи један увод, чија је корисност несумњива. Овај увод је не само теориска потка онеме који коментар узима у руке да се њиме служи, већ је исто тако и преглед основних ставова самог коментатора. И када се код Шенкеа упознамо са овим ставовима, нама се неизбежно намеће закључак да се он не појављује као новатор у области кривичноправне догматике. Не, Шенке је савестан и вредан раденик на ономе што у кривичној науци претставља бипартитицију немачке школе Листовог смера. Он је био такав раденик, јер га је, нажалост, смрт отргла врло рано. Првог маја 1953, када је после кратке али тешке болести умро, био је стар свега 45 година. Немачка кривична наука њему дугује Институт за инострано и међународно кривично право у Фрајбургу и са њим је изгубљен један од маркантних претставника на пољу међународне сарадње у области кривичног права.

Задржимо се сада на Шенкеовом криминолошком захвату у коментару. Већ на први поглед се запажа да је захват местимичан, што ће рећи да сви проблеми, кривична дела и кривци нису подвргнути криминолошком посматрању. Но, исто тако пада у очи и јако добро разрађена материја о одмеравању казни и примени мера безбедности. Систематика коментара је проткана изношењем статистичких података и ставова криминалне социологије, док су резултати других наука, а поглавито природних, узети у обзир приликом расправљања одговарајућих проблема.

Наведени статистички подаци потичу по правилу из 1953 и припадају судској статистици, наиме показују број осуђених лица за односно кривично дело. Нема сумње да свако примењени статистички метод не казује много кривичном правосуђу. Потребно је показати кретање криминалитета, а за то нису довољни подаци за једну или две године. Стога треба прибећи изради кривуље кретања криминалитета, јер се тако може отворити пут кривичном правосуђу за извештај криминолошког став. Друго је питање да ли је дозвољено задржати се само на судској статистици и оставити по страни друге статистике као што су, на пример, полициска и затворска статистика. Не треба изгубити из вида да свако ново издање коментара треба да прате и нови статистички подаци, што у седмом и осмом издању коментара није случај. Подаци су још увек Шенкеови. Шредер се као Шенкеов наследник мора потрудити око тога. Истина је да би криминолошка страна коментара јако повећала његов обим и да је дело замишљено у једном тому као и да се већ сада налази на граници дозвољене величине. Но, ово схватање не би било прихватљиво. Поставља се питање да ли се хоће или не да и даље негује Шенкеова замисао? Ако је одговор позитиван онда обим не може бити препрека. Дакле, позитиван одговор намеће обраду статистичких података у облику кривуља о кретању кривичних дела и других питања криминалитета, с тим што би се указало на потребну опрезност код узимања у обзир статистичких резултата. Уз то примена статистичког метода не би смела да остане усамљена односно лишена међусобне повезаности са осталим инструментима у склопу целивитог проучавања криминалитета.

Што се тиче излагања ставова криминалне социологије у коментару ситуација је доста сложена. Ову сложеност проузрокује можда и сама варијабилност појма криминалне социологије, која се креће од криминалне биологије до криминологије, наиме променљивост основних поставки на којима се она изграђује. Неки криминолози као да сами нису начисто са овим. Тако је, на пример, Ф. Екснер од Шенкеа често цитирани криминолог једну и те исту систематски обрађену материју у издању од 1939 подвео под наслов „Криминална биологија“, а 1949 овај наслов је заменио насловом „Криминологија“. Нешто слично се одиграло и са Е. Мезгером у погледу његове „Криминалне политике на криминолошкој основи“ из 1942 (друго издање) и његове „Криминологије“ издате после Другог светског рата. Посреди је спор о биопсихичким и социолошким факторима криминалитета. Уз то се испољава и тежња за изградњом типологије. У коментару се доста често указује на ове или оне типове учинилаца кривичних дела. Међутим, ова тенденција може бити судбоносна за конкретне потезе кривичног правосуђа. Стога је треба отклонити или у најмању руку свако навођење типова пропратити потребним резервама. Рекли смо да се претежно срећемо са биопсихичким дескрипцијама, док социолошке анализе недостају. У коментару је занемарено изношење фактора криминалитета, а поготову социолошких. Истина, ово је и тежак посао јер нужно мора да почива на конкретним и свежим подацима, али се од овог посла не смемо клонити. Иако из реченога излази да у овим криминолошким потезима у Шен-

кеовом коментару има непотпуности, ипак они претстављају још један моменат више за позитивну оцену овог коментара и за његову савременост с обзиром на развој науке о криминалиту. Оно што се не оствари при првом кораку остаје да буде учињено касније. Дакле, даљи напор припада Шенкеовом настављачу, универзитетском професору Хорсту Шредеру.

Шредер је коментар наставио са седмим издањем, у које није унео значајне измене. Но, већ у самом издању налазимо ново прокоментарисане прописе о саучешћу, стицају и добрим делом о покушају као и Шредерове коментаре неких других прописа. Он се засада креће поглавито у границама правне методологије, али треба очекивати да поштујући Шенкеову замисао неће остати при овом.

Др. Д. В. Димитријевић

Edmond Noël Martin: L'OPTION ENTRE LA RESPONSABILITÉ CONTRACTUELLE ET LA RESPONSABILITÉ DELICTUELLE. Paris, Librairie générale de droit et du jurisprudence, 1957, 210 pp.

Веома студиозно написана, књига Едмона Мартена третира питање опције између уговорене и деликтне одговорности у француској правној науци, законодавству и пракси. Но и поред националног карактера дела, питања у њему захваћена и решења која су дата интересантна су и за нашу правну науку и праксу. Посебно за праксу с обзиром на недостатак важећих позитивноправних прописа у области грађанскоправне одговорности, а нарочито због заиста актуелног и важног питања односа ових двеју одговорности.

Грађанскоправна одговорност састоји се из две одговорности: уговорне и деликтне. Питање је да ли лице које претрпи штету због повреде једне уговорне обавезе може да бира на основу које ће се од ових двеју одговорности њена штета репарирати, тј. има ли право опције. Да би дао одговор на ово питање, аутор претходно испитује међусобни однос ових двеју одговорности, евентуални примат или универзалност једне од њих. Стварајући ове две врсте одговорности, законодавац је свакој од њих дао одређено поље примене. А управо то поље примене је главна карактеристика сваке од њих. Уговорна одговорност је допуна уговорним односима. Она се примењује увек када је у питању штета коју једна уговорна страна причини другој повредом неке уговорне обавезе. Ова повреда се састоји у неизвршењу уговорне обавезе, у задоцњењу извршења или у неправилном извршењу. Оштећено лице има да докаже постојање обавезе и штете која је настала због неиспуњења обавезе. Кривицу штетника, која је основ ове одговорности, она не доказује; кривица се претпоставља. Штетник се може ослободити своје одговорности доказујући да до њега нема кривице за проузроковану штету, по општим правилима о ослобођењу од одговорности. Посебна карактеристика ове одговорности је што се она може, у границама закона, ограничити или искључити. Деликтна одговорност постоји у односима из проузроковања штете лица која нису била ниукаквим уговорним односима. Деликтна одговорност је израз императива једног поретка који захтева да се свака причињена штета накнади, а забрањује да се одговорност на било који начин може искључити.

Основно питање, које је поделило теоретичаре на присталице и противнике опције, јесте питање да ли уговорна одговорност искључује деликтну. Присталице опције сматрају да је општи принцип — ко другоме проузрокује штету дужан је да му је накнади — свеобухватног и императивног карактера и да кадгод постоји штета оштећени може тражити њену накнаду по основу деликтне одговорности. Они признају постојање и уговорне одговорности, али је посматрају

само као допуну првој. Странке могу уговором модифицирати своју уговорну одговорност, али не могу уговором ништа мењати у деликтној одговорности. Када нико споразумом не може искључити своју деликтну одговорност, зашто би се дозволило странкама да уређујући своје уговорне обавезе и своју одговорност у случају повреде тих обавеза могу то да чине. Овим аргументом присталице опције бране свој став сматрајући да оштећена уговорна страна може тражити накнаду штете било по основу уговорне, било по основу деликтне одговорности. Може да бира с обзиром на користи које јој свака од њих у конкретном случају пружа.

Противници опције (којима се аутор придружује) полазе од принципа слободе уговарања и обавезне снаге уговора. Законодавац је прописао и регулисао уговорну одговорност. Он је странкама дозволио да могу, у границама дозвољеним законом, уговором искључити, ограничити или на други начин модификовати своју уговорну одговорност. И када је тако с једне стране створио уговорну одговорност а са друге стране дозволио њено модификовање путем уговора, поставља се питање да ли се може усвојити једно друго, супротно становиште по коме све то регулисање путем уговора нема никакве вредности и важности за једну од странака. Признањем опције ништи се један основни принцип у области уговорног права, принцип да је уговор закон за странке. Кад се пође са те тачке гледишта онда се оштећеној странци ниуком случају не би могло признати могућност да бира да ли ће се придржавати у уговору садржаних обавеза о одговорности, било изричито од странака уговорених, било у случају њиховог не изјашњавања законом прописаних, које управо ступају у дејство онда када је нека уговорна обавеза повређена. Оштећена страна, дакле, не би могла да од одговорне странке тражи накнаду по основу деликтне одговорности јер је везана уговором и уговорним обавезама за чију повреду је предвиђена једна друга, уговорна одговорност. Наравно да странке могу уговорити да ће се њихов однос у случају настанка штете проузроковане повредом уговорних обавеза регулисати применом правила о деликтној одговорности. На овим аргументима, вољи законодавца и принципу обавезности уговора противници опције заједно свој став. Противан став довео би само до анархије у области уговорних односа.

Аутор и остали противници опције указују на извесне тешкоће које су довеле до тога да је и судска пракса нестална у својим одлукама о признању односно непризнању опције оштећеној страни. Реч је о питању када постоји уговорна обавеза чија повреда доводи до примене уговорне одговорности? Да би постојала уговорна одговорност због проузроковане штете потребно је да између странака постоји уговорни однос, да је штета настала повредом неке у уговору садржане обавезе и, коначно, да постоји кривица. Закључујући уговор странке преузимају различите обавезе. Неке од њих оне изричито уговарају. Њихово постојање је лако утврдити. Међутим, много је теже са обавезама које постоје, али које странке нису изричито предвиделе, већ се мора из намере странака закључивати да ли је нека обавеза била или није предвиђена споразумом. Посебно тежак проблем претстављају обавезе које закон прописује да постоје као последица коју правичност, обичај и закон дају облигацији према њеној природи. У оба ова случаја суд је позван да цени да ли нека обавеза, која је повређена, постоји у уговору и следствено томе да ли постоји уговорна одговорност или је пак обавеза изван уговора и постоји деликтна одговорност. Ово фактичко питање је веома важно а у исто време и тешко јер његово решење често зависи од релативно субјективног критеријума. Испитујући постојање једне обавезе у уговору, а желећи да накнади штету оштећеном, судија ће сматрати да обавеза није садржана у уговору, само

зато да би применио деликтну одговорност која је можда у том случају за оштећеног кориснија, и чију примену правичност захтева. Правичност је стварни разлог због кога суд често примењује деликтну одговорност иако је извесно да је штета наступила повредом једне уговорне обавезе, када дакле постоји уговорна одговорност.

Посебан проблем претставља постојање по природи разних облигација. Постоје одређене облигације (*obligation déterminée*) и облигације опрезности и брижљивости (*obligation de prudence et de diligence*). Код првих обавеза је тачно одређена и оштећени има само да докаже постојање обавезе и штету. Друга страна може да докажује да до ње нема кривице због неизвршења обавезе односно настанка штете. Међутим, код других је ствар, бар у погледу доказивања, сасвим друкчија. Оштећена страна мора да докаже кривицу друге уговорне стране због неизвршења овакве обавезе. Тако код уговора о лечењу лекар се не обавезује да ће излечити болесника него да ће предузети све мере опрезности и брижљивости да га излечи. Уколико га не излечи не постоји никаква његова одговорност. Он може једино одговарати ако се при предузимању наведених мера понашао онако како није требало, то ће рећи ако је крив, што има да докаже супротна страна, у конкретном случају лица оштећена смрћу болесника. Због оваквог доказивања кривице, уговорна одговорност постаје слична деликтној, јер су и доказивање и саме кривице слични. Зато судови често при повреди оваквих облигација примењују деликтну а не уговорну одговорност. Посебну врсту обавеза претстављају обавезе сигурности (*obligation de sécurité*) које је створила доктрина. Она их је створила код уговора о раду, уговора о превозу и још неких уговора. Ова обавеза је једна претпоставка по којој се сматра да се код одређених уговора једна странка обавезује да друга странка остане жива и здрава по извршењу уговора. Ова обавеза је уствари створена да се оштећеник ослободи обавезе доказивања кривице штетника. А то се постиже прелажењем са терена деликтне на терен уговорне одговорности уношењем у уговор ове обавезе сигурности. А то умногоме олакшава положај оштећене стране јер не мора доказивати кривицу. Странка чија се кривица претпоставља може се ослободити одговорности по општим правилима о ослобођењу од одговорности. Доктрина је ову обавезу створила да би олакшала положај радника који претрпе повреде на послу. Но она никад у пракси није била прихваћена јер у време кад је створена донет је закон о несрећама на послу, а доцније и закони о социјалном осигурању, тако да се питање обештећења радника више није постављало, па је се тако и ова обавеза сигурности показала као непотребна. Она је нашла своју практичну примену код једног другог уговора, код уговора о превозу. Чак и када је прихваћена теорија објективне одговорности, а посебно одговорности за опасне ствари, судска пракса је и даље чврсто остала на принципу уговорне одговорности превозиоца, ма да је у неколико случајева отступила од свог става и применила деликтну одговорност.

Посебни проблем претставља увођење појма опасне ствари и стварање теорије о одговорности за створени ризик у оквиру деликтне одговорности. Аутор сматра да се није ништа изменило у природи уговорне одговорности зато што се извршење једног уговора врши путем опасне ствари. И једна и друга страна се служе њом иако знају да је опасна. Самим тим и једна и друга носе ризик тако да уколико је за једну страну настала штета од опасне ствари путем које се извршава уговор, друга страна може тражити накнаду штете по принципима уговорне одговорности.

Мада увиђа тешкоће које постоје у овој проблематици, аутор ипак чврсто стоји на становишту да опција треба да је у сваком

случају забрањена. Нама се чини да има случајева када се опција мора дозволити. Најтипичнији пример је код односа деликтне одговорности за штету проузроковану од опасне ствари и уговорне одговорности, где је у случају настанка штете од опасне ствари, за оштећеног прва повољнија од друге. То доказује и француска судска пракса која је у таквим случајевима колебљива, мада код једног типичног уговора где наилазимо на опасну ствар, код уговора о превозу, чврсто стоји на позицијама уговорне одговорности. Уопште француска судска пракса је веома колебљива у питању опције, и, мада је начелно забрањује, ипак је често признаје. То може само да буде доказ више противницима опције да решење тог питања, ма како га они правно аргументисали, није ни лако ни једноставно, а тешко да се може дати једно решење у свим случајевима.

Добросав М. Митровић

Louis J. Regan: DOCTOR AND PATIENT AND THE LAW, St. Louis, the C. V. Mosby Company, 1956, 716 pp.

Последњих деценија запажено је у Сједињеним Америчким Државама огромно повећање броја тужби против наводног несавесног поступка лекара и осталог медицинског особља. То је дало повода аутору да својом књигом потстакне интерес лекарске професије за боље проучавање својих законских права и дужности. Он је у томе и успео (а пет издања његовог дела то сведоче) и књига претставља ризницу корисних закључака из праксе, јер претреса све важније аспекте односа лекар — пацијент, дајући прецизне дефиниције правно-медицинских појмова с којима се сусреће.

Услед обимности садржине ограничићемо се на кратак преглед изложених питања. У покушају да дефинише несавесни рад и немар лекара, аутор у почетку изражава мишљење да се и једно и друго не могу обухватити заједничком дефиницијом која би прецизирала какво понашање лекара доводи у свим околностима до повреде његове законске дужности у односу на пацијента.

Аутор истиче да се лекар не мора прихватити лечења одређеног пацијента, али, кад то једном учини, он мора дати све од себе да лечење спроведе у складу са својим најбољим могућностима. Опште је правило, међутим, да лекар не гарантује за успех лечења, осим ако је довољно необазрив да се на то обавезе.

Посебно је обрађен проблем повећане одговорности лекара код операција код којих је потребно обезбедити претходни писмени пристанак пунолетног и свесног лица — пристанак за малолетнике обавезно дају родитељи или старатељи. Но пристанак пацијената на недозвољену операцију не ослобађа лекара од одговорности. Проблем се компликује кад се открије да у току операције треба извршити даљу хируршку интервенцију, на коју пацијент, није изричито пристао.

Исцрпно је изложено и питање одговорности лекара за дела трећих лица (нехат лекара-партнера, асистента, помоћног особља). Лекар је одговоран за штету коју је проузроковао сам или преко трећег лица које је радило у његово име (агент). У болницама, лекар је одговоран и за грешке болничког особља ако оно ради под његовим непосредним надзором, и зато је дужан да то особље контролише.

Аутор расправља и о питању улоге лекара као вештака на суду. И у америчкој судској пракси опште је правило да суд не узима у обзир мишљење обичног сведока. Од утицаја је само мишљење вештака стручњака. Сваки лекар опште праксе може бити вештак.

за било који медицински случај, али је разумљиво да исказ специјалисте има већу вредност. Аутор оштро критикује установу сталних професионалних вештака „сваштара“, и залаже се за идеју од суда именованих вештака *ad hoc*, између извесног броја лекара које предложе странке.

Расправљајући о општој одговорности лекара, аутор износи начело да, иако је у питању нехат или пропуст у обављању држности, лекар не може бити одговоран уколико пацијент због таквог нехата или прогуста не претрпи озледу или нарушење здравља. И у том случају мора се по општем начелу непобитно установити да је такво чињење односно нечињење лекара било непосредни узрок нарушавања здравља болесника. С друге стране, у највећем броју националних законодавстава, немар пацијента у спровођењу лекарских налога сматра се као разлог ометања оздрављења. Он, по правилу, ослобађа лекара од одговорности, али је веома тешко доказати га. С овим у вези у законима налазимо прописане рокове у којима такав пацијент може тужити лекара — у смислу ограничења права пацијента. Аутор оправдано заступа мишљење да, ипак, ти рокови морају бити еластични. У америчкој пракси рок ни у ком случају не почиње да тече пре но што се заврши контакт лекар — пацијент, а по другим законодавствима, док пацијент не сазна за своје стање. Рок за подношење тужбе не тече док је пацијент малолетан.

Аутор расправља о питању доказа и излаже њихове врсте, углавном према опште усвојеним нормама. Тако, нехат лекара се не сме претпоставити, него доказати. Нехат се не претпоставља ни на основу негативног резултата лечења, а нема ни одговорности лекара за грешку у оцени и дијагнози, учињену у најбољем уверењу. Доказујући тужбу, обично тужилац-пацијент мора да тражи мишљење лекара-вештака, што је сагласно општем правилу о терету доказивања. Са своје стране лекар, да би доказао оправданост поступка лечења, може приложити свој лекарски дневник. Али је доказивање оправданости усмених лекарских упутстава много теже. У случају да и лекар и пацијент изведу сваки свог вештака који обично дају пред судом потпуно супротне изјаве, а обојица су лекари — јавља се озбиљан проблем како порота (или професионални суд), састављена од лаика у медицинској науци, може да донесе правилну одлуку.

Даље странице посвећене су проблему абортуса — о коме се много расправља у већини земаља у свету, затим занимљивом новом проблему медицинско-правних аспеката вештачке инсеминације, дужностима лекара у пробама крвних група при доказивању очинства и одговорности при употреби контрацептивних средстава. Аутор претреса и улогу лекара у случају ангажовања од стране *coroner*-а, иследника познатог у земљама *Common law*-а, чија је дужност да, између осталог, испитује смртне случајеве код којих се појави сумња на убиство. Минуциозно је обрађено и питање одговорности лекара за злочиначки немар и непознавање вештине, који резултирају у смрт болесника и због којих лекар може бити кривично одговоран.

Прелазећи на улогу лекара у старању друштва о душевно нездравим лицима, аутор констатује да је тешко, ако не и немогуће, одредити појам „душевно нездрав“, и да та реч значи било који степен отступања од нормалног. Па ипак америчка правна литература углавном своди појам душевне оболелости на ненормално стање менталних и моралних својстава које особу спречава да разликује право од неправда. Држава се стара о заштити таквих лица и о заштити средине од њих, при чему улога лекара заузима значајно место.

У овој успелој књизи чији значај лежи и у томе што исцрпно разрађује читав комплекс питања, видљиви су резултати обимног

рада. И ван граница земље за коју је писана, она је у стању да заинтересује и правнике и лекаре, као богат збир искустаза, осветљавајући на приступачан начин један домен њиховог интересовања, а посебно тешко питање одговорности лекара.

Књига на крају садржи велики број коментарисаних случајева из америчке судске праксе, као и индекс употребљених правних, медицинско-правних и медицинских појмова.

(Из Института за упоредно право)

Ђурица Крстић

Mustafa Kamarić: PROBLEMI UREDBE s naročitim ozbirom na šroka ovlašćenja, Sarajevo. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1957, 227 str. (Djela, knjiga IX, Odjeljenje istorisko-filozofskih nauka, knjiga 8.)

У предговору академик и професор Иво Крбек истиче да је професор Мустафа Камарић својом упоредноправном монографијом о проблемима уредбе дао значајан прилог нашој правној теорији.

Проф. Камарић у уводној глави подвлачи да давање широких овлашћења извршној власти од стране законодавне, што све више и обимније чини последњих деценија у буржоаској и социјалистичкој демократији, претставља озбиљан поремећај нормалних односа између те две власти. С тим у вези постављају се правној науци два питања: 1) питање односа између праксе широких овлашћења и начелно постављених односа између извршне и законодавне власти у буржоаској демократији с једне стране, и начела социјалистичке демократије, с друге стране; и 2) питање уставности широких овлашћења када она нису уставом никако или нису јасно предвиђена. — У другој глави (Појам уредбе) расправљају се питања: облици учешћа извршних органа у законодавству, место уредаба у хијерархији нормативних аката, однос уредбе према закону, обележје уредбе на основу широких овлашћења и појамна и термилошка конфузија ових уредаба са указним законодавством (*décrets-lois*). — Трећа глава је посвећена проблему категоризације уредаба. — У четвртој глави (Широка овлашћења за доношење уредаба) говори се о разлозима увођења праксе широких овлашћења, затим о тој пракси у неким буржоаским демократијама и у старој и новој Југославији, и најзад, о ограничењу широких овлашћења. — Пета глава (Уставност и правна природа широких овлашћења) претреса разне правне теорије у вези са проблемима уставности доношења уредаба са законском снагом у стању нужде кад устав предвиђа и кад не предвиђа непосредно широка овлашћења извршне власти, и уставности широких парламентарних овлашћења извршној власти без уставне подлоге. — У шестој глави расправљају се питања појма, рока и дејства ратификације уредаба на основу широких овлашћења. — Седма глава је посвећена питањима контроле уредаба и њиховим врстама (скупштинској и судској). — На крају књиге дат је резиме на француском језику, као и литература.

ЗБИРКА ПРОПИСА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ЗАКОНА О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ. *Са стручним објашњењима за примену ових прописа.* Објашњења дао Александар Давинић. Редактор Богдан Мајсторовић. Београд, издање „Службеног листа ФНРЈ“, 1958, 102 стр.

У уводу ове збирке дата су потребна општа објашњења о усклађивању ранијих прописа са законом о општем управном поступку. Поред овог корисног општег објашњења дати су текстови савезних прописа о усклађивању ранијих прописа са законом о општем управ-

ном поступку. Нарочита је вредност ове збирке што су дата и ближа објашњења шта садрже одредбе о управном поступку из ранијих савезних закона у појединим управним областима које остају још на снази. Ова савесна објашњења доприносе бржем сналажењу које одредбе посебних поступака и сада важе. Поред ових текстова о усклађивању ранијих савезних прописа са законом о општем управном поступку у збирци су још и правилник Секретаријата Савезног извршног већа за општу управу о накнади трошкова сведоцима, вештацима и тумачима у управном поступку, упутство Државног секретаријата за послове финансија за издавање уверења о имовном стању и упутство Секретаријата Савезног извршног већа за општу управу о обрасцима у управном поступку. У збирци су објављене и две инструкције Секретаријата Савезног извршног већа за општу управу. Једна се тиче организовања службе евиденције по чл. 300 закона о општем управном поступку а друга се односи на примену чл. 171 и 172 закона о општем управном поступку односно даје извесна објашњења о спорним питањима у вези са издавањем уверења и доказне снаге уверења. Ове две инструкције нису објављене у *Службеном листу ФНРЈ* па је добро што су их приређивачи ове збирке овде објавили. Све то доприноси да ова збирка прописа може корисно послужити нашој пракси за што лакшу и бољу примену прописа о управном поступку.

ЗАКОН О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ СА САВЕЗНИМ И РЕПУБЛИЧКИМ ПРОПИСИМА ДОНЕТИМ ЗА ЊЕГОВО ИЗВРШЕЊЕ Предговор академика и професора Др. Ива Крбека. Београд, издање „Савремене администрације“, II издање, 1958, 343 стр.

У обимном предговору (стр. 5—65) проф. Крбек је сажето изложио закон о општем управном поступку и објаснио извесне његове важније одредбе.

Ова збирка је уствари читав мали зборник јер су поред текста закона о општем управном поступку објављени и текстови савезних и свих републичких прописа који су донети за извршење закона о општем управном поступку. С обзиром да већ у збирци има таквих двадесет различитих прописа (закона, уредаба, одлука, правилника, наредаба), добро је да су на једном месту сви сакупљени. На крају збирке је регистар појмова. Ова ће збирка знатно олакшати тражење многобројних прописа у вези са законом о општем управном поступку.

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW (A Quarterly published by the American Association for the Comparative Study of Law), Ann Arbor, Vol. 7, No. 1, Winter 1958. — Alf Ross: Delegation of Power. — Hugo J. Hahn: Control under the Euratom Compact. — William Eaton: Canadian Judicial Review and the Federal Distribution of Power. — Juan G. Matus Valencia: The Centenary of the Chilean Civil Code.

ANNALES DE LA PROPRIÉTÉ INDUSTRIELLE, ARTISTIQUE ET LITTÉRAIRE, Paris, T. XCI, No. 4, Octobre—Décembre 1957. — J. Bellon: Quelques notions sur les droits des inventeurs en U.R.S.S.

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 31e année, Nos. 142-143, Avril—Juin 1958. — Joseph Hours: La politique pontificale. — Bernard Lavergne: Le chancelier Adenauer réarme et nazifie l'Allemagne à vitesse accélérée, mais le peuple allemand est très opposé à l'armement atomique de la Bundeswehr — A. P.: La situation actuelle en Allemagne Fédérale. — Geoffrey Fraser: Une entrevue Eisenhower—Krouchtchev sera-t-elle très utile? — E. N. Dzelepny: Le général Speidel. — Jacques Caulais: Le marxisme sera-t-il un jour un terrain de religion? — Bernard Lavergne: Le problème de l'Union Française — La Communauté franco-africaine a déjà pris naissance. — La fin du Pacte Atlantique. — Fictions et réalités des Communautés Européennes; le fiasco de la Communauté du charbon et de l'acier; l'impossibilité du Marché Commun.

L'ANNÉE SOCIOLOGIQUE, Paris, trois^{ème} série (1955-56), 1957. — A. Davidovitch: L'escroquerie et l'émission de chèque sans provision. Ова обимна студија даје главне резултате једне анкете о кривичним делима преваре и издавања чекова без покрића на подручју сенског департамана. Она улази у оквир истраживања криминалне социологије која је започео Центар за социолошке студије у Паризу под руководством проф. А. Леви-Брила (H. Lévy-Bruhl). У студији је објављена врло велика грађа и обрађена је нарочита пажња оним странама криминолошких проблема о којима судска статистика не даје довољно или никако податке. — D. Victoroff: L'applaudissement — une conduite sociale. Аутор анализира аплауз као друштвено изражавање одобравања и истиче његов конвенционалан и симболичан карактер. — L. et R. Makarius: Essai sur l'origine de l'exogamie et de la peur de l'inceste. Аутори чланка констатују да су за последњих педесет година напуштени раније тако чести покушаји генералног објашњења феномена егзогамије и замењени ограниченијим анкетама. Ипак, они покушавају да у светлости тих скорашњих истраживања пруже објашњења порекла егзогамије и страха од инцеста, инспиришући се извесним концепцијама Тајлора (Tylor) и Диркема (Durkheim). — У везом оделу приказа и библиографских прегледа, Е. Сикар (E. Siccard), који је нашој јавности познат већ од раније по својим интересантним радовима о нашој породичној задрузи, подробно и критички приказује изванредан број радова објављених у *Аналима Правног факултета у Београду* и сарајевском *Прегледу*.

BULLETIN INTERNATIONAL DES SCIENCES SOCIALES (UNESCO), Paris, Vol. X, No. 2, 1958. — Први део овог броја посвећен је питању улоге извршне власти у савременој држави. На основу анкете спроведене под руководством Одељења друштвених наука UNESCO, Jean Meynaud у свом уводном чланку даје неке општетеориске и упоред-

ноправне закључке. Затим, низ писаца разматра улогу извршне власти у појединим државама: J. E. Hodgetts (Канада), Roy C. Macridis (САД), Pierre Laroque (Француска), J. W. Grove (Велика Британија), А. Јојрич (Совјетски Савез), Ј. Ђорђевић (Југославија). У другом делу објављена су, као обично, обавештења о организацији истраживања на пољу друштвених наука, о међународним научним састанцима и о неким стручним публикацијама.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 46, No. 2, May 1958. — Paul S. Taylor: *Excess Land Law on the Kern?* — Athanassios N. Yiannopoulos: *Wills of Movables in American International Conflicts Law — A Critique of the Domiciliary „Rule“*.

DIOGÈNE (Revue trimestrielle publiée sous les auspices du Conseil international de la Philosophie et des Sciences humaines et avec l'aide de l'UNESCO), Paris, No. 19, Juillet 1957. — Pierre Auger: *Deux temps, trois mouvements*. — Charles G. Bell: *Les origines de la pensée et de l'art chrétiens*. — Ben B. Seligman: *De la nature de l'expansion économique*. — Robert H. Lowie: *Le messianisme primitif — Contribution à un problème d'Ethnologie*. — Harold Orlans: *Quelques attitudes en face de la mort*. — Roger Caillois: *Unité du jeu, diversité des jeux*.

No. 20, Octobre 1957. — Charles Kerényi: *Dionysos le Crétois*. — Eloy Benito Ruano: *La notion d'époque contemporaine*. — Maxime Rodinson: *La vie de Mahomet et le problème sociologique des origines de l'Islam*. — Ladislas Tatkiewicz: *L'Histoire de la Philosophie et l'art de l'écrire*. — Arvid Brodersen: *Caractères nationaux — Nouvel examen d'un vieux problème*. — Jean Cardinet: *L'analyse des performances intellectuelles*.

No. 21, Hiver 1958. — Michael Mendelson: *Le roi, le traître et la croix*. — Eric Dardel: *L'Histoire et notre temps*. — François Perroux: *L'information, facteur de progrès économique*. — Maria Ungureanu: *Les républiques du Moyen âge*. — Kenneth Burke: *Les motifs d'action*. — Adrienne R. Weill: *Réflexions sur la matière et les matériaux*. — Henri Labouret: *Aspects de l'évolution africaine au sud du Sahara*.

ENCOUNTER, London, Vol. XI, No. 1, July 1958. — R. H. S. Crossman: *The Nuclear Obsession*. — Peregrine Worsthorne: *How the Russians See It*. — Norman Birnbaum: *Nothing Land (An Academic Traveller's Notes in East Germany)*. — Erskine B. Childers: *Impasse in the Holy Land (With Some Suggestions for its Resolution)*.

No. 2, August 1958. — John Strachey: *Nuclear Chess*. — George Mikes: *A Lawyer's Paradise (Naked small-power politics)*. — Peregrine Worsthorne: *Conservative Thoughts out of Season*. — Hilary A. Marquand: *Report on Kenya*. — Herbert Luthy: *Les Etrangers — A French Myth with Many Lives*. — Hugh Seton-Watson: *The Fate of Imre Nagy*.

No. 3, September 1958. — Melvin J. Lasky: *An Indian Notebook — Paul Ignotus: The Crusade that Went Astray*. — Robin Marris: *Socialist Thoughts Out of Season*.

ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, 17e année, No. 108, 24 Juin 1958. F. V. Feraud: *L'emprunt*. — X. Leurquin: *Remous autour de la C. E. C. A.* — H. Ribien: *La Suisse et l'Europe*. — R. Pollier: *Dunkerque et la Coopération européenne*. — E. Faure: *Libre propos après la crise*. — D. Lara: *La situation en Equateur*. — Enquête sur la récession américaine (R. Noly, A. Kostolany, M. Cottaz).

No. 109, 1 Juillet 1958. — X. Leurquin: *La relance européenne*. — L. Robichez: *La laine française devant le Marché commun et Libre-échange*. — E.-E. Tomkins: *La Grande-Bretagne devant l'Europe*. — H. Ribien: *De quoi s'agit-il pour la Suisse* — A. Morice: *Un accord est souhaitable avec*

la Tunisie. — L. Perillier: Les Etats-Unis franco-africains. — R. Céré: Le Sino-Soviet Bloc.

No. 110, 8 Juillet 1958. — F. V. Feraud: La Corse. — G. Morancé: La position économique de l'Allemagne et de l'Angleterre devant le Libre-Echange. — M. Mignon: Sous-equipement et coopération technique européenne en Afrique Noire. — L. Valensi: Les Bourses dans le Marché commun. — G. Bonnet: Un gouvernement qui gouverne. — X. Leurquin: La France aux prises avec le dilemme nord-africain. — Goussault: La guerre psychologique en Algérie. — Dr. Schröder: Nécessité d'une réunification allemande. — H. Ribien: La Suisse et son destin. — R. André: L'industrie française du pétrole. — C. Ljungberg: L'aviation civile à l'ère de la réaction.

No. 111, 12 Aout 1958. — G. de Carmoy: L'Angleterre et le Marché Européen. — J. D'Argice: Nos nouveaux impôts. — G. Morancé: Discussions autour du Marché Commun. — L. Cassan: Démocratie et Constitution. — L. Brueile: Menaces sur Madagascar. — Ahmed ben Kouatly: L'Angleterre dans l'imbroglie irakien. — H. Marsan: L'Amérique latine aura-t-elle son Marché Commun?

No. 112, 16 Septembre 1958. — G. Morancé: Où va l'Europe? — G. Defferre: L'avenir des communes devant le Marché Commun. — Discussion sur la Constitution (C. Chautemps, P. Valléry-Radot, L. Périllier, i dr.) — G. Lefranc: Perplexité du syndicalisme.

INDIA QUARTERLY (A Journal of International Affairs published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XIV, No. 1, January-March 1958. — Chao Kuo-chun: Agricultural Development and Problems in China Today. — K. P. Karunakaran: Interrelation Between Religion and Politics in Pakistan. — Phillips Bradley: American State Legislatures — Some Comparisons and Contrasts. — A. K. Srivastava: The Problem of Loyalty in International Organizations. — C. K. Kumar: International Waterways — Strategic International Straits.

No. 2, April-June 1958. — M. S. Venkataramani: Manganese as a Factor in Indo-American Relations. — W. B. Metre & Y. Nagappa: Oil Prospects in India. — Encounters Between Civilizations (Резиме дискусија вођених у фебруару 1957 у семинару Индуског института за међународне студије у Њу Делхију). — Escott Reid: The Revolution in Canadian Foreign Policy 1947—1951. — Krishna!al Shridharani: The Philosophic Bases of India's Foreign Policy. — Kusum Nair: Kerala Today.

JUS GENTIUM (Diritto internazionale), Roma, Vol. VI, No. 3, 1958. — G. Scarangella: Il divorzio in Italia, in relazione ai limiti della giurisdizione ecclesiastica e dell'ordine pubblico.

LECCIONES Y ENSAYOS (Facultad de Derecho y Ciencias Sociales), Buenos Aires, No. 7, 1958. — Aron Gurwitsch: La última obra de Edmund Husserl. — Jose Maria Ruda: El desarrollo progresivo del derecho internacional y su codificación en la Carta de la Naciones Unidas. — Oscar H. Camilion: Notas acerca de las teorías del „Contrato social". — Hector R. Orlandi: La Democracia — Gobierno democrático y doctrina política. — Carlos M. Guilliani Fonrouge: En torno a la naturaleza jurídica de la ley de presupuesto. — Juan Jose Guaresti: Los recientes decretos de „normalización y saneamiento del sistema bancario argentino" y sus antecedentes. — Julio Dassen: Acto abstracto de enajenación, inscripción y fé pública en el derecho alemán. — Manuel A. Laquis: Abuso del derecho y conflictos de derechos. — Diego R. May Zubiria: El formalismo en el derecho.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für Freiheit und Gemeinschaft) Zürich, 24. Jahrgang, Nos. 5—6, Mai-Juni 1958. — Walter Hauser: Moderne Technik. — Donald Brinkmann: Zur Philosophie der Technik. — Eugen Steinemann: Unsere technische Zukunft.

OSAKA UNIVERSITY LAW REVIEW (Faculty of Law — Osaka University), Toyonaka, No. 6, 1958. — Shinichi Kimura: Unfair Labor Practices under the Trade Union Law of Japan. — Kikuo Ishida: On Article 90 of the Civil Code of Japan.

PANSTWO I PRAWO (Polska akademia nauk — Institut nauk prawnych), Warszawa, rok XII, Nos. 7—8, Juillet-Août 1957. — L. Lustacz: De l'activité consistant à légiférer sous des formes extraconstitutionnelles. — J. Meynaud: Essai d'analyse des relations entre la politique économique et les institutions. — W. Szubert: Des principes du droit du travail. — Z. Resich: Les principes fondamentaux de la procédure civile. — A. Murzynowski: L'imputation de la détention préventive sur la durée de la peine dans la procédure pénale de la RP de Pologne. — Z. Leonski: La fonction de surveillance du parquet et la reprise de l'activité de la juridiction administrative.

No. 9, Septembre 1957. — A. Turska: La fiction de la connaissance universelle de la loi. — W. Knapp: Certains problèmes de l'application et de l'interprétation du droit civil dans l'économie socialiste de la Tchécoslovaquie. — A. Chelmonski: Certains problèmes juridiques posés par les actes administratifs dans l'économie socialisée. — M. Swiecicki: La caractéristique de la relation du travail.

No. 10, Octobre 1957. — A. Gwizdz: De quelques problèmes de la procédure législative (Approbation des décrets du Conseil d'État par la Diète). — W. Gutekunst: Certains problèmes de la codification des délits contre les propriétés. — A. Wolter: Les biens communs des époux de leg^o ferenda. — W. Sobocinski: Une première synthèse de l'histoire de l'État et du droit polonais.

No. 11, Novembre 1957. — M. Maneli: Les idées de la Révolution d'Octobre. St. Buczkowski: Les expériences soviétiques dans le domaine de l'organisation de l'économie socialiste. — Z. Rybicki: L'influence de la Révolution d'Octobre sur la création des délégués ouvriers en 1918 et 1919. — Z. Izdebski: La révision de la théorie de la séparation des pouvoirs.

No. 12, Décembre 1957. — St. Rozmaryn: Nouvelles institutions de la législaton régissant les élections aux conseils populaires. — M. Jaroszynski: Certains problèmes de dédoublement fonctionnel dans le système des conseils populaires. — S. Szer: Certains problèmes de la propriété coopérative non-agricole. — M. Weralski: Le calcul économique dans le système financier des entreprises d'État.

IL POLITICO (Rivista di Scienze Politiche edita a sura dell' Istituto di Scienze Politiche dell'Università degli Studi di Pavia), anno XXIII, No. 2, Giugno 1958. — P. B. scaretti di Ruffia: I primi due anni di funzionamento della Corte Costituzionale Italiana. — F. C. Engelman: Recenti studi sui partiti politici americani. — M. Ortolani: A proposito di unità geografica europea. — A. Dami: D'lemme des Maurrassiens. — R. Rainero: La Tunisia dalle riforme del 1954 all'indipendenza. — G. Gađa Conti e R. Marchelli: Appunti sulla situazione attuale delle „Human Relations”. — R. Spann: Uomini e sistemi sovietici.

POLITIQUE (Revue internationale des doctrines et des institut'ons publiée avec le concours du C. N. R. S. sous les auspices de l'Académie internationale de Science politique et d'Histoire constitutionnelle), Paris, nouvelle série, No. 1, Janvier-Mars 1958. — Benoit Hepner: Les vicissitudes de la doctrine soviétique. — Léo Moulin: Lénine et le pouvoir. — Claude Harmel: Les tournants de l'historiographie soviétique.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Revue publiée par le Centre d'études de politique étrangère), Paris, 23e année, No. 3, 1958. — Ferdinand Fredensburg: Les problèmes économiques de la réunification allemande. — René

Albrecht Carrié: *Perspectives sur un quart de siècle (1914 — 1939)*. — Alain Peyrefitte: *Comment se pose en 1958 le problème de la communauté politique européenne?* — Mario Lévy: *Réflexions sur la zone de libre échange*. — Basile Kerblay: *Les tendances des recherches sur l'U. R. S. S. aux Etats-Unis*.

PREUVES, Paris, No. 89, Juillet 1958. — Eugene Mannoni: *Un jour de mai, à Alger*. — Herbert Lüthy: *La République continue*. — Pierre Emmanuel: *L'événement et la parole*. — Manes Sperber: *Rencontre (Notes de voyage en Israël)*. — Louis de Villefosse: *Les traditions anglo-saxonnes de la liberté*. — Julian Gorkin: *Amérique latine 1958*. — Ignazio Silone: *Sur la pensée politique de Thomas Mann*.

No. 90, Août 1958. — Pierre Emanuel: *Terreur, ennui et liberté*. — Manes Sperber: *Sous le regard d'Imre Nagy*. — Eugenio Reale: „Oncle Imre”. — Thomas Schreiber: *Du procès Rajk au procès Nagy*. — Paul Ignotus: *Geza Losonczy*. — Jean Blot: *Images de l'Union Soviétique*. — Louis Martin-Chauffier: *Un sentier ouvert à l'espoir*. — Denis de Rougemont: *Sur le régime fédéraliste*.

No. 91, Septembre 1958. — Jean-R. de Salis: *Avant les grandes échéances*. — Pierre Viansson-Ponte: *Le problème de l'autorité*. — Jean Bloch-Michel: *Le pouvoir n'est pas neutre*. — Charles-Henri Favrod: *Les précédents de l'intégration*.

THE REVIEW OF POLITICS (Published quarterly by the University of Notre Dame), Vol. 20, No. 3, July 1958. — Paul H. Nitze: *The Role of the Learned Man in Government*. — Arthur E. Adams: *Bolshevik Administration in the Ukraine 1918*. — D. Novak: *The Place of Anarchism in the History of Political Thought*. — Edvard J. Goodman: *Spanish Nationalism in the Struggle Against Napoleon*. — Arthur L. Smith, Jr.: *General von Seeckt and the Weimar Republic*.

REVISTA DA FACULDADE DE DIREITO (Universidade de São Paulo), Vol. LI, 1956. — *Em homenagem ao centenário de nascimento do ilustre mestre que foi João Mendes de Almeida Júnior*. — Eduardo Correia: *Assistance en prison et hors de la prison*. — B. Mantilla Pineda: *Théorie tridimensionnelle du droit*. — Luigi Bagolini: *Le choix de la méthode en jurisprudence*. — Waldemar Ferreira: *Le „trust” anglo-américain et le „fideicommiss” latino-américain*. — J. Canuto Mendes de Almeida: *Les pactes des droits humains*. — Miguel Reale: *Des plans et des divisions de la connaissance du droit*. Antônio de Sampaio Dória: *Les Nations Unies et les droits de l'homme*. — Idem: *Le droit de l'homme*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES. Montevideo, año VIII, No. 4, Octubre-Diciembre de 1957. — E. Krotoschin: *Cuestiones fundamentales de derecho colectivo del trabajo*. — E. Vaz Ferreira: *Los regimenes matrimoniales en derecho comparado*. — P. Diaz: *Situación jurídica actual de la iglesia católica*.

Año IX, No. 1, Enero-Marzo de 1958. — У овом броју објављени су реферати дискусија и резолуције латинскоамеричких дана посвећених процесном праву које је организовао у мају 1957 Факултет правних и друштвених наука у Монтевидеу. — A. H. Buzaid: *Da ação direta de declaração de inconstitucionalidade no direito brasileiro*. — G. Lacerda: *Ensaio de uma teoria eclética da ação*. — R. Gordilho de Faria: *Processo e regra moral*. — A. de Mendonça Lima: *O dever da verdade no código de processo civil brasileiro*. — N. Alcalá-Zamora y Castillo: *Proceso administrativo*.

REVISTA JURIDICA DE BUENOS AIRES (Publicacion trimestral de la Facultad de Derecho y Ciencias Sociales — Universidad de Buenos Aires),

1. 1958. — Enrique V. Galli: *Obligaciones de resultado y obligaciones de medios*. — Louis Baudin: *L'enseignement dans les facultés françaises de droit*. — David F. Cavers: *Legal Education in the United States of America*. — Hugo Caminos: *La enseñanza universitaria del Derecho Internacional Público en los Estados Unidos*. — Alberto G. Padilla: *Los civiles y jurisdicción militar*. — Ignacio Winizky: *Inscripción y publicación del contrato de sociedad de responsabilidad limitada*. — Ismael Basaldúa: *El control judicial en lo impositivo*. — Germán J. Bidart Campos: *Los beneficios previsionales y la garantía constitucional de la inviolabilidad de la propiedad*. — Fernando L. Sabsay y Fernando N. Barrancos y Vedia: *La enseñanza del derecho (Reflexiones y compliación bibliográfica)*.

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicación del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de Mexico), Vol. XIX, No 2, Mayo-Agosto 1957. — Carlos M. Rama: José Pedro Varela, Primer Sociólogo Uruguayo. — Angel Modesto Paredes: *La Interpretación Sociológica de la Historia*. — Raymond Lenoir: *La Mentalidad del Islam*. — Roberto Fabregat Cúneo: *El Proceso del Cine en el Mundo y en la Cultura y la Deformación de los Temas Culturales al través del Cine*. — Lucio Mendieta y Núñez: *Sociología del Arte*. — Oscar Alvarez Andrews: *Caracteres Generales de las Sociedades Latinoamericanas*. — Aldo E. Solari: *El Fenómeno del „Envejecimiento” en la Población Uruguaya*. — Oscar Uribe Villegas: *Nota acerca de la Distancia Social*. — Felipe López Rosado: *La Movilidad Social*. — Witold Langrod: *Inmigración — Diez Años de Experiencias Nacionales (1945—1954)*. — Joseph S. Rouček: *La Aculturación del Inmigrante y de sus Hijos en las Ciudades Estadounidenses*. — Leo Silberman: *Importancia de la Constitución del Equipo para la Planificación Social*.

REVUE HISTORIQUE DE DROIT FRANÇAIS ET ÉTRANGER, Paris, 4me série, 35me année, 1957, No 1—4. — M. Andreev: *Divorce et adultère dans le droit romain classique*. Насупрот досадашњим гледиштима писац доказује да се у римском класичном праву развод брака вршио у присуству седам сведока. Од овог правила, уведеног са *lex Iulia de adultariis*, римски правници су, у складу са ранијим правом и са схватањима Римљана, допуштали два изузетка: брак ће се сматрати разведеним и поред тога што није испуњена прописана форма када брачни другови дуже времена живе одвојено или када је један од њих већ закључио нови брак. До овог закључка писац долази на основу низа претходних анализа. Он полази од противречности између текстова у Дигестама, према којима је за развод брака било потребно да се испуни наведена форма, и текстова у Дигестама и Кодексу који сведоче да је у класичном праву био пуноважан и неформалан развод брака; он покушава да утврди обим постојећих интерполација и да одговори на питање да ли је *lex Iulia* одиста садржавала одредбе које јој приписују текстови у Дигестама. На крају се писац критички осврће на радове Бонфантеа, Солација и Левија, који на други начин објашњавају домет и значај овог закона. Писац посебно истиче да би строге мере против браколомника биле неефикасне да је и даље био могућ неформалан развод брака. Два поменута изузетка од новог режима, које су правници допуштали у пракси, представљали су концесију ранијим правним схватањима, а истовремено нису била у супротности са интенцијама закона. — F. L. Ganshof: *Recherches sur les capitulaires*. Капитуларије, уредбе и други акти законодавног карактера који су у великом броју издавали краљеви династије Каролинга, претстављају значајан извор за проучавање правне и политичке историје тога периода. Као такве, оне су у историографији одиста много и коришћене, али су, саме по себи, као правни извори свога времена и правни споменици данас, досад врло мало проучаване. Ова студија, која је резултат десетогодишњег рада писца у се-

минару његове катедре на Универзитету у Гану, има за циљ да прикаже тзв. спољну историју капитуларија и да одговори на питање шта су то капитуларије. Пошто је објаснио термине *capitulum* и *capitulare*, временски ограничио период у коме акти законодавног карактера носе ово име и дао прегледе досадашње литературе о капитуларијама, као и њихових савремених издања, писац их класификује према значају, садржини и домену примене и прати процес њиховог настајања, од израде до промулгације и објављивања. Затим расправља питање шта је био извор њихове законске снаге, да би у посебном поглављу анализирао текстове и објашњавао разлике у њиховој редакцији. Посебно поглавље посвећено је садржини капитуларија, домену њихове примене и односу према националним законима. Закључак до кога на крају долази је да разноликост, несрећеност и сама садржина капитуларија показују да Карло Велики није био, ко што се то обично сматра, велики законодавац. — *F. Garisson: Meubles ne chéent en retrait.* У обичајном праву средњовековне Француске постојали су многобројни изузеци од правила да покретне ствари не могу бити предмет прече куповине. Право трећих лица да под истим условима откупе продату ствар постојало је у првом реду из економских разлога, у условима скучене градске привреде, ограниченог снабдевања града сировинама и намирницама, као и из солидарности грађана, односно из неповерења према странцима. На ове разлоге надовезују се још и разлози правичности који налажу да се дужнику, чија је ствар продата због дуга, омогући да је у одређеном року откупи. У првом делу своје занимљиве студије писац се бави правом прече куповине покретних ствари које је постојало на основу тржишних прописа у градовима и на основу привилегија феудалаца на селу. У градовима су ово право имали у почетку чланови трговачких гилди увек када купац није био члан гилде; доцније оно је у северним градовима проширено на све грађане, а на југу и на становнике, када је купац странац. Предмет права прече куповине су предмети исхране, сировина и стока. Други део рада посвећен је праву прече куповине које има дужник у случају продаје заложене ствари. Писац указује на широку распрострањеност овог права и детаљно описује облике у којима се оно остваривало, вршећи поређења са римским правом. — *G. Sicard: Caton et les fonctions des esclaves.* На основу три фрагмента из Плутархове биографије о Марку Катону писац у овом још недовршеном чланку изводи закључке о правном положају робова у II веку пре н.е., о њиховој улози у економском животу Рима, као и о наглом развоју римске привреде непосредно после Пунских ратова. Писац закључује да је роб већ у то време могао имати знатан *peculium*, да је могао закључивати правне послове не само када прибавља, већ и којима отуђује имовину и да су се већ и тада *res mancipi* често преносиле простом традицијом. Писац указује на низ послова који су пружали римским патрицијима могућност да се обогате. Он се посебно задржава на односима господара и роба који има свој *peculium* и закључује да су већ тада створени услови и обичаји који су доцније довели до правног регулисања пословне способности роба путем тужби *actiones adiecticiae qualitatis*. Притом наглашава да је релативно добар положај једног малог дела робова био резултат потреба да робови активно и заинтересовано учествују у увећавању господарево имовине. — *A. E. Giffard: L'action civilis incerti et le synallagma (D, 2, 14, 7).* — Писац предлаже ново решење за проблем порекла и карактера тужби којима су у Јустинијановом праву били заштићени безимени контракти. Он доказује да је у класичном праву постојала *incerti civilis actio in id quod interest*, која се прво давала само у случајевима *do ut des* и *do ut facias*, да би доцније била проширена и на остале случајеве безимених контракта. Али неки класични правници

(Јулијан и Паулус) заступали су мишљење да се у осталим случајевима безимених контракта не може дати ова цивилна тужба, већ само преторска, и судије су могле да поступе на један или на други начин, тако да су странке остајале у неизвесности која ће им тужба бити дата. Услед тога уводи се нова цивилна тужба, која је *utilis* у односу на поменути *incerti civilis actio* и којој су додаване *praescripta verba*. — *B. Schnapper: Les baux à vie (X^e au XVIe siècle)*. Уговори о доживотном закупу јављају се у француском праву од X до краја XV века као посебна врста уговора, закључиваних у циљу задовољавања одређених потреба. Они се прилагођавају тим потребама и отуда немогућност да се подведу под класичне уговоре којима се дају на коришћење непокретности — под закуп, вечити закуп или емфитевзу. Тиме се објашњавају и разлике у модалитетима и дејству ових уговора које се могу уочити када се они посматрају кроз дужи временски период. У X веку, доживотни уговор о закупу је чест, да би постепено ишчезао пред вечитим закупом. У XIII веку, са ширењем новчане привреде, почиње да преовлађује краткорочни закуп. После Стогодишњег рата доживотни закуп је средство које омогућује власницима да трошкове око обнове својих имања, опустошених ратом, пренаплаве на закупце; и поред разлика које међу њима постоје, доживотни закуп се у овом периоду највише приближава римској емфитевзи, налазећи, из истих разлога као и емфитевза у доба домината, широку примену. Међутим, већ у XVI веку овај уговор потпуно ишчезава из француске праксе. — *L. Chevallier: Observations sur le droit de bâtardise dans la France coutumière du XIIe au XVe siècle*. Пошто се осврнуо на правни положај ванбрачног детета у француском обичајном праву XII—XV века и на историске утицаје под којима су ти обичаји настали, писац приказује право на основу кога је краљ или феудални господар наслеђивао имовину бастарда умрлог без законите деце или без тестамена. Писац испитује услове под којима је то право вршено, круг лица која су га имала, његово дејство, и, посебно, правну природу овог права. — *J. Macqueron: Le sénatusconsulte néronien et le caractère secret du testament*. Писац покушава да реши још увек спорно питање да ли су у класичном праву одредбе писменог тестамена биле тајне или не. Насупрот Аранђо-Руицу, који сматра да је писмени тестамент био увек тајан, и Гварину, према коме је био *de iure* увек јаван, писац доказује да је од воље тестаментора зависило да ли ће текст тестамена бити познат трећим лицима или не. Позивајући се на више текстова (Цицерон, Светоније, Хорације и Петроније) он доказује да у већини случајева тестатору није било ни стало да сачува тајност садржине тестамена. На основу тога он закључује да одредбе Нероновог *senatus consultum*-а из 61 године, према коме је тестатор био дужан да сведоцима покаже две прве странице тестамена на којима је стајало само његово име, нису биле поштоване. — *J. Turian: Recherches sur le mariage dans la pratique coutumière (XIIe—XVIe siècles)*. Ограничавајући своја истраживања на период између Грацијановог декрета и Концила у Тренти, а просторно на област која је била под јурисдикцијом париског парламента, писац износи отступање обичајног права од важећег канонског права у питањима форме закључења брака. Док је према учењу канонског права за закључење брака била довољна проста сагласност воља будућих брачних другова, архивски материјал показује да је у пракси и даље преовлађивало обичајно право, према коме се захтевала одређена форма; ово важи нарочито за бракове малолетника, које склапају најчешће родитељи, старатељи или сродници брачних другова. Почев од XIII века све је већи број тајних бракова, што наводи цркву да отступи од принципа консенсуалности и да захтева јавност и свечану форму. — *T. Sauvel: Les demandes de motifs adressées par le Conseil du roi aux cours souveraines*. Почев од прве по-

ловине XIV века француски судови доносе пресуде без образложења. Чланови краљевог *Conseil privé* или *des parties*, чија се делатност sastojala претежно у суђењу у другом степену и чије је функције после Револуције преузео Касациони суд, били су једини који су током XVI и XVII века, до Револуције, тражили од првостепених судова образложења за већину пресуда на које им је била поднета жалба. На основу доста оскудног архивског материјала о делатности *Conseil privé*, писац у првом делу чланка приказује поступак по коме су тражена образложења пресуда, док је други део посвећен њиховој садржини. — Часопис садржи још четири прилога, *Julien Condy: La Tontine Royale sous Règne de Louis XIV* (приказ једне финансиске операције која се може окарактерисати као један од првих облика осигуравајућег друштва); *J. Rambaud-Buhot: Le Décret de Gratien et le droit romain; influence d'Yves de Chartres* (описи рукописа који садрже скраћен Грацијанов Декрет и изводе из Јустинијанове кодификације); *P. Legendre: Nouveaux manuscrits de droit savant* (предлаже метод према коме би требало испитивати и сређивати многобројне рукописе глосатора) и *G. Mollat: Conflits entre archidiacres et évêques aux XIVe et XVe siècles* (на основу докумената из судских архива описује сукобе између бискупа и архиђакона у средњовековној Француској).

Јелена Цвејић

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE (*Institut de Sociologie Solvay — Université libre de Bruxelles*), année 1958, No. 1. — J. Meynaud: *La planification régionale en France*. — K. Roemer: *L'influence de la technique sur les familles montagnardes*. — S. Bernard: *Considérations sur la théorie des conflits coloniaux*. — A. Godart: *Considération sur l'absentéisme et l'instabilité du travailleur indigène dans le Sud-Kivu*. — R. Rifflet: *Les syndicats belges et la C.E.C.A.*

No. 2. — J. Moch: *Les découvertes scientifiques et les rapports Est-Ouest*. — L. Husson: *La science du Droit et la sociologie*. — J. Ruytinx: *Ethique indigène et le problème d'acculturation en Afrique Centrale belge*. — R. Yakemitchouk: *Droit des gens positif et sociologie des relations internationales*. — S. Bernard: *Théorie politique (Analyse critique d'un ouvrage récent)*.

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (*Continuation du „Bulletin de la Société de Législation comparée“*), Paris, dixième année, No. 2, Avril—Juin 1958. — Jean Limpens: *Les constantes de l'unification du droit privé*. — Konstantin Katzarov: *La planification comme problème juridique*. — Pedro Moral-López: *Les baux ruraux en droit comparé*. — K. Stoyanovitch: *La durée de la protection des oeuvres de l'esprit dans les pays socialistes d'Europe*. — Ernst Hirsch: *Le nouveau Code de commerce turc*. — Jean Limpens: *Le colloque sur les moyens de promouvoir la stabilité du mariage (Chicago, 9—18 septembre 1957)*. — André Tunc: *Le colloque sur les aspects juridiques du commerce entre les pays d'économie planifiée et les pays d'économie libre (Rome, 24 février—1er mars 1958)*. — Jean Bou louis: *Le colloque sur le droit des nationalisations (Rome, 24 février—1er mars 1958)*. — François Clerc: *La consultation des lois suisses*.

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (*Publiée par l'Institut international des Sciences administratives*), Bruxelles, Vol. XXIV, No. 2, 1958. — Edvard Hambro: *The Legal Positions of Aliens in Norway*. — W. Hardy Wickwar: *Local Administration Areas and Local Government Units in the Middle East*. — Sevinç Dıblan Carlson: *The Liability of the Government for Service Faults in Turkey*. — Aureliano Felismino: *Etica y Deontologia profesionales*. — Quirino E. Austria: *Achievements of the Philippine Budget Commission*. — *La procédure administrative non con-*

tentieuse en Yougoslavie (Nikola Stjepanović), en Tchécoslovaquie (Georges Langrod), en Italie (I. Telchini et R. Baeyens). — M. Kowalik: La condition juridique du fonctionnaire en Pologne.

REVUE INTERNATIONALE DE POLICE CRIMINELLE (Publication officielle de l'INTERPOL) Paris, trezième année, No. 120, Août—Septembre 1958. — G. Galy: Les formes du récidivisme et leur évolution. — E. Benhamour: Une activité suisse du faux monnayage. — R. L. Jackson: Le meurtre du terrain de golf de Potters Bar.

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de l'Université de Bordeaux), Série économique, 7e année. No. 3, 1958. — A. Hils: Le réseau ferré départemental des Landes. — M. Dumas: Les problèmes de stationnement à Bordeaux. — P. Roux: L'aménagement du territoire en Italie du Sud. — A. G. Berthod: La politique suisse du développement régional. — H. Krier: L'aménagement du territoire en Bretagne. — Ph. Lamour: Les réalisations du bas Rhône et du Languedoc. — G. Laserre: Le Sahara, espoir français.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell' Università Cattolica del Sacro Coure), Milano, Vol. XXIX, Fasc. IV, Luglio-Agosto 1958. — J. Meynaud: Gli aspetti caratteristici della vita politica francese dopo il 1945. — L. Pasinetti: La presente recessione negli Stati Uniti d'America. — P. Meadows: Giovanni Botero e il processo di urbanesimo. — A. Franchini-Stappo: Nuove argomentazioni nello studio delle fluttuazioni congiunturali. — M. L. Fornaciari: Ricerche sulla famiglia. — F. Vito: Considerazioni sulle vendite a rate dei beni strumentali. — S. Rolandi: I problemi dell' impresa pubblica e dello stato-impenditore in un dibattito internazionale.

RURAL SOCIOLOGY (Official Journal of the Rural Sociological Society), Lexington (Kentucky) Vol. 22, No. 1, March 1957. — Gladys K. Bowles: Migration Patterns of Rural-Farm Population. — John R. Christiansen: The Behavioral Correlates of Membership in Rural Neighborhoods — Lowry Nelson: Rural Life in a Mass-Industrial Society. — Leonard A. Ostlund: Environment-Personality Relationships. — C. T. Pihlblad and C.L. Gregory: Occupational Mobility in Small Communities in Missouri. — Emory J. Brown and Robert C. Bealer: Value Orientations and Behavioral Correlates of Members in Purchasing Cooperatives.

No. 2, June 1957. — Walter Firey: Patterns of Choice and the Conservation of Resources. — C. J. Nuesse: Membership Trends in a Rural Catholic Parish. — Edward Hassinger: The Relationship of Trade-Center Population Change to Distance from Larger Centers in an Agricultural Area. — Archie O. Haller: The Influence of Planning to Enter Farming of Plans to Attend College. — Kenneth L. Cannon: The Relationship of Social Acceptance to Socio-Economic Status and Residence among High-School Students. — John B. Holland, Kenneth E. Tiedke and Paul A. Miller: A Theoretical Model for Health Action.

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XXII, No. 2, Spring 1958. — Joseph M. Gillman: Welfare Capitalism in the Capitalist Crisis. — Koji Taira: Ryukyu Islands Today — Political Economy of a U. S. Colony. — Nancy Lenore O'Connor: The Spanish-American War — A Re-Evaluation of its Causes. — John P. Henderson: Approaches to the Theory of Economic Growth. — S. A. Shah: The Economics of Underdeveloped Areas. — Rufus Suter: A Chinese Inventor of the Inductive Method in the Literary Sciences: Ku Yen-Wu.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VIII, No. 4, July 1958. — Albert Mül-

ler: *De Gaulle's Second Mission*. — Eric Streiff: *Budapest Justice*. — Rudolph P. Hafter: „Ten Million Frenchmen” in Algeria. — Urs Schwarz: *Arms Against War — The U. S. Strategic Air Command*. — Carlo Mötteli: *Government and Economy in Italy*.

No. 5, August 1958. — Willy Bretscher: *Turmoil in the Middle East*. — Urs Schwarz: *Fear und Peace*. — Fred Luchsinger: „Atomic Death” in the German Federal Republic. — Werner Höfding: *How the US Intends to Counteract the Soviet Bloc's Economic Offensive*. — Bogdan Osadzik: *Gomulka's Regime and the Polish Dilemma*. — Roger Bernheim: *Notes on India*.

No. 6, September 1958. — Reto Caratsch: *De Gaulle and the Republic*. — Silvio Schädler y Real: *Is Spain an Anti-Comunist Power?* — Urs Schwarz: *Ibero-America and the United States*. — Arnold Hottinger: *Social Background to Iraq's Revolution*. — Victor Meier: *A Visit to Moscow*. — Craig E. Lovitt: *Soviet Economic Policy in Yugoslavia*. — Robert Ottinger: *The OEEC on Farm Problems*.

SYNTHÈSES (*Revue internationale*), Bruxelles, 13e année, Nos. 145—146, Juin-Juillet 1958. — Двоброј је посвећен проблемима Португалије и Бразилије. — Léon Kochnitzky: *Un humanisme empirique*. — Suzanne Chantal: *Portugal, terre de refuge*. — Eustache de la Fosse: *Fondements d'une Communauté luso-africaine en Angola*. — Ludovico Toeplitz de Grand-Ry: *Déclin et salut de Goa la Dorée*. — Eduardo Brazao: *Macao, cité du nom divin*. — Renato Mendonça: *Les „Bandeirantes” et la formation du Brésil*. — Mozart Monteiro: *La communauté luso-brésilienne*. — Léon Kochnitzky: *Ouro-Preto, Or Noir*. — Güberto Freyre: *D'une civilisation luso-tropicale*.

Nos. 147—148, Août-Septembre 1958. — Овај двоброј је посвећен нашој земљи. — Miha Marinko: *Conception de l'organisation socialiste en Yougoslavie*. — Jovan Đorđević: *Le self-government des producteurs et l'organisation politique de la Yougoslavie*. — Léo Rip: *L'économie yougoslave dans les années écoulées et dans son avenir*. — T. Vratuša: *Le citoyen dans la commune*. — Willy Schugens: *Les syndicats yougoslaves*. — Alexandre Solovjeff: *Les Bogomiles*. — Henri Grégoire: *L'épopée vivante des Yougoslaves et l'Histoire*. — Suzanne Engelson: *La quarante-deuxième Session de la Conférence Internationale du Travail à Genève*.

ЧЕТВРТИ КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНОГ УДРУЖЕЊА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА. — У времену од 16 до 21 септембра т.г. одржан је у Риму Четврти конгрес Међународног удружења политичких наука. Конгресу је присуствовало преко 600 делегата међу којима су преовлађивали професори политичких наука и уставног права, политички теоретичари и писци. Следеће земље биле су заступљене: Француска, СССР, Енглеска, САД, Индија, Пољска, Шведска, Канада, Финска, Немачка, Италија, Југославија, Јапан, Аргентина, Аустралија, Аустрија, Белгија, Бразилија, Цејлон, Куба, Египат, Грчка, Израел, Холандија, Норвешка, Швајцарска, Либан и Филипини.

Конгрес је имао на дневном реду теме: 1. Однос теорије и праксе у политичким наукама — главни референт проф. Јован Ђорђевић из Југославије; 2. Локална самоуправа и децентрализација — главни референт проф. Х. Мадик (H. Maddick) из Енглеске; 3. Однос између законодавне и извршне власти — референт проф. Ж. Ведел (G. Vedel) из Француске; 4. Јавна контрола национализованих предузећа и других јавних предузећа — референт проф. Ф. Вито (F. Vito) из Италије; 5. Међународни конфликти — референт Ж. Фремон (J. Freymond) из Швајцарске; 6. Интересне групе — референт Х.В. Ерман (H.W. Ehrmann) из САД.

За све ове теме, поред главног реферата, припремљени су и раздати учесницима многобројни „национални реферат“. Свака тема је имала најмање 10 националних реферата а о односу теорије и праксе политичких наука, о односу законодавне извршне власти и о контроли јавних предузећа поднето је преко 20 националних реферата.

Конгрес је, поред остварања коме су присуствовали Претседник Републике Италије и чланови италијанске владе, претставници Уједињених нација и УНЕСКО, стварно радио само у оквиру комисија које су се бавиле једном од тема Конгреса. Учесће делегата у дискусијама било је знатно и живо. Појединци су бранили своје ставове и многобројна спорна питања теорије и политичких односа долазила су до израза у академској форми. На Конгресу је преовлађивао дух сарадње и толеранције туђих мишљења, мада су поједини учесници често оштро нападали гледишта са којима се нису слагали.

У оквиру теме о односу теорије и праксе изложена су гледишта која значе допринос продубљивању овог врло сложеног проблема који засеца у све друштвене науке и чији је филозофски значај несумњив. Највећи број дискутаната се усредредио на испитивање односа између теориских и емпиричких метода, а посебно на значај материјалистичке дијалектике за усавршавање метода политичких наука. Иако је било појединих мишљења да је марксистички метод „сувише апстрактан“ или „сувише нормативан“, и да, према томе, не може дати теориску основу политичких наука, већина делегата је прихватила, у овом или оном облику, тезу главног референта да материјалистичка дијалектика отвара широке могућности за прелажење из емпиричке у синтетичку фазу у развоју политичких наука. То гледиште су заступали не само претставници СССР и Пољске, нарочито политички социолози и филозофи Рус Константинов и Пољак Шаф, већ и поједини научници из других земаља, Ч. Ропсон (Ch. Robson) из САД, Диверже (Duverger) из Француске, Рис (Rees) из Енглеске, Хекчер (Heckscher) из Шведске и др.

Тема о односу између законодавне и извршне власти дала је прилике да се изложе постојећи режими који регулишу ово пита-

ње у разним земљама. Она је сакупила прилично богатство материјала, погледа и оцена и тиме је проширила материјале које садржи посебни број публикације УНЕСКО *Међународни билтен друштвених наука* који је посвећен „Положају и улози извршне власти“ (број од јуна 1958). Основни утисак и закључак ове дискусије је био да су класична правила парламентарног режима о односу законодавне и извршне власти претрпела битне промене чак и у земљама које се проглашавају за парламентарне демократије. Релативна слабост ових дискусија је одсуство социолошких и политичких анализа а усредсређеност на уставним режимима и техничким питањима. Запажена је била интервенција професора Макса Шнудерла и Јована Стефановића који су третирали ову тему с гледишта процеса деетатизације и друштвеног самоуправљања у Југославији.

Тема о локалној самоуправи и децентрализацији је стављена на дневни ред Конгреса у споразуму са Уједињеним нацијама. Уједињене нације су ангажовале Међународно удружење за политичке науке да изради један елаборат о проблемима, схватањима и политици у вези са локалном самоуправом и децентрализацијом у мање развијеним земљама света. Да би се до овог елабората дошло, створен је четворогодишњи план истраживања у шест одабраних земаља на разним континентима света. Југославија је једна од тих земаља. Дискусија на конгресу је имала за сврху да уведе у остварење овога плана проучавања и то на бази мишљења и искустава земаља које имају дужу традицију локалне самоуправе, као што су Енглеска, Шведска и САД, и оних земаља које се данас одлучно оријентишу не само на обнову демократске самоуправе него и на тражење нових форми ове самоуправе, као што је то случај са нашом земљом између осталих. Овај почетни и прилично сложени задатак, који је намењен претресању ове теме на Конгресу, довео је до извесних непотпуности па и нејасноћа у постављању и решавању проблема. На то је утицао и прилично формалистичко деструктивни и традиционални метод који су примељивали поједини референти и дискусанти. Оријентацију за социолошко-политичке анализе о локалној самоупра у Југославији дао је југословенски делегат др. Т. Вратуша, чија је интервенција била не само запажена већ и поздрављена као метод који може више да допринесе да се дође до корисних резултата. У дискусији је учествовао и проф. Х. Чемерлић.

Контрола јавних предузећа је углавном дала прилике многобројним референтима и учесницима у дискусији да прикажу политички и правни режим ове контроле у њиховим земљама. Поред тога у дискусији је постојала и амбиција да се изврши једна међународна класификација разних облика јавних предузећа. Овакву тенденцију је заступао нарочито познати енглески професор политичких наука и јавне администрације В. Ропсон (W. Robson). Међутим, класификација проф. Ропсона је прилично оптерећена административним прилажењем проблему и задржавањем на искуству Енглеске и неких других западних земаља. Али после интервенције неких делегата, а нарочито југословенског делегата др. Ј. Давича, општи закључак би био да се искуство социјалистичких земаља, а посебно искуство радничког самоуправљања у Југославији, има узети као један од многих елемената у стварању научних класификација јавних предузећа.

Међународни конфликти претстављају проблем који се у оквиру УНЕСКО, као и националних научних институција и кругова, већ дуге времена ставља на дневни ред. Познате су публикације УНЕСКО о тзв. „унутрашњим и међународним затегнутостима“. Иако о овом проблему нема студија вишег научног ранга, његово стављање на дневни ред је изазвало одобравање знатног дела учесника Конгреса. Опште је мишљење да је појам „међународни сукоби“ адекватнији од појма „међународне затегнутости“ који се употре-

благају у публикацијама УНЕСКО. Расправљање о овој теми се углавном свело на утврђивање појмова и покушај класификације међународних конфликта. Поједини делегати су изразили мишљење да садашњи идеолошки и политички притисак СССР, Кине и неких других земаља народне демократије према социјалистичкој Југославији претставља један значајан и нов облик међународног сукоба. Неки делегати Совјетског Савеза нису се сложили са овим мишљењима, и истицали су, у складу са званичним тумачењем своје владе, да је реч само о идеолошко-партиском спору. Овај став није наилазио на одобравање већине.

Интересне групе је тема о којој је ово Удружење расправљало на Међународној конференцији која је одржана прошле године у Питсбургу (САД). На том састанку поднети су реферати о интересним групама у Сједињеним Америчким Државама, Француској, Финској, Енглеској, Немачкој, Јапану, Шведској и Југославији. На Конгресу у Риму тражени су реферати из других земаља, укључујући ту и СССР и Пољску. Већина земаља које нису учествовале на Конференцији у Питсбургу поднела је реферате, укључујући и Пољску, али не и СССР. — И ова дискусија је остала отворена у смислу закључака од општије теориске вредности и у том смислу претставља мањи домет од конференције у Питсбургу. (Реферати и дискусија на Конференцији у Питсбургу објављени су у књизи *Интересне групе на четири континента*, издање Универзитета у Питсбургу, 1958). Међутим материјал компаративног значаја није изостао.

На крају Конгреса Савет удружења је изабрао извршни комитет који чине претседник — проф. Шапсал (Chapsal), Француска, четири потпретседника — професори Честер (Chester), Енглеска, Ђорђевић — Југославија, Вито — Италија, Чако (Chako) — Индија, и девет чланова (међу којима су претставници Пољске, САД, Енглеске, Француске, Бразилије, Немачке, Израела, Швајцарске и Финске).

Ђ.

ГОДИШЊА РАДНА КОНФЕРЕНЦИЈА МЕЂУНАРОДНОГ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНИХ НАУКА. — Конференција Округлог стола (*Table ronde*) Међународног института административних наука одржана је ове године у Белгији и то у Лијежу од 27 јуна до 3 јула. На састанку је било две стотине учесника који су претстављали четрдесет земаља и неколико међународних организација. Из Југославије конференцији су присуствовали: професори И. Крбек, Н. Стјепановић, Л. Вавпетич, Л. Гершковић и М. Камарић као и Е. Ферфоља и Д. Денковић.

На дневном реду конференције биле су три теме: 1) Децентрализација по службама; 2) Аутоматизација и њени проблеми у оквиру јавне управе и 3) Анкете и консултације јавне управе.

О првој теми општи реферат дао је Бриан Чепмен (*Brian Chapman*), професор Универзитета у Манчестру. По истом питању наш национални реферат дао је проф. Л. Вавпетић. Проф. Чепмен је прво истакао три узрока деволуције власти на самосталне установе истичући да су сва три узрока у вези са неуспехом примене начела *laisser-faire* у XIX веку. Прво, интегрална примена овог начела произровала је толике социјалне неправде да је држава била приморана да све више интервенише; друго, применом наведеног начела није постигнута ни економска ефикасност јер је држава често била чак принуђена да интервенише како би спречила пропаст извесних приватних предузећа од општег значаја као што су, на пример, она у домену саобраћаја или банака и др.; трећи узрок је у новим делатностима, на пример у области нуклеарне енергије, које у општем интересу држава потстиче а које приватни сектор не може да финансира.

С обзиром да строги интегрални централизам учвршћује монопол власти на штету појединца проф. Чепмен истиче да се намеће

потреба за изналагањем других метода управљања и за оснивањем еластичнијих установа које би истовремено биле још увек под контролом и политичким директивама централне власти. У реферату се даље истиче да се ова еволуција власти може вршити преко специјализованих самосталних установа различитих типова. Једне обезбеђују материјална добра (угаљ, електрику, гас, нуклеарну енергију и др.); друге врше јавну службу осигурања, наставе, хигијене, итд. или могу имати улогу општег управљања и надзора као што су институти за научна истраживања и план, професионалне организације, синдикати и сл. Све ове установе могу уживати већу или мању самосталност што, према проф. Чепмену, зависи од начина постављања службеника и односа између службеника и државе као и од статуса службеника односно да ли имају статус јавних службеника по специјалним службеничким прагматикама или су намештеници по општим прописима о радним односима. Ова самосталност још зависи, по њему, и од већег или мањег права владе да издаје опште директиве. Поред тога референт нарочито подвлачи да степен самосталности установа зависи и од сложеног проблема финансирања самосталних установа јер ако задаци појединих установа нису рентабилни ове се морају обратити влади да обезбеди финансиска средства, што у већој или мањој мери сужава самосталност ових установа. Постављајући низ питања за ширу дискусију проф. Чепмен је истакао да би надзор државе над установама морао бити различит тако, например, код установа као што су национални институти за планску привреду или за научна истраживања овај би надзор можда морао бити строжији него над трговачким и индустријским предузећима која обезбеђују одређена добра или врше одређене службе и услуге. Референт је још указао на проблем до које је мере целисходно преносити јавну власт на самосталне установе јер постоји опасност да такве установе злоупотребе свој монопол па се баш стога појављује и неопходна потреба за надзором државе. На крају је у реферату подвучен још и проблем учешћа чланова радног колектива установе као и њених корисника у управљању самом установом јер интереси државе не морају бити идентични са интересима одређене самосталне установе као што се и интереси државе и установе могу супротстављати интересима корисника. После овог уводног дела реферата проф. Чепмен је на основу појединих националних реферата дао преглед децентрализације по службама у двадесет и три државе. У живој дискусији по овом проблему учествовали су многи претставници а од наших проф. И. Крбек и проф. Л. Вавпетич. На крају дискусије референт је подвукао да је проблем деволюције власти веома сложен тако да се можемо питати да ли води еволуцији према административном феудализму или административном федерализму те да стога заслужује да му посвете пажњу и правници и практичари који учествују било на који начин у управљању државом.

По другој теми о аутоматизацији и њеним проблемима у јавној управи референти су истаkali проблем редукације особља код евентуалног увођења аутоматизације; проблем стручних кадрова за руковање аутоматизацијом; проблем прилагођавања организације управе у вези са новим електричним инсталацијама. У дискусији по овом питању учесници су углавном истицали негативне стране увођења аутоматизације. Тако је претставник Француске Анри Пиже (*Henry Puget*) указао на три опасности од аутоматизације управе: (1) ризик расипања новца те да стога не треба по сваку цену уводити аутоматизацију већ добро размислити кад употребити машине јер само једна машина може стајати 1,000.000 долара; (2) ризик пристрасности при отпуштању службеника после увођења аутоматизације; (3) ризик паралеле рада управе због квара апарата аутоматизације јер тада не би било више службеника који би могли заменити машине пошто изве-

сне машине замењују и више хиљада службеника. Претставник Индије С. Парамананд (*S. Paramanand*) истакла је проблем да ли ће аутоматизација утицати да људи који траже рада још теже нађу могућности да се запосле па се стога залагала да би у приватном и у државном сектору и особље радног колектива морало бити консултовано пре него што би се приступило увођењу ове аутоматизације. Напомиње да је код њих проблем како дати људима рада а не како отпустити људе из службе због евентуалне аутоматизације. У дискусији је учествовао и наш претставник проф. Н. Стјепановић који је предложио да Институт само прикупља потребну документацију у вези са аутоматизацијом управе и о томе обавештава заинтересоване националне секције и државе-чланице Института, али да не би било више целисходно да се о овом проблему дискутује на идућим састанцима пошто интересовање и потребе за аутоматизацију нису у свим земљама једнаке. Такав је био и закључак дискусије по овој теми.

Трећа тема о анкетама и консултацијама јавне управе претресана је на пленарним састанцима под председништвом претставника Југославије проф. Н. Стјепановића. Референти и учесници у дискусији истакли су значај примене консултација и анкета и указали на врсте анкета као и на облике, класификацију и одговорност саветодавних тела. У завршној речи референта подвучено је да су сви сагласни да све веће коришћење саветодавних тела у управи не претставља болест управе већ је неопходни израз техничке цивилизације и демократизације извршне власти.

Поред редовног годишњег састанка Округлог стола одржано је и редовно годишње заседање Управног већа Међународног института за административне науке на коме је поред осталог прихваћен позив Немачке делегације да се XI конгрес административних наука одржи 1959 у Немачкој.

За детаљније податке о раду Округлог стола видети извештај др. Н. Стјепановића, *Нова администрација*, 1958, бр. 4, стр. 491—498.

Д. Ђ. Д.

КОНФЕРЕНЦИЈА МЕЂУНАРОДНОГ УДРУЖЕЊА ЗА ПРАВНЕ НАУКЕ О ЗАКОНИТОСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ЗЕМЉАМА. — У Варшави од 10 до 16 септембра 1958 одржана је конференција Међународног удружења за правне науке посвећена питањима законитости у социјалистичким земљама. Сличну конференцију организовало је прошле године у Чикагу исто удружење о питањима законитости у капиталистичким земљама. У Варшави, где се водила дискусија о законитости у социјалистичким земљама, реферате о теми која је била на дневном реду поднели су само учесници из социјалистичких земаља: Совјетског Савеза, Пољске, Чехословачке, Мађарске, Румуније, Бугарске, Источне Немачке и Југославије. Наши учесници на конференцији и национални референти били су професори др. Р. Лукић и др. Н. Стјепановић, који су унапред послали написане и умножене реферате о питањима „Законитост у Југославији“ и „Начело законитости и рад државне управе у Југославији“. Реферати су били разаслани или стављени на расположење учесницима Конференције пре почетка рада.

На конференцији су узели учешћа поред претставника свих социјалистичких земаља, сем Народне Републике Кине, и претставници тринаест буржоаских земаља — Велике Британије, САД, Француске, Италије, Бразилије, Западне Немачке, Турске, Данске, Белгије, Финске, Шведске, Канаде и Јапана.

После уводних реферата совјетског, пољског и румунског делегата, развила се дискусија у кругу преко сто учесника. У тој дискусији говорило је око тридесет делегата, међу њима и оба југословен-

ска. Предмет дискусије била су врло различита питања, као однос законитости и диктатуре пролетаријата, разни начини утврђивања „воље народа“, питање судске и друге контроле управе, питање права на рад, питање законитости у кривичном поступку и др. Дискусија није вођена на начин да би се продубила питања о којима се дискутовало него се више кретала у виду међусобног обавештавања социјалистичких и буржоаских правника. Дискусија је вођена у врло срдачној и колегијалној атмосфери, често врло искреној и пуној толеранције.

Домаћини — наше пољске колеге — показали су пуно такта и смисла за гостопримство, организујући разне прилике (пријеме, излете) у којима су делегати могли доћи у непосредан и неформални контакт те продужити и допунити дискусије које су вођене на формалним седницама Конференције.

Никакви формални закључци нису донесени на Конференцији, што је уосталом потпуно у складу са карактером овакве конференције.

Н. С.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Петар Клеут, генерал-мајор ЈНА, одбранио је 18 јула т.г. своју докторску дисертацију „Партизански рат и међународно право“.

Бошко Јаковљевић, службеник Централног одбора Југословенског црвеног крста, одбранио је 23 јула т.г. своју докторску дисертацију „Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 1949“.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ. — У току школске 1957/58 рад Катедре за политичке науке је првенствено био посвећен питањима наставе: организовању редовног и специјалног курса и методама усавршавања извођења наставе, на првом месту раду семинара и студентских група. Поред овог редовног рада, Катедра је обављала и низ других послова.

Катедра је у више махова претресала и решавала о наставним програмима појединих предмета. Она је у вези са програмима одржавала и проширене састанке са претставницима судова, управних служби и другим правницима практичарима и коначно утврдила на основу свих мишљења дефинитивне наставне програме.

У оквиру извођења редовне наставе Катедра је и даље развијала поједине облике рада који су се показали као погодне форме за усавршавање наставе — првенствено Општи семинар и вежбе са студентским групама. Општи семинар је у протеклој школској години добио једну нову форму која је већ дала позитивне резултате. То су састанци на којима се расправљало о питањима праксе из области управног и радног права. Одржана су четири таква састанка Општег семинара којима су поред професора, асистената и студената присуствовали и докторанди, претставници врховних судова, градског народног одбора и други правници. На њима је расправљано о следећим питањима: Везаност суда у управном спору за своје раније становиште кад испитује законитост решења донетог у извршењу његове пресуде; Изношење нових чињеница у тужби и у жалби у управном спору; Нека питања из области прекршаја. Поред тога на једном састанку расправљано је о појединим случајевима из праксе. Други облик рада који је Катедра завела још пре три године а који даје све боље резултате, проверене већ и кроз анализу испитних рокова, јесте рад са студентским групама. Чланови Катедре су настојали да прошире овај рад на све предмете где је то могуће. Досада су постојале групе за уставно и управно право. Настојање чланова Катедре да се помогне студентима у припремању испита испољило се кроз још један облик рада — кроз вежбе са ванредним студентима које су одржаване пред испитне рокове а које су обухватале целокупно гра-

диво. Ове вежбе су одржаване за уставно право, управно право, увод у право и основе науке о друштву.

Докторандски курс је и у току протекле школске године редовно одржан у облику предавања и семинара и то: проф. Ђорђевић је у току првог семестра држао курс са темом „О локалној самоуправи у свету и код нас“, а у другом семестру „О основним питањима друштвеног и политичког уређења“; проф. Лукић је држао курс са темом „О односу између базе и надградње“; доцент Ђурић је држао курс са темом „О теорији о друштвеном уговору“; проф. Балтић је држао консултације из материје социјалног обезбеђења.

Катедра је нарочиту пажњу посветила питању организовања посебних течајева. Извршене су све припреме да се у идућој школској години одрже два таква курса. Један ће бити посвећен друштвеном управљању а други ће се одржавати за наставнике средњих и стручних школа који предају предмет о основама друштвеног и државног уређења.

Објављени нови уџбеници: *Уставно право Југославије* од проф. Ј. Ђорђевића, *Радно право* од проф. А. Балтића, *Управно право* од проф. Н. Стјепановића.

Чланство Катедре повећало се новим доцентима и асистентима тако да је сада бројно стање следеће: 3 редовна професора — 1 хон. редовни професор, 1 ванредни професор, 5 доцената, 1 хон. предавач и 5 асистената.

И. С.

РАД КАТЕДРЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ У ШКОЛСКОЈ ГОДИНИ 1957/59. — Катедра за међународно право и међународне односе одржала је у току протекле школске године 12 састанака посвећених разматрању наставних програма и побољшању облика рада како са студентима тако и са докторандима. Расправљало се такође о могућностима формирања посебног течаја за међународно право и међународне односе у оквиру Института за међународне студије.

Општи курс држала је доцент Смиља Аврамов а професор Милош Радојковић водио је докторандски курс. Просечан број слушалаца на општем курсу кретао се од 60—65 а на докторандском од 30—40. Доцент Аврамов водила је поред тога и стручну студентску групу која је одржала укупно 11 састанака. Чланови те групе израдили су 9 реферата од којих су два била награђена на студентским фестивалима. Просечан број присутних кретао се око 20. Докторандска група којом је руководио професор Радојковић одржала је 23 састанка. Велику помоћ у раду са докторандима указао је секретар Института Милан Марковић.

Професор Радојковић био је главни референт на Конференцији Светског удружења за међународно право, одржаној у Њујорку август а т. г., по питању „Активне и мирољубиве коезистенције“. Доцент Аврамов одржала је реферат на Другом конгресу правника Југославије, одржаном маја т. г. у Загребу, по питању „Примене међународног права у правном систему ФНРЈ“.

С обзиром на велики број студената а посебно велики број докторанада садашње стање кадрова Катедре (један професор и два доцента) није задовољавајуће. Катедра сматра да би било потребно да се одмах распише конкурс за једног до два асистента и једног научног сарадника у оквиру Института за међународне студије.

Катедра је такође разматрала начин спровођења испита и њихове резултате. Квалитет испита још увек није био задовољавајући али је број одусталих био врло мали, 10—15%. Пало је у очи да студенти не поседују довољну предспрему за студирање међународног права, што је свакако последица несистематског рада и других раз-

мака које обично студенти чине, између полагања увода у право или уставног права и међународног јавног права. Посебно треба истаћи да ни стање на усменим докторандским испитима није било задовољавајуће.

У току протекле године студенти су припремали испите из скрипата професора Радојковића. До краја октобра т.г. биће објављено друго проширено издање ових скрипата, а вероватно да краја идуће школске године изаћи ће и удбеник међународног права професора Радојковића и доцента Аврамов.

С. А.

РАД КАТЕДРЕ И ОПШТЕГ СЕМИНАРА ЗА ИСТОРИЈУ ДРЖАВЕ И ПРАВА У ШКОЛСКОЈ ГОДИНИ 1957/59. — Катедра за историју државе и права одржала је у току 1957/58 школске године 10 састанка. Њихова садржина била је различита, али обзиром на општу тенденцију и активност на унапређењу наставе, основна пажња ове Катедре оријентисана је ка разматрањима наставних програма и појединих облика наставног рада.

Катедра је пратила делатност на спровођењу наставе правно-историских предмета. Она је констатовала да се настава из предмета историје држава и права и римског права остваривала у складу са постојећим наставним планом. Предавањима је присуствовало око 700—800 слушалаца, док је у другом семестру као и ранијих година тај број опадао. Вежбе из предмета ове Катедре одржаване су редовно кроз оба семестра.

У зимском семестру, због великог броја студената, вежбе су обављане по групама. С обзиром на мали број асистената, и поред понављања вежби, ситуација није могла битно да се побољша. Вежбачке групе бројале су три до четири стотине студената. То је отежавало одржавање пуне концентрације студената, врло различитих по личним склоностима и спремности да прате извођење вежби. При крају I и II семестра, као и пред обављање колоквијума, изванредан број часова био је посвећен консултацијама. Учесће студената у дискусијама није било задовољавајуће. Томе би требало тражити разлоге с једне стране у великом броју слушалаца који је негативно деловао на дискусиону активизацију почетника. С друге стране присутни студенти махом нису били припремљени за праћење вежби.

Катедра је независно, а и у вези са радом Комисије Факултетског савета и Факултетске управе, размотрала стање броја наставног и помоћног наставног кадра. Анализа постојећег оптерећења показала је да је неопходно потребно повећати број помоћног наставног особља, првенствено за римско право. Катедра за историју државе и права размотрала је и начин спровођења испита као и њихове резултате. Запажања заснована на резултатима испита и утисцима о квалитету кандидата указују да су просечни резултати још увек веома слаби. Искуства са испита из историје државе и права и римског права готово су истоветна. Испитивање узрока незадовољавајућих испитних резултата указало је на следеће: већина студената излази на испите без довољне спреме; испити се припремају кампањски; слушаоци нису стекли у средњој школи радне навике, нити су довољно оспособљени за апстрактан начин размишљања. По мишљењу Катедре све то указује на неопходну потребу да се обезбеди сталан контакт са студентима и то првенствено путем вежби. Да би се то постигло, требало би тражити радикалнија решења како у погледу броја студената на првој години, тако и у погледу повећања броја асистената преко којих може да се обезбеди најефикаснији додир са студентима и утицај на њихов свакодневни рад.

Катедра је посебно пажњу посветила усавршавању наставних програма својих предмета. На основу раније постигнутих резултата одр-

жан је 26 марта т.г. састанак Катедре са стручњацима и јавним радницима, који је имао за циљ да провери целисходност дотадашњих мера на сажимању и уобличавању наставних програма за историју државе и права и римско право. Том приликом испољено је једнодушно мишљење да је дотадашњи рад у овој области, не само у погледу идеја већ и у погледу материјалних остварења, био исправан и користан. Позвани стручњаци нарочито су указали на чињеницу важности историје права као методолошког основа за марксистичко образовање студената права, што се према мишљењу присутних на томе састанку јасно испољило кроз обрађене програме за предмете ове Катедре.

Сходно традицији Катедра је и ове године доставила предлог тема за наградни конкурс поводом Дана Републике — 29 новембар 1958. За историју државе и права предвиђене су следеће теме: 1) Правне прилике за време шестојануарске диктатуре; 2) Прва акта власти Октобарске револуције. За римско право дата је тема: Постанак консесуалног уговора о купопродаји.

Општи семинар за историју државе и права одржао је у току школске 1957/58 године шест састанака на којима су изложени следећи радови: 1) Француска штампа о Првом српском устанку, референт др. Драг. Јанковић, ванр. проф.; 2) Неке карактеристике најстаријих кодификација, референт др. А. Вајс, ванр. проф.; 3) Нека питања из пољопривреде и својинских односа на црногорском селу у доба владике Петра I, референт Љубинка Богетић, докторанд; 4) Наша правна терминологија у турским правним споменицима, референт др. Мехмед Беговић, ред. проф.; 5) Модерне кодификације, референт др. Андрија Гамс, ванр. проф.; 6) Историски развој адвокатуре, референт др. Алберт Вајс, ванр. проф. На састанцима семинара присуствовало је око 15 до 20 слушалаца, међу којима наставници и асистенти са катедара овог Факултета, научни радници ван Факултета и изванредни број студената.

План међукатедарске сарадње у чијем је стварању и остваривању учествовала Катедра за историју државе и права, делимично је остварен. У току априла т.г. на позив Факултетске управе Правног Факултета у Београду др. Маријан Хорват, професор Правног факултета у Загребу, одржао је у оквиру редовне наставе студентима I године четири предавања из римског права.

У оквиру плана међународне сарадње на подручју правне историје био је гост Катедре др. Вацлав Ванечек, редован професор Карловог универзитета у Прагу, који је 21 маја т.г. одржао предавање по теми: „Два чешка пројекта за заштиту светског мира у XV и XVII веку (краљ Борђе Пољебрадски и Ј. А. Коменски)“.

У току школске године рађено је такође на припремању и издавању уџбеника за предмете ове Катедре. Др. Драгослав Јанковић, ванр. проф., објавио је IV прерађено издање *Историје држава и права народа Југославије — Ранофеудални период*, а у штампи се налази делимично допуњено и измењено III издање *Историје државе и права Србије у XIX веку*. Др. Алберт Вајс, ванр. проф., израдио је II део скрипата за Општу историју државе и права — феудализам. Др. Ружица Гузина, доцент, ради на припреми дела уџбеника за историју државе и права — *Државно-правна историја Србије од 1903 до 1914 године*, који ће се штампати почетком октобра т.г. Сем рада на уџбеницима, чланови ове Катедре радили су на обради појединих научних проблема из области правне историје.

М. М.

